

Person- historisk tidskrift

Utgiven av
Personhistoriska Samfundet

1983 Årgång 79 · Häfte 1–2

Personhistorisk tidskrift

utges av Personhistoriska Samfundet genom dess sekreterare redaktören, docent Göran Nilzén, Svenskt biografiskt lexikon, Box 34106, 100 26 Stockholm. Medlemsavgiften i samfundet är kr. 60:– per år + porto och betalas via inbetalningskort vilket kommer medlemmarna tillhanda i och med utsändandet av årgångens första häfte.

Redaktionsutskott: Huvudredaktör Birgitta Lager-Kromnow (samfundets ordf.), professor Herman Schück och sekreteraren.

Föreställningarna om den heliga Birgittas släkt

Traditioner och konstruktioner

Av Jan Liedgren

Sedan ett kvartssekel finnas lätt tillgängliga moderna vetenskapliga utredningar om den heliga Birgittas fädernesläkt (Finsta-ätten) och mödernesläkt (Folkunga-ättens lagmansgren) och om hennes makes släkt (Ulvåsa-ätten). De stå att läsa i det 1957 utgivna första häftet av Äldre svenska frälsesläkter. Där eller i det 1965 utgivna andra häftet finner man också Aspenäs-ätten, där hennes moster Katarina var ingift, Bengt Hafriðssons ätt, dit Birgittas dotter Märtas make hörde, och Elofssönernas ätt, som bland sina medlemmar inte bara räknade den heliga Ingrid av Skänninge utan också hennes brorsdotter Kristina, som var gift med Birgittas fader Birger Petersson i hans första äktenskap. Man får här också tillförlitliga uppgifter om andra med Birgittas släkt genom giften befryndade ätter, såsom Sparre av Tofta, Lejonansikte och sjöbladsätten Sture. Alla dessa medeltida stormansätter utslocknade redan under medeltiden, långt innan riddarhuset inrättades 1625. De finnas därför ej med i Elgenstjernas utgåva av Svenska adelns ättartavlor. Där redovisas emellertid bl.a. ätterna Bielke, där Birgittas dotterdotter Katarina Larsdotter och hennes systerdotter Ingeborg Magnusdotter (av Ulvåsa-ätten) voro ingifta, och Natt och Dag (med yngre Sture-ätten), som härstammade från Birgittas kusin Cecilia Knutsdotter (av Aspenäs-ätten), samt ätten Brahe, som ännu i Anreps utgåva av ättartavlorna räknades härstamma från Birgittas brorson Peter Israelsson.

I slutet av 1400-talet fanns i Vadstena

kloster och hos den svenska högadeln ännu en levande tradition om Birgittas närmaste släkt och om de svenska stormännens släktskap med henne. Denna tradition var i huvudsak tillförlitlig fastän utsmyckad med legendariska drag. Vissa namnförväxlingar i de äldsta generationerna kan man dock påvisa. Vid mitten av 1500-talet inventerade Rasmus Ludvigsson de av konung Gustaf indragna domkyrko- och klosterarkivens jordebrev. På grundvalen av dessa brev och deras sigill eller efter studier i tillgängliga äldre släktböcker och berättelser sökte han upprätta antavlor och släktavlor för kungahusets och högadelns medlemmar. Hans källstudier ledde ej sällan till okritiska konstruktioner, grundade på namn- och vapenlikhet, och han räknade för litet med omgiften. Därför trodde han t. ex., att Birgittas brorsdotter Helena Israelsdotter var mor till den dotter, som Karl Ulfsson (Sparre) av Tofta fick i senare äktenskap, och att Ramborg Israelsdotter var mor till Anund Jonssons (Lejonansikte) dotter Kristina Anundsdotter. Rasmus Ludvigsson var emellertid en auktoritet, och hans konstruktioner vunno tilltro i 300 år och började först i slutet av 1800-talet utsättas för modern kritik. Varje adelsman i äldre tid ville vara av så gammal och förnäm ätt som möjligt. Vad var naturligare, än att kung Gustaf I:s systerson, greve Per Brahe, gärna ville tro, att han var av samma släkt som den heliga Birgitta, i all synnerhet som ju också hennes släkt förde två vingar i vapnet precis som hans egen?

Under kanonisationsprocessen rörande den heliga Katarina av Vadstena hösten 1475 förhördes en rad bröder och systrar i Vadstena om trovärdigheten av 13 artiklar om hennes liv och mirakler. Den första gällde, om hon var född av adliga föräldrar, nämligen den heliga Birgitta, som härstammade från svenska konungar, och den svenske adelsmannen Ulf Gudmarsson, samt om hon döpts och uppfostrats i den katolska tron. Både generalkonfessorn Johannes Johannis (30 aug.) och abbedissan Margareta Clausdotter (2 sept.) åberopade i sina vittnesmål, att många ännu levande personer inom ridderskapet voro av Katarinas släkt, bland dem riddaren Ture Turesson (Bielke) samt lagmannen Arvid Trolle och hans syster, maka till riddaren Laurens Haraldsson (Änga-ätten).¹

När processen återupptogs i maj 1477, lade man till grund för förhören generalkonfessorn Ulf Birgerssons Vita Katerine, indelad i 18 kapitel om hennes liv, samt ytterligare 7 kapitel om hennes mirakler. Även där handlade första kapitlet om Katarinas adliga börd och kristliga uppfostran. Redan den 18 maj vittnade den nyssnämnde herr Laurens Haraldsson och den 27 maj hans maka fru Katarina (Birgersdotter Trolle), att hennes mor fru Kristina (av Aspenäs-ätten) på Bergkvara härstammade "de genealogia domine Katerine".² I sitt vittnesmål den 21 juni 1477 kunde Arvid Trolle i detalj ange sin härstamning så, som hans mor fru Kristina berättat och såsom han själv läst i många brev: hans mormors mormor fru Ingeborg (omgift med Erengisle Sunesson jarl) var dotter till fru Katarina av Lo, som var syster till sancta Birgitta och moster till beata Katarina.³ Han kunde också omtala, att konung Karls (Knutsson) första maka Birgitta var sondotter till riddaren Sten Bengtsson (Bielke), som var dotterson till fru Katarina av Lo. Samma dag vittnade lagmannen i Uppland herr Gustaf Karlsson (Gumsehuvud), bror till drottning Katarina (konung Karls andra gemål), att deras mormors mor Märta var dot-

terdotter till fru Katarina av Lo. Flera andra riddare och väpnare, bland dem riddarna Nils Sture i Eksjö och Fader Ulfsson (Sparre av Hjulsta och Ängsö), vittnade också samma dag 21 juni, att de själva eller deras makor voro släkt på mödernet med den heliga Birgitta, men mellanleden angavos ej.⁴ De härstammade emellertid från Birgittas moster fru Katarina på Aspenäs och hennes make drotsen Knut Jonsson (av Aspenäs-ätten). Även riksföreståndaren Sten Sture, som också härstammade från fru Katarina på Aspenäs, vittnade om första kapitlet, men varken Fader Ulfsson eller han själv omtalar någon ännu närmare släktskap.⁵ Detta tyder på att det var fråga om bakarv, när Sten Stures farmor fru Kristina Anundsdotter (Lejonansikte) år 1429 tilldömdes gods i arv efter Birgittas brorson Peder Israelsson (av Finstaätten).⁶

¹ Processus seu negocium canonizationis b. Katerine de Vadstenis, utg. av I. Collijn (SSFS, 1942–46), s. 13 och 56.

² Processus, s. 130 f. och 149.

³ Processus, s. 174 f. och 180. Jfr P. Sjögren, Släkten Trolles historia intill år 1505 (1944), s. 216.

⁴ Processus, s. 183 och 185.

⁵ Sten Sture härstammade genom sin farfarsmor Märta Bosdotter (Natt och Dag) från fru Katarina på Aspenäs. Men han härstammade också genom sin morfarsfar Ture Bengtsson (Bielke) från fru Katarina (Birgersdotter) av Lo. Sten Stures mormor (och konung Karls mor) Margareta var dotter till lagmannen Karl Ulfsson (Sparre) av Tofta, men ej i dennes äktenskap med Israel Birgerssons dotter Helena, såsom Rasmus Ludvigsson och hans efterföljare trodde.

⁶ En jordebok över herr Israel Birgerssons (Finsta-ätten) efterlämnade gods har bevarats i Mecklenburgisches Geheimes und Hauptarchiv i Schwerin och fördes efter andra världskrigets slut till Staatliches Archivlager i Göttingen men förvaras nu i Bundesarchiv i Koblenz. Jordeboken, som är utgiven av Hans H. Ronge i Namn och Bygd 1967 (även i Orter och namn. Festskrift till Valter Jansson 22 maj 1967), omfattar Grönskog m. fl. gods i Östra Småland, vilka till stor del ärvdes av sonen Peter Israelsson. Liksom dennes övriga gods indrogos de av konung Albrekt, eftersom Peter Israelsson följt konungarna Magnus och Häkan ur riket. Det är troligen därför, som jordeboken hamnat i Schwerin.

Godsen borde efter Peter Israelssons död (begr. 24 mars 1384 i Vadstena) ha ärvts av hans syster Ramborgs son Israel Anundsson (som var död före 10 dec. 1384, RPB 2066, se ÅSF I,

Att Arvid Trolle var intresserad för sina släktförhållanden visar sig också i att han på sista bladet i sin lagbok (B 4, fol. 202 v, KB) redogjort för sin antavla.⁷ Han omtalar där, hur hans morfar var ättling till herr Knut Jonsson, som var gift med S:ta Britas moster, och hur hans mormor var ättling till "frw Ingeborg jerlen otthe war sancte Berithes söster". Sista ordet är en felskrivning för systerdotter — rätta förhållandet angav han i sitt vittnesmål 1477.

Vittnesmålen i kanonisationsprocessen visa, att många av det svenska högfrelsets medlemmar kände till sina förfäder och släktingar i flera led bakåt. Patronatsrätt till prelaturer och prebenden vid domkyrkorna och till altartiftelser i kyrkor och kloster samt de ej sällan inträffande arvskiftena efter relativt avlägsna släktingar gävo anledning att vidmakthålla kunskaperna. Rent genealogiskt intresse fanns väl också, och det stimulerades naturligtvis hos dem, som kunde räkna släktskap med någon berömd person, såsom den heliga Birgitta.⁸

Helt naturligt samlades i Vadstena kloster ej blott kunskap och berättelser om dess egna helgons, främst Birgitta och Katarina, fromma liv och uppenbarelser och underverk utan också mera profana uppgifter om dem och deras närmaste släktingar. Det sakliga stoffet gavs av gravstenarna i klosterkyrkan, släktingarnas många gåvobrev till klostret och notiser i Vadstenadiariet. Den som företog sig att sammanskriva en berättelse om sancta Birgittas släkt blev Margareta Claudsdotter, som var klostrets abbedissa 1473–1486. De yngsta uppgifter hon nämner i berättelsen äro, att Birgittas son Karl Ulfssons änka i nytt gifte fått en dotter, gift med drotsen Kristiern Nilsson (Vasa), och att deras sonson var Erik Karlsson (Vasa) på (Kungs-) Norrby. Han innehade Hovs pantlän vid Vadstena och dog 1491.⁹ Vid kanonisationsprocessen var han vittne 26 maj 1477. Det är inte otroligt, att abbedissan fått uppslaget till att nedskrivna sin berättelse just under denna process.

Margareta Claudsdotter kan omtala, att sancta Birgittas mor hette Ingeborg, och att hennes mormor hette Sigrid. I biktfadernas Vita beate Birgitte uppges oriktigt, att det var modern, som hette Sigrid, medan mormodern ej namnges. Biktfaderna berätta, att det var mormodern, som av en nunna ansågs högfärdig för sin klädedräkt, och att det var modern som räddades av hertig Erik

s. 75), och deingo därefter i bakarv till dennes fader Anund Jonsson (Lejonansikte, död 1397), vars enda arvinge var dottern Kristina Anundsdotter, gift med Anund Sture. I ett brev 3 april 1425 (RA perg.) där makarna bekräfta en donation till Vadstena kloster 10 dec. 1384 (RPB 2066), omnämna de Anund Jonsson som "war käre fadher" men fru Ramborg endast som "hans husfrw", ej som vår moder. Kristina Anundsdotter måste därför ha varit dotter till Anund Jonssons andra hustru Agneta, ej till Ramborg Israelsdotter.

Grönskov innehades redan 1419 (ST III s. 40, ÅSF I s. 204) av Anund Sture, även kallad Sture Algotsson. Ett gods i Skysta i Irsta s:n av Siende-Gorunda härad, som konung Albrekt fråntagit Peter Israelsson, tilldömdes Anund Sture såsom hans hustrus rätta fäderne (ej moderne!) av lagmannen i Västmanland Karl Bonde Thordsson 4 nov. 1429 (RA ppr). Likaså tilldömdes honom på hustruns vägnar av lagmannen i Uppland Nils Gustafsson (Båt av Rossvik) ett gods i Fittja kyrkby av Lagunda härad samma år, troligen i början av april (regest från 1470-talet i konung Karl Knutssons jordebrevsförteckning C 4, RA; regest av Rasmus Ludvigsson i häfte sign. 74, Arv och eget 41, KA; regest i B 2, RA, och lat. excerpt därefter av Johannes Messenius i H 21, KB). Genom ett tidigare brev av 13 jan. 1429 (RA ppr) hade målet om Fittja hänvisats till att avgöras av lagmannen vid häradssting 4 april 1429.

Jfr C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, 2 uppl. (1880), s. 226 not 3, och 3 uppl. (1911), s. 282 not 4, samt K.-G. Lundholm, Sten Sture den äldre och stormännen (1956), s. 28 ff.

⁷ Utg. av K. H. Karlsson i SAT 1:8 (1886), s. 168 ff. (jfr A. Lundegård, Om Engelbrekt, Erik Puke och Karl Knutsson som blev kung, 1913, s. 242 ff.) och av B. Schlegel, Bergqvare gods och slott i Småland (1897), s. 93 f. — Jfr P. Sjögren, Åtten Trolle, s. 48.

⁸ Jfr B. Hildebrand, Handbok i släkt- och personforskning I (1961), s. 100 ff.; H. Gillिंगstan, Genealogier (KLN M V, 1960).

⁹ H. Gillिंगstan, Åtterna Oxenstierna och Vasa (1952), s. 174 ff., 180 f. och 645 f.

vid ett skeppsbrott vid Öland.¹⁰ Margareta Clausdotter knyter båda dessa tilldragelser till modern Ingeborg.¹¹ Hon vet också, att morfadern var Bengt lagman, men säger, att han var den regerande konungens broder. Först i en version från 1560-talet (A 80, KB) uppges han (lika oriktigt) vara bror till Birger Jarl, och det är denna version av sägnen om Bengt lagman och Sigrid den fagra, som är underlaget för Anders Fryxells återgivning och för Frans Hedbergs skådespel "Bröllopet på Ulfåsa" (1865).¹² I avsnittet om Birgittas äldsta dotter Märta berättar Margareta Clausdotter, att Birgitta grät så häftigt vid dennas giftermål med "tyrannen" Sigvid Ribbing, att hennes ännu ofödda dotter Cecilia i moderlivet sade till henne; "Moder, dröp mig icke!". Denne legend har redan upptecknats i Vadstenadiariets notis om Cecilias död 1399.¹³

Abbedissans släktkrönika är icke bevarad i original. Flera yngre avskrifter eller utdrag finnas emellertid. Sinsemellan förete de en hel del olikheter. Somliga återge utförligt alla fromma och uppbyggliga legender, som berättats om den heliga Birgittas ättlingar och andra släktingar, andra lägga huvudvikten vid de rent genealogiska uppgifterna. Som Claes Annerstedt framhållit i sin utgåva i *Scriptores Rerum Suecicarum* III:2 (1876), s. 207–216, kan man skilja mellan två huvudredaktioner. Den första (A) berättar om Birgittas dotter Märta och hennes ättlingar före sönerna, medan den andra (B) först berättar om alla sönerna och deras ättlingar och sedan om Märta och de övriga döttrarna och deras ättlingar. Den första kallar Birgittas moster "fru Ingrid" på Aspenäs, medan hon i den andra får sitt rätta namn fru Karin. Medan den första blott namnger Birgittas syster Katarina, omtalas i den andra, att hon var gift med Magnus Gudmarsson, lagman i Västergötland, och hade många ättlingar. Även andra karakteristiska olikheter kunna påvisas. Yngre texter av båda redaktionerna ha ibland fört fram släktledningarna till sin egen tid.

A-redaktionen är känd i två nästan ordagrant likalydande handskrifter, de enda som nämna, att Margareta Clausdotter sammanfattat berättelsen. Den ena, som tillhört Elias Brenner (död 1717), har sedan inhäftats i den omkring 1492 skrivna pappershandskriften "Cod. Askaby", sign. AM 191 in folio i Köpenhamn,¹⁴ och har en "för resten av hs väsensfrämmande präntstil",¹⁵ troligen något yngre. Den andra ingår i en pergamentshandskrift från omkr. 1520, sign. B 70 a i Linköpings Stifts- och landsbibliotek (= vol. XXXIX in folio i Pehr Kylanders förteckning).¹⁶ Båda ha utgivits av Eric Benzelius 1710 (Warmholtz nr 1673) och med noggrann apparat av J. E. Rietz 1844, medan Annerstedt för SRS nöjt sig med Linköpingstexten och hänvisning till Rietz.¹⁷ En nysvensk översättning av T.

¹⁰ Acta et processus canonizacionis beate Birgitte, utg. av Isak Collijn (SSFS, 1924–31), s. 73 ff. och 614 ff. Härmed överensstämmer prior Petrus Olauis vittnesmål, a.a. s. 472 ff. Se även fornsvensk översättning, tr. C. F. Lindström, Vadstena kloster-reglor (SSFS, 1845), s. III–IV (efter cod. A 33, KB; jfr R. Geete, *Fornsvensk bibliografi*, 1903, nr 164), och översättning av T. Lundén, Den heliga Birgittas Himmelska uppenbarelser I (1957), s. 18. – Väsentligen samma text ingår i Birger Gregerssons Birgitta-officium (ed. C. G. Undhagen, SSFS, 1960, s. 190–192).

¹¹ Avvikelserna ha påpekats av Sara Ekwall, Vår äldsta Birgittavita (1965), s. 54 f. not 2.

¹² A. Fryxell, Berättelser ur svenska historien, del II: 3 kap. 9. Om den historiska bakgrunden se Henrik Schück, Ur gamla papper I (1892), s. 128 ff.

¹³ *Diarium Vadstenense*, hs C 89, pag. 24–25 (facsimileedition av E. Nygren, CCS XVI, 1963); utg. av E. Benzelius (1721), s. 16 f.; ånyo utg. i SRS I: 1 (1818), s. 111. – Episoden återberättas bl. a. av Fr. Hammerich, Den hellige Birgitta og Kirken i Norden (1963), s. 66, Johannes Jörgensen, Den heliga Birgitta av Vadstena, I (1942), s. 97 ff., och Sven Stolpe, Birgitta i Sverige (1973), s. 49 f.

¹⁴ Se bl. a. G. E. Klemming, Svenska medeltidens rimkrönikor III (SSFS 1867–68), s. 274 ff., och V. Gödel, Sveriges medeltidslitteratur (1916), s. 55.

¹⁵ D. Kornhall, Den fornsvenska sagan om Karl Magnus (1959), s. 62–68 (citatet s. 67).

¹⁶ Linköpings Biblioteks Handlingar I (1793), s. 42.

¹⁷ Se R. Geete, *Fornsvensk bibliografi* (SSFS, 1903), nr 323.

Lundén finns i Allhems utgåva av Heliga Birgittas himmelska uppenbarelser, band I (1957) s. 47–54.

Ett kort utdrag ur en utförlig text av A-redaktionen ingår i de anteckningar om Sten Sture d. y:s släkt, som skrivits omkr. 1529 av den gamla nunnan Birgitta Andersdotter från Lödöse (invigd 1491, död 1532).¹⁸ En avskrift därav från senare hälften av 1500-talet finns i Stureska kopieböken (Wik-saml. vol. 1, RA), en annan i Kristina Nilsdotters (Gyllenstierna) jordebok 1528 (avskrift i Kungl. arkiv 2, RA, med påteckning av Hogenskild Bielke). De ha utgivits av excellensen greve G. A. Sparre (anonymt) i Historiska Handlingar I (1861), s. 9–10.¹⁹ Utdraget omfattar endast tre delar av avsnittet om Birgittas son Karl Ulfsson och hans ättlingar. På ett par tre punkter är detta utdrag, då i likhet med B-redaktionen, utförligare än A-redaktionens nyssnämnda båda huvudtexter. Ett av fallen är beskrivningen av hur Ulvåsa, delvis genom bakarv, gick från Birgittas sonson Karl Karlsson till Erengisle Nilsson (av Hammersta-ätten, död 1469).²⁰ Från honom hade nämligen Ulvåsa genom ätten Gädde ärvts till Sten Sture d. y., och det gick sedan till dennes sondotter Anna och hennes make Hogenskild Bielke.²¹

En förkortad version av A-redaktionen finns i fem avskrifter från 1500-talets tredje fjärdedel. Den har överskriften "Om S: Birgites slecht och byrd, utdragit aff enn gammal bok i Wastena clöster," och koncentrerar sig på de genealogiska uppgifterna. Några notiser meddelas, som fattas i Köpenhamns- och Linköpings-texterna, t. ex. hur Ulvåsa övergick från Karl Karlsson till Erengisle Nilsson.²² Här tillägges också, att Erik Karlsson (Vasa) var far till fru Margareta, som var gift med Erik Knutsson (Tre Rosor), men det omtalas ej, att hon efter hans avrättning 1520 gifte om sig med Berend von Melen. Det ligger därför nära till hands att antaga, att detta "utdrag" tillkommit redan i början av 1520-talet. I en släktbok, som utarbetats av Rasmus Lud-

vigsson och som kung Gustafs äldsta dotter Catharina fick med sig till Ostfriesland vid sitt bröllop 1559, har en avskrift ingått. En avskrift därav finns i Genealogica 28 (förr H 39), fol. 11 v–14 v, RA. En annan i Genealogica 33 (förr H 6 a), RA, är skriven av Ture Pedersson Bielke (död 1577), som medföljde det nygifta grevparet till Ostfriesland.²³ En tredje avskrift efter grevinns släktbok finns i fasc. Birgitta Birgersdotter i Handlingar efter V. Örnberg vol. 1, Biographicasaml., RA. Alla dessa tre ha det gemensamma felet, att de beteckna sancta Birgittas dotterdotter Katarina Knutsdotter som "ogift i Norge" i stället för gift i Norge. Den bästa avskriften av "utdraget" är inskriven i Rasmus Ludvigssons släkt-

¹⁸ C. Silfverstolpe, Klosterfolket i Vadstena (1898), nr 229 och 266, har delvis förväxlat henne med en äldre Birgitta Andersdotter, som var "illitterata" och dog 1498. De rätta förhållandena ha senast klarlagts av Birgit Klockars, I nådens dal (1979), s. 147 f. och 152 f.

¹⁹ Greve G. A. Sparres manuskript till utgåvan finns i hans samling, vol. I: 5, Trolleholms arkiv. Se Trolleholm förr och nu, IV (1907), s. 462 f. Jfr S. Bergh, Kungl. Samfundet (1917), s. 153.

²⁰ Denne Erengisle Nilsson d. y. var sonson till Erengisle Nilsson d. ä. och Margareta Bengtsdotter (Bielke) vars mor Ingeborg var systerdotter till den heliga Birgitta och omgift med Erengisle Sunesson jarl (död 1392). Berättelsen påstår orimligt nog, att Erengisle Nilsson d. y. skulle ha varit S:ta Birgittas systerson. Annerstedt (SRS III: 2, s. 214 not k) har påpekat felet men givit en felaktig förklaring. Jfr G. Bendix, Hammersta-ätten (PHT 1956), s. 135 not 69, 136 ff. och 143 ff.

²¹ J. A. Almquist, Frälsegöden i Sverige under storhetstiden, III: 2, s. 1075 ff. Den där uppgivna släktskapen med den heliga Birgitta är dock oriktiga.

²² Här uppges också att S:ta Birgittas son Gudmar blivit begraven i Stockholms storkyrka. Notisen har härifrån influtit i Rasmus Ludvigssons förlorade stora släktbok, bäst känd genom de båda avskrifterna Skolklostersaml. I fol. vol 57, RA, och Rålambska saml.fol. vol. 12, KB. Se härom J. Gallén i ASF I, s. 93, och om släktboken H. Gillingstam i Släkt och Hävd 1951, s. 213 ff., och i PHT 1974, s. 88 f.

²³ Annerstedts delvis felaktiga uppgift (SRS III: 2, s. 207) om Genealogica 33 (hans hs Aa) har kompletterats av H. Rosman, Rasmus Ludvigsson som genealog (1897), s. 32 f. och 66, samt ytterligare rättats och kompletterats av H. Gillingstam i PM 1950/nr 75, Vitterhetsakademiens Diplomatariekommités arkiv, RA, bl. a. efter B. Boëthius' art. om Ture Pedersson Bielke i SBL IV (1923), s. 191 och 194.

bok *Genealogica* 16 (förr H 6 c), fol. 1 r–2 v, RA, av Hans Eriksson Arosiensis, en av Rasmus medhjälpare i hans avdelning av det kungliga kansliet under 1560- och 1570-talen. Den har lagts till grund för utgåvan i bilagan nedan. En femte avskrift ligger i *Genealogica* 1 a, RA, och är skriven av Rasmus själv men har vissa senare överstrykningar och ändringar av hans hand och även överhoppningar i den ursprungliga nedskriften. "Utdraget" har legat till grund för den ganska utförliga släkttavla över Birgittas släkt, som Rasmus skrivit i *Genealogica* 23 (förr H 38), fol. 87 r–88 v, RA, och som innehåller flera direkta citat därur.²⁴

Någon fullständig text av B-redaktionen är ej känd. En sen sådan har emellertid funnits i hs D 27, KB, skriven omkr. 1580, men endast två blad återstå nu. De ha utgivits av Annerstedt i SRS III: 2, s. 209–216, högerspalterna. Karakteristiskt för B-redaktionen är, att Birgittas dotter Märta med Sigvid Ribbing säges ej blott ha haft sonen Peder (vars testamente i Rom 13 april 1379, RPB 1418, är bevarat i en vidimation från 1524)²⁵ utan också en son Arvid Ribbing, som drunknat barnlös i Uppland. Upphovet härtill torde vara det intyg från 12 mars 1428 (RA perg.)²⁶, som berättar, att Peder Sigvidsson Ribbing ärvt en Arvid Ribbing, som dött i Uppland men som där uppges vara sonson till herr Sigvid Ribbing. Den unge Arvid Ribbing torde vara den Arvid Arvidsson, som förekommer i brev, dat. Dalaborg 10 okt. 1367 (RPB 790) och Vadstena 2 febr. 1377 (RPB 1245).²⁷ Hans far Arvid kan tänkas ha varit son till Sigvid Ribbing i ett tidigare äktenskap. Av kronologiska skäl kan i varje fall ej Märta Ulfssdotter ha varit hans mor. Om Birgittas yngsta dotter Cecilia berättas, att hon först gavs av sin giftoman, brodern Karl Ulfsson, åt en onämnd riddare, som blev förgiftad i Skåne vid drottning Margaretas bröllop (1363), och därefter av konung Magnus åt den läkekunnige "Laurens Joansson" till tack för att denne räddat konungen, som vid samma tillfälle också blivit förgiftad.²⁸

De äldsta spåren av B-redaktionen finnas i Hans Brasks släktbok, som visats ha tillkommit omkr. 1512–1523 men endast är bevarad i den avskrift, som gjorts för Per Brahe d. ä. 1544,²⁹ nu sign. *Genealogica* 2 (förr H 36), RA. Den är utgiven 1970 av Göran Setterkrans med kommentarer av Hans Gillingstam. Att Biskop Brask för släkttavlorna över sancta Birgittas fränder begagnat någon version av Margareta Clausdotters berättelse, har redan påpekats av Jan Eric Almquist 1954.³⁰ Att det emellertid är fråga om B-redaktionen framträder

²⁴ Rasmus redovisar också, att fru Margareta Eriksdotter (Vasa) gift om sig med Berend von Melen.

²⁵ I testamentet gav han Vapnö m. m. i Halland till Vadstena kloster, men godset bortbyttes 3 aug. 1409 (SD 1091) till herr Abraham Brodersson. I en odat. relation från klostret (tryckt som not till SD 1091) om den tvist, som sedan följde, uppges Peter Sigvidsson ha dött i Florens 1379. Jfr H. Gillingstam, *Oxenstierna och Vasa*, s. 151, med litteraturhänvisningar.

²⁶ Jfr referat av Carl Silfverstolpe i hans utgåva av Vadstena klostrets jordebok (HH 16, 1897), s. 211.

²⁷ C. Härenstam, *Finnveden under medeltiden* (1946), s. 251 och 398; *Sveriges medeltida personnamn*, h. I (1967), sp. 159. — Jfr G. Elgenstierna, *SAÅ VI* (1931), s. 287, och A. Mohlin, *Porsläkten tre sjöblad* (PHT 1957), s. 79 f.

²⁸ Cecilias make hette Lars Sunesson. Farnamnet har varit förvanskat redan i Margareta Clausdotters urtext eller källa, säkerligen genom att "Laurens sonson" (med långt begynnelse-s) lästs som "Laurens jonsson". Traditionen om förgiftningen kan beläggas redan i Hans Brasks släktbok, pag. 74; annorlunda J. Gallén, *Ulvåsaätten* (ÅSF I, s. 93 f.).

²⁹ Om tillkomsttiden se främst G. Setterkrans i PHT 1956 s. 87 f. — Handskriften har på titelbladet namnet "Peter Brade" och årtalet "1544" med stungna runor. Se härom S. Clason, rec. av H. Rosmans avhandling i HT 1899, s. 50 f., och G. Carlsson, art. Brahe, SBL V (1924), s. 637 f. På pag. 191–194 ha tillagts släkttavlor över Joakim Brahes släktingar på fädernet och mödernet. Där medtagas också hans dotter Birgittas fem äldsta barn med Birger Nilsson (Grip), födda 1535–1540, och de ha också tillskrivits pag. 111. Joakim Brahes fäderne förs ej längre bakåt än till hans farfar Magnus Laurensen. Om dessa tillägg från 1540-talet se H. Gillingstam, *De svenska släktböckerna före Rasmus Ludvigsson* (Släkt och Hävd 1951), s. 210.

³⁰ J. E. Almquist, *Biskop Hans Brasks släktbok* (HT 1954), s. 401 och 407.

särskilt tydligt i släktavlorna över Birgittas moders fäderne och moderne (maskinpag. 74–75), men det syns också i tablån över hennes faders fäderne (maskinpag. 72). Stundom förekomma här direkta citat på latin. Brask nämner, att Birgittas dotter Cecilia var gift tre gånger; notisen börjar: ”desponsata primum fuit domino N militi, qui obiit ante consummatum matrimonium.” Hans Brasks släktbok ger därför intressanta möjligheter att kontrollera den sena handskriften D 27 och den med falska uppgifter interpolerade texten i A 80, varom mera nedan. Hans Brask har emellertid för dessa släktavlor också använt andra källor. Det är därför ovisst, om det är Margareta Clausdotters berättelse som förmedlat traditionen, att en av Birgittas revelationer (lat. II: 11, sv. VIII: 37) om en riddare, vars själ i dödsstunden möttes av fem legioner änglar, skall ha gällt Birgittas bror Israel Birgersson. — Flera uppgifter om släktskap med Birgitta ha säkert lämnats, muntligt eller skriftligt, av biskopens vänner inom högadeln. Så anges Arvid Trolles (och hans son Eriks) släktskap både genom Birgittas syster fru Katarina av Lo, såsom den omvittnats i Katarinas kanonisationsprocess (korrekt pag. 72, medan två led borttappats pag. 74) och genom hennes moster fru Katarina på Aspenäs, sådan den redovisas i Arvid Trolles lagbok B 4. Uppgifterna om medlemmarna av ätten Bielke äro utförligare än i kanonisationsprocessen och ha framförts till herr Erik Turesson (död 1511) och hans syskon.

Släktavlorna över Birgittas moderne i Hans Brasks släktbok ha avskrivits i Anna Pedersdotters (Bielke) släktbok, fol. 1 r, i Riddarhusarkivet och i den närstående släktboken *Genealogica* 3 (förr H 37), fol. 1 v, i Riksarkivet.³¹ Båda dessa äro från 1540-talet. På Hans Brasks släktavla över Birgittas faders fäderne bygger en släktavla av Rasmus Ludvigsson över kung Gustafs faders moderne i *Genealogica* 23 a (förr H 38), fol. 2 v, RA. Andra släktavlor av Rasmus Ludvigsson över Birgittas släkt ha and-

ra källor.

En förkortad text av B-redaktionen är inskriven i hs A 80, fol. 2 r–5 r, KB. Bokens huvuddel med brevium och bönbok är präntad av nunnan Christina Månsdotter (som inträdde i Vadstena kloster 1518) åt den förutnämnda nunnan Birgitta Andersdotter från Lödöse (död 1532), som bekostade pergament och illuminationer.³² Berättelsen om sancta Birgittas släkt är emellertid ej skriven med pränt utan med en kursivstil av en senmedeltida typ. Versionen i A 80 utgavs redan 1647 av J. G. Örnwinge i *Genealogia Brahæa*, s. 39–42, med latinsk översättning s. 13–16. Den svenska texten har ånyo utgivits efter A 80 av R. Geete i *Helige mäns lefverne* (SFSS, 1902), s. 275–280. Den moderna forskningen³³ har sedan dess räknat med att Birgitta Andersdotter själv låtit skriva detta sammandrag av Margareta Clausdotters berättelse. Det utdrag ur denna, som Birgitta Andersdotter omkr. 1529 gav till Sten Sture d.y:s änka, var emellertid gjort efter A-redaktionen. Texten i A 80 återgår däremot på B-redaktionen och saknar stycket om hur Ulvåsa gick från Karl Karlsson till Erengisle Nilsson. Däremot har denna version några påfallande men helt sanningslösa interpolationer av samma hand som texten i övrigt. Lagman Birger Pedersson på Finsta görs till son till en Peder Andersson i Mohammar, och sancta Birgittas brorson Peder Israelsson görs till farfar till Peder Magnusson på Tärna. Eftersom den sistnämnde (död 1508) var farfar till Per Brahe, Gustaf I:s syster-son, måste texten i A 80 ha skrivits för att

³¹ H. Gillingstam i *Släkt och Hävd* 1951, s. 219 och 222.

³² Se handskriftsbeskrivning av G. E. Klemming i *Heliga Birgittas uppenbarelser V* (SSFS V, 1883–84), s. 169.

³³ Se t. ex. K. H. Karlsson i PHT 1910, s. 8; G. Carlsson i NTBB 1920, s. 60, och i SBL 5 (1924), s. 637 f.; H. Gillingstam, *Genealogier* (KLNM V, 1960), sp. 250; B. Hildebrand, *Handbok i släkt- och personforskning I* (1961), s. 101; J. Liedgren i VHAA:s årsbok 1974, s. 196; G. Elgenstierna, SAA I (1925), s. 554.

förhålliga Brahe-ätten. Som i fortsättningen skall visas, kan denna berättelse ej ha tillkommit förrän i början av 1560-talet, och Birgitta Andersdotter kan helt frikännas från tillskapandet av Brahe-ättens falska härledning.

När domkyrkornas och klostrens medeltidsbrev efter Dackefejden indrogos till det kungliga arkivet, skapades helt nya förut-sättningar för att utreda det medeltida frälsets släktförhållanden. Vid inventeringen av de indragna jordebrev var Rasmus Ludvigsson flitigare än alla andra.³⁴ Han fick i uppdrag att upprätta särskilda längder över sådana brev, varmed kung Gustafs forna släktingar skänkt eller sålt jord till kyrkor och kloster. Konungen kunde då enligt Västerås recess börda dessa gods och därmed utöka sitt "arv och eget". Rasmus fick, som jag redan nämnt i inledningen, också upprätta antavlor och släkttavlor för konungen och hans gemåler. Liknande utredningar gjorde han åt medlemmar av högadeln. Med ledning av sigillens vapenbilder sammanställde han också genealogier över frälresläkter alltifrån äldre medeltid. Vid processerna inför Erik XIV:s höga nämnd var han genealogisk sakkunnig, när olika personer ur adeln sökte återvinna gods, som konung Gustaf lagt beslag på utan giltiga skäl. Ända till sin död 1594 sysslade han med att förbättra sina släkttavlor och att upplägga större och mindre släktböcker för kungahusets och högadelns medlemmar.³⁵ Han anlätade utom det kungliga arkivets brev- och sigillmaterial både tryckta arbeten och jordebrev i privatarkiv, som ägarna ställde till hans förfogande för släktutredningar.³⁶ Under sin långa verksamhetstid kom han av förklarliga skäl att lämna olika förslag till lösning av de genealogiska problemen. Detta berodde både på hans bristande källkritik och på att han ej lagt upp något personregister. Genom att så många av hans förarbeten äro bevarade, kan man se olika stadier.

Lagman Birger Peterssens släkt, Finsta-

ätten, uppför Rasmus under rubriker som "The som före 2 flycter" eller liknande. Hur han gick till väga, när han konstruerade genealogier med stöd av brev och sigill, framgår tydligt av den släkttavla, som finns i *Genealogica* 18 (förr H 45), fol. 50, med utsatta årtal för de använda breven.³⁷ Av brev 1314 (DS 1983 och 1984) vet Rasmus, att Birger Pedersson var dotterson till "her Birge Skenck". Ett brev 20 maj 1302 (säkerligen det otryckta brevet i VHAA:s dep. i RA, ej DS 1364) har visat Rasmus, att Birger var bror till domprosten Israel Petri och kusin till domprosten magister Andreas (And). Ur ett brev (1311, DS 1806) har Rasmus noterat, att Birgers första hustru Kristina, hans farfar ("avus"), fårbror och bror Laurentius³⁸ alla lågo begravna i dominikankyrkan i Sigtuna. Han vet också, att denna Kristina var dotter till herr Johan Elofsson och gjorde testamente 1293 (DS 1095). Från lagman Birgers testamente 1315 (DS 2008) känner han till dennes barn Israel, Katarina och Birgitta, och han har funnit Birger Peterssens namn i ett annat brev 1315 (DS 1999), daterat i Ulvåsa. Ett brev 1344 (DS 3822) har givit Rasmus belägg på

³⁴ Se senast Birgitta Fritz, *De svenska medeltidsbrevens trädning till 1800-talets början* (MRA 1976–1977, tr. 1980), s. 76 ff. och 88 ff., med där anförda källor och litteratur.

³⁵ H. Rosman, *Rasmus Ludvigsson som genealog* (1897).

³⁶ Detta har klarlagts av H. Gillingstam, *Genealogiska manuskript från vasatiden och stormakts-tiden som källor för svensk medeltidsforskning och äldre arkivhistoria* (PHT 1974), s. 88 ff., som bygger på hans otryckta promemorior från 1940-talet i Vitterhetsakademiens Diplomatariekommittés arkiv, RA.

³⁷ I en något äldre släkttavla, *Genealogica* 18, fol. 141 v, anför Rasmus dels brevet 1302 (DS 1364), dels brevet 1320 (DS 2260) om hur arvet efter fru Ingeborg (Bengtsdotter) skiftades mellan hennes och Birger Perssens son Israel och mågar Magnus Gudmarsson och Ulf Gudmarsson. Jfr även *Genealogica* 21 (förr H 49), fol. 36 r, utan årtalen.

³⁸ Denne har utelämnats i J. Galléns art. Finsta-ätten (ÅSF I, s. 35). Däremot spelar han en roll i S. H. Adlersparres fantasifulla och helt okritiska verk *Ätter från Sveriges medeltid* (Antikvarisk Tidskrift för Sverige 21: 5, 1921), s. 57 ff.

Birgitta Birgersdotter och hennes måg Eggard. Och ur ett brev 16 juli 1349 (VHAA:s dep. i RA, med längre sigillvittneslista än RA:s likalydande brev, DS 4463) har Rasmus kunnat notera namnen på Birgittas bror Israel Birgersson och hans hustru Bengta Karlsdotter, hans svåger Magnus Gudmarsson samt Birgittas son Karl Ulfsson och måg Eggard van Kyren. Slutligen har Rasmus i ett nu förlorat dombrev (om Fittja 1429) funnit lagman Birger Peterssens sonson Peder Israelson, som följde sin rätte herre konung Magnus Eriksson ur riket och därför frändömdes sina gods av konung Albrekt, samt hans syster fru Ramborg och hennes make herr Anund Jonsson (Lejonansikte)³⁹. Så långt äro Rasmus' forskningsresultat oemotsägliga och all heder värda.

Som fader till lagman Birger har Rasmus Ludvigsson i det nu ifrågavarande släkttavlekonceptet ansatt "her Peder Anderson til Mohammer" och härvid anført årtallet 1313.⁴⁰ Detta åsyftar ett brev 23 nov. 1313 (tryckt DS 1944 efter avskrift i Reg. eccl. Lincopensis A 9, RA), som var utfärdat av Peder Andersson och daterat i Mohammar (nuv. Medhammar). Avskrifter efter det nu förlorade originalet finnas dels i Esplunda arkiv (dep. i RA), vol. I: 2, dels i Riksarkivets samling medeltidsavskrifter, kapseln B 19 a.⁴¹ De visa, att det första sigillet haft ett vapen med två vingar. Rasmus Ludvigsson måste, liksom den som ritat av sigillen vid avskriften i B 19 a, ha trott att utfärdaren hängt sitt sigill främst och att alltså Peter Andersson förde två vingar och därför kunde vara fader till Birger Petersson. Rasmus har emellertid misstagit sig, säkerligen därför att de tre sigillens omskrifter varit så skadade, att de ej kunnat tydas. Det har numera utretts, att Peter Andersson, som var brorson till riddaren Johan Elofsson, i sitt sigill vid ett nu förlorat brev av 1 dec. 1321 fört klaven sköld med halv lilja och två ginbalkar,⁴² och att det alltså var hans sigill, som hängde sist av de tre sigillen under brevet 23 nov. 1313. Det första sigillet under brevet 1313 tillhörde i stället den

främste medsigillanten, hans svärfar riddaren Johan Knutsson, vars sigill med två vingar ännu är bevarat under två brev 1292 och 1299 (DS 1067 och 1294) och är avbildat i Hildebrands sigillverk (III: 85).⁴³

I slutet av 1550-talet observerade Rasmus Ludvigsson ett nu förlorat brev från 1374 (DS X 282), utfärdat och beseglat av en Magnus Petersson av Eka, vars sigill visade två vingar. Hans patronymikon och vapenbild föranledde Rasmus att i denne se en son till Peter Israelsson och en sonsons sonson till Peder Andersson i Mohammar.⁴⁴ Namn- och vapenlikheten förde sedan till antagandet, att Måns Persson av Eka vore fader till Peder Magnusson i Tärna, som i sin tur var farfar till Per Brahe.⁴⁵ Kombinationen förefaller ej ha gjorts förrän under Erik XIV:s tid, efter det att Per Brahe vid kröningen 1561 blivit greve. Det måste nog lämnas oavgjort, om det var Rasmus eller greve Per, som funnit på denna konstruktion. Den är anmärkningsvärd redan därför, att både Rasmus i olika släkttavlor och greve Per i den släkttavla över hans fäderne, som tillskrivits på 1540-talet i hans avskrift av biskop Hans Brasks släktbok (Genealogica 2, pag. 191),⁴⁶ visat sig känna till, att hans farfarsfar hette Magnus Laurensen.

I forskningssituationen på 1560-talet mäs-

³⁹ Se härom ovan not 6.

⁴⁰ Årtallet 1313 anför Rasmus även i en liten uppställning i släktboken X 1, fol. 94 r. UUB, såsom påpekats av H. Rosman 1897, s. 124.

⁴¹ Avskriften (med sigillritningar) skänktes till RA 1906 av fru Fanny Lönnerberg, f. Brändström. Jfr härom B. Broomé, Handskriftssamlarna och de svenska arkiven 1700–1950 (1977), s. 373.

⁴² H. Rosman 1897, s. 124; ÄSF I, s. 27–29 (med källhänvisningar).

⁴³ De tre sigillen 1313 återges av J. Raneke, Svenska medeltidsvapen (1982), s. 422 (Johan Knutsson), 52 (dennes son Guttorm, ej "Guttorm i Una") och 852 (Peter Andersson).

⁴⁴ Genealogica 23 (förr H 38), fol. 80 r, RA.

⁴⁵ Genealogica 23 (förr H 38), fol. 92 r, RA.

⁴⁶ Se ovan not 29. Jfr Rasmus Ludvigssons antavlor för Per Brahe i Genealogica 25, Genealogica 20, fol. 32 v, båda RA, samt Skokloster I Fol. vol. 57, fol. 29 v och 32 v (avskrift av Rasmus' förlorade stora släktbok), RA.

te man inpassa den version av Margareta Clausdotters berättelse om sancta Birgittas släkt, som är inbunden främst i Birgitta Andersdotters bönbok A 80. Signifikativa bevis härpå äro de sedan länge observerade tendentiösa inskotten i den löpande texten. Efter abbedissans ord om herr Birger Pedersson på Finsta, lagman i Uppland, tillägges här: "som oc ffadher hans Pädher Andheresson a Mohammar for honom varit haffdhe, skyldir k(onung) Swerkir a ffädirnis ätt". Likaså har efter krönikans omnämnande av Birgers son Israel tillagts; "lagman i Wpland. Han war herr Pädher J Israelssons riddhares ffader, som giordhis biltogher aff Swärike mädh k(onung) Magnus Eriksson, oc ffaderffadher war wid then ärlike herra herr Pädher Magnusson på Thärna, waro clösters godhe wälgärningsman". Det förtjänar påpekas, att det inte alls finns några bevis för att Peder Magnusson på Tärna på något sätt gynnat Vadstena kloster.^{46a} Inte heller greve Per Brahe har vederligen varit särskilt givmild mot klostret. I dess uppbörds- och utgiftsbok 1539–1570⁴⁷ förekommer han endast tre gånger (1542, 1555 och 1568), som givare.⁴⁸ Att berättelsen i A 80 skrivits för att behaga greve Per förefaller mig uppenbart. Det är emellertid lika uppenbart, att alla sakuppgifter i inskotten härstamma från Rasmus Ludvigssons källexcerpter och släkttavlor. Varken greve Per eller nunnorna i Vadstena hade möjlighet att själva göra sådana excerpter ur jordebrevet i det kungliga arkivet. Och excerpteringen av breven från olika kyrkliga arkiv kunde ej ske, förrän de indragits av kung Gustaf på 1540-talet.

Nunnan Birgitta Andersdotter från Lödöse, som av allt att döma ursprungligen ägt bönboken A 80, hade dött redan 1532. Vem som var dess ägare under senare hälften av 1500-talet torde framgå av initialerna K B på fol. 16 r, vid början av det latinska breviariet fol. 16–80. De betyda ej "Kära Birgitta", som G. E. Klemming trodde,⁴⁹ utan böra syfta på Karin Bengtsdotter (Gylta), som var abbedissa i Vadstena 1553–1592.

Av vad som ovan anförts finns det inte längre någon anledning att tillskriva Birgitta Andersdotter författarskapet till berättelseversionen med de för Brahe-ättens genealogiska aspirationer gynnsamma interpolationerna. Snarare har man anledning att misstänka, att abbedissan Karin Bengtsdotter menat, att ett sådant fromt bedrägeri kunde ge klostret fördelar i dess brydsamma situation. Någon gammal nunna, som lärt sig skriva omkr. 1520, har fört penan, och detta är orsaken till att handstilen verkar senmedeltida och inte har några inslag (t. ex. å-tecken), som borde vittna om yngre ursprung. Handstilens skenbara vittnesbörd jävas av de Brahevänliga interpolationernas här ovan klarlagda källförhållanden. Berättelsen i denna form kan ej ha tillkommit före början av 1560-talet.

Från Erik XIV:s tid äro också de släkttavlor över greve Per Brahes förfäder, som skrivits på fol. 19–20 i häftet *Genealogica* 6 (förr H 42), RA. Häftets förra del innehåller antavlor för konung Gustaf och drottning Margareta, skrivna av Rasmus Ludvigsson efter kungens död.⁵⁰ Brahe-anorna äro däremot ej skrivna av Rasmus utan av en eller ett par andra händer.⁵¹ Fol. 19 r har överskriften "Thens edle och wälborne Herris Greffwe Peders Faders Faders fäderne." Släktledningen utgår ifrån herr Birger Pedersson, lagman i Uppland, vars far endast kallas "Her Peder", och fru Ingeborg Bengtsdotter, vars föräldrar kallas "Hertug Benckt som kallas Her Benckt lagman, Konung Ericks broder, och hans Furstinne

^{46a} Påpekas bör dock att hans svägerska Margareta Turesdotter (Svarte Skåning) blev nunna i Vadstena 1470 och var abbedissa 1496–1501.

⁴⁷ C 694, UUB, utg. av C. Silfverstolpe i *Antikvarisk Tidskrift för Sverige* 16: 1 (1895).

⁴⁸ Hans äldste son Joakim Brahe begrovs i Vadstena klosterkyrka 1567.

⁴⁹ Heliga Birgittas uppenbarelser V (1883–84), s. 172.

⁵⁰ Se Rosman 1897, s. 32.

⁵¹ Möjligen har *Genealogica* 6 ägts av Per Brahe och Brahe-anorna skrivits av någon i hans tjänst med ansettande av uppgifter från Rasmus Ludvigsson.

Frw Sigrid then wänne". Från Birgers och Ingeborgs dotterdotter fru Ingeborg (Månsdotter), gift med herr Bengt Turesson (Bielke), går släktledningen till herr Erik Johansson och hans barnbarn "Ericus Rex" och "Petrus Comes". Dessa båda anges också härstamma från Birger Peterssons sondotter "Frw Elin (Israelsdotter) Her Karl Wlffszon till Toffta". Hennes bror Peder Israelsson står som fader till "Månsz Pederszon tiill Eeke", som "vixit 1374". Av släkttavlans tekniska uppställning ser det ut, som om avsikten ursprungligen varit att låta honom stå som farfar till "Gamble Her Peder Bra". Detta har dock ändrats så, att den sistnämndes fader "Månsz Larszon", som "vixit 1448", givits en fader "Lass Pederszon", som placerats som bror till Måns Pedersson till Eka. Som bror till Måns Larsson har satts "Clauesz Plathe", men hans namn har överstrukits.

Den enkla och skenbart logiska konstruktion, som antydes i bönboken A 80 och klart visas i en av Rasmus Ludvigssons släktledningar (Genealogica 23 a, fol. 92 r), där Peter Israelson genom Magnus Petersson av Eka var farfar till Peder Magnusson på Tärna, har här korrigerats så, att mellan Peter Israelsson och Peder Magnussons notoriske fader Magnus Laurensen inskjutits en fantasifigur Laurens Pedersson. Denna konstruktion av den Braheska anräckan, som även Rasmus Ludvigsson anför i Genealogica 26: II, fol. 4, spräcktes först 1880, när C. G. Styffe med stöd av det tidigare omnämnda dombrevet 1429 visade, att Peter Israelsson saknat bröstarringar.⁵²

— I sitt ursprungliga skick förefaller släktavlan i Genealogica 6 (eller dess förlaga) ha varit något äldre än berättelsen i A 80. Den saknar nämligen namnet Peder Andersson i Mohammar, och den påstår Bengt lagman vara konungens (här konung Eriks) broder,⁵³ medan texten i A 80 gör honom till Birger jarls broder. Bengt lagman var helt säkert befreundad med Folkunga-ättens kungliga gren, men släktskapen var mera avlägsen, än den fromma legenden berättade.

Att greve Per Brahe flera gånger begärde och fick upplysningar om sin fädernesläkt av Rasmus Ludvigsson och att han var övertygad om att han på fädernet härstammade från sancta Birgittas far kan också styrkas med ett brev från 1573, såsom Rosman och Gillingstam påpekat.⁵⁴ I detta brev från Visingsö den 20 november 1573 skriver greve Per till Rasmus: "Effter som iag haffuer begäredt tilforendhe aff eder, att iag måtte få någon widhere berettelse om min Fädernes slächt, ähn som här till skeedt ähr, så ähr ähn nu minn ganske wenlige begärenn, att J wele haffue thet omaack och see ther någott widhere effter vthi gamble breff, hwadh som her Carll Manssons Frw haffuer hetett, sammelundhe och Måns Persons Frw till Eke, och så thenn Linien rett opåth intill her Byrie Person, Sancti Birgittæ Fader, som ligger begraffuenn j Vpsale, och J wille sedhenn giffue mig medh thet förste ther om tilkenne, hwilket eders omack iag gerne forskylle will. Och opå thet att J kunne haffue thess bättre tilgång till sakenn, haffuer iag forskickedt eder här innelucht så myckenn berättelse, som iag ther om haffuer kunnet forfare aff mine egne Jordebref." Vad greve Per kunde få ut av sina egna jordebrev är tyvärr okänt. Han måste visserligen ha ägt de "Rydboholms jordebrev", som indrogos av hertig Karl från hans svärsöner Johan och Erik Sparre och återlämnades till Lars Eriksson Sparre 1628, varefter de avskrevos i kopieboken B 16 (förr J 7) i RA,⁵⁵ men de synas ej ha varit

⁵² Se ovan not 6.

⁵³ I släktavlan Genealogica 23 (förr H 38), fol. 87 r, som i huvudsak bygger på "Om S: Birgites slect och byrd", har Rasmus gjort Bengt lagman till konung Erik Läses son.

⁵⁴ H. Rosman 1897, s. 8 not 4 (efter S. L. Gahms avskrift 1785 i X 213, fol. 150 r-v, UUB); H. Gillingstam i PM 1950/nr 75 i Vitterhetsakademiens Diplomatariekommittés arkiv, RA, samt i PHT 1974, s. 91, efter orig. ppr i Autografsaml.: Sverige, KB.

⁵⁵ J. Liedgren, Svenska urkunder från 1300-talets mitt (Archivistica et Mediaevistica, 1956), s. 253; G. Scheffer, Tillkomsten av Lars Sparres kopieböcker (Arkivvetenskapliga studier IV, 1968), s. 331 ff.

särskilt upplysande beträffande hans fader-
nesläkt.

Rasmus Ludvigsson var emellertid ej så
helt övertygad om att den svenska Brahe-
ätten skulle vara en fortsättning av den heli-
ga Birgittas fadernesläkt. På olika sätt
visste han, att greve Pers farfar Peder Mag-
nusson på Tärna var son till Magnus Lau-
rensson och Johanna Torkilsdotter av den
danska Brahe-ätten. I några av sina viktiga-
re släkttavlor identifierar han Magnus Laur-
ensson med Magnus Plata, nämnd 1422 (11
nov., orig. perg. i Esplunda arkiv, dep. RA)
och bror till Claus Plata, nämnd 1438 (jfr
RPB 798 och 803), vilka båda förde två
vingar i vapnet. Han har därför uppfört
Brahe-ätten under "the Plåter".⁵⁶

De första tryckta svenska adelsgenealo-
gierna, *Theatrum Nobilitatis*, utgavos av
Johannes Messenius 1616. De grunda sig på
Rasmus' släktböcker. Brahe-ätten (Tab.
XLVII) anges härstamma från en Lauren-
tius Plata, far till Claus Plata och Magnus
Plata, även kallad Magnus Laurensson och
gift med Johanna Torkilsdotter. Den i övrigt
ganska riktiga stamtavlan över den heliga
Birgittas släkt (Finsta-ätten, Tab. XLI) ut-
går från "Andreas de Mohammar, Magnas
Sueciae" och dennes son "Petrus de Mo-
hammar, Regni Armiger". Tabellen över
Birgittas modernesläktingar (Tab. XLII) vi-
sar en provkarta på oriktiga härledning-
gar. Bengt lagman, som även kallas "Eques de
Vlfasa", står som son till "Magnus Manne-
skiöld" och Ingrid Ylva, dotter till Sune Sik
och sondotter till konung Sverker II. Bengt
lagman har försetts med fyra döttrar: Cath-
arina, gift med drotsen Knut Jonsson, Inge-
borg, gift med Birger Petersson, "Ingridis
de Aspenes, a qua fuit S. Birgitta edu-
cata"⁵⁷ och Ramborg. Från Catharina stam-
mar genom Aspenäs-ätten konung Karl
VIII:s drottning Catharina, och från Inge-
borgs dotter Catharina Birgersdotter
Bielke-ätten med Svante och Nils Bielke,
som baroniserats 1608. Från Israel Birgers-
sons dotter Ramborg uppges Gustaf An-

undsson Sture och hans ättling konung Gus-
taf I härstamma, och dottern Helena fram-
ställes som mormor till konung Karl Knuts-
son och hans halvsyster Birgitta Stensdot-
ter, Gustaf Anundsson Stures fru.

När Johannes Messenius på 1630-talet
omarbetade *Theatrum* i avsikt att låta det
ingå som en del av hans stora *Scondia-
verk*⁵⁸, har han emellertid kommit över den
förutnämnda bönboken A 80. I sin egenhän-
diga text av 1631 års bearbetning (*Palm-
skiöld* 178, pag. 153–159, UUB) refererar
han dess berättelseversion ganska utförligt.
Han accepterar helt, att ätten Brahe ("nost-
ri Brahæi") härstammar från Peter Israels-
son, och polemiserar mot föreställningen
om dess samband med Plata-ätten. Han vid-
håller, att Birgitta skall härstamma från
Folkunga-ätten och konung Sverker. Han
redogör för hur arvet efter Peter Israelsson
gick till Anund Sture. Hans källa därtill är
Rasmus Ludvigssons excerpt av dombrevet
1429, som han i latinskt referat antecknat
bland sina förarbeten i H21, KB, men han
drar ej som Styffe slutsatsen, att arvgången
förutsatte, att Peter Israelsson dött barnlös
och ej kunde vara stamfar för Brahe-ätten.
Samma innehåll finns i den väsentligen av
annan hand skrivna versionen med förord
1 febr. 1635 (*Lib. II*, cap. VI–VII och XI,
Genealogica 49, fol. 74–76 och 78, RA).

Enligt anteckning i den gamla bönboken
av greve Per Brahe d. y. har han fått boken
den 19 dec. 1641 av Arnold Johan Messe-
nius, som tagit den ur sin faders bibliotek.
Den inlades 13 jan. 1643 i arkivet på Vi-
singsborg.⁵⁹ Enligt 1684 års förteckning

⁵⁶ *Genealogica* 21 (förr H 49), fol. 52, RA; X 1,
fol. 7, UUB. Jfr även *Skokloster I* Fol. vol. 57,
fol. 32 r, RA. Jfr om sist nämnda volym, en
avskrift av Rasmus Ludvigssons förlorade stora
släktbok, H. Gillingsstam i *Släkt och Hävd* 1951,
s. 213 ff. och 1953, s. 272 not 4.

⁵⁷ Det felaktiga namnet Ingrid härrör, som ovan
påpekats, från redaktion A av Margareta Claus-
dotters berättelse.

⁵⁸ H. Olsson, Johannes Messenius: *Scondia illu-
strata* (1944), s. 122 ff. och 140 ff.

⁵⁹ S. Hedar, *Enskilda arkiv under karolinska en-
väldet* (1935), s. 150.

över Visingsborgs arkiv⁶⁰ förvarades boken då som nr 2 i "ekekontolets" låda 6. Genom Ulrica Juliana Brahes giftermål 1723 med greve Nils Gyllenstierna kom den sedan till deras son riksmarskalken greve Göran Gyllenstierna på Torörsborg. Efter hans änkas död 1812 gick Torörsborg till hans systerdotter Lovisa Ulrika Horn och hennes make greve Carl Gabriel Mörner, som dog 1828. Slottet hade då länge stått obebott och arkivet utan tillsyn. En ung greve Mörner gav bort den gamla boken 1829 till en bonde, och redan i september samma år förvärfvades den av en nämndeman i Stora Åby socken. Slutligen skänktes volymen år 1847 av expeditionssekretären H. A. O. Carlheim-Gyllenskiöld till Kungl. Biblioteket⁶¹, där den sedan fick sign. A 80.

Berättelsen om den heliga Birgittas släkt i A 80 har Johan Gustafsson Örnewinge (en son till Gustaf Brahe) avskrivit i sitt i november 1644 daterade manuskript (Sko-kloster I kv. 31=E 8929, RA) till arbetet *Genealogia Brahaea*. I den tryckta utgåvan 1647 finns berättelsen både på svenska och i latinsk översättning. I den senare har han "förbättrat" texten så, att Peter Israelsson kallas "atavus" (farfarsfar) till Peder Magnusson på Tärna. Magnus Petersson av Eka, som i utgåvans "Tabula Genealogica" i överensstämmelse härmed står som farbror till Magnus Laurensen, har av Örnewinge identifierats med generalkonfessorn i Vadstena Magnus Petri, som var klostrets ombud vid Birgittas kanonisering i Rom 1391. Som prästvigd kallades denne "dominus". Örnewinge och hans eftersägare t.ex. Sven Lagerbring i *Swea Rikes Historia III* (1776)⁶² och Birgittas biografer från Fr. Hammerich 1862 till Sven Stolpe 1973⁶³ ha därför trott, att det var "riddaren Magnus Persson av Eka", som var hos Birgitta i Rom och följde henne till Jerusalem och sedan blev generalkonfessor, medan det i verkligheten var den enkle väpnaren Magnus Petersson (med tre liljor i vapnet), som jämte sin bror Johan Petersson ägde

Ulberstad i Skärkind i Östergötland⁶⁴. — Örnewinge har också i sin bok avtryckt inskriptionen på Nils Magnussons gravsten 1484 (två vingar i skölden)^{64a}, som man funnit i Österåkers kyrka nära Rydboholm, men iakttagelsen har skett så sent, att han först bland "Errata" kan meddela sin uppfattning, att denne varit bror till Peder Magnusson på Tärna. I motsats till mycket annat hos Örnewinge är denna gissning inte orimlig, fastän den inte hittills kunnat bevisas.

Greve Per Brahe d. y. sökte på Visingsborg bygga upp ett stamhusarkiv med gamla

⁶⁰ Vol. Per Brahe, Sjöholmsamlingen, RA. Se Hedar 1935, s. 158.

⁶¹ G. E. Klemming, *Heliga Birgittas uppenbarelser V*, s. 172 f.

⁶² S. Lagerbring 1776, s. 637 not 4. Senare bl. a. Hans Hildebrand, *Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar II* (1877, omtryckt 1889), s. 81, och upplagan 1905, s. 276.

⁶³ Fr. Hammerich, *Den hellige Brigitta og Kirken i Norden* (1862), s. 130; Comtesse de Flavigny: *Sainte Birgitta de Suède* (1892), s. 116, 333, 405, 467; Emilia Fogelklou, *Birgitta* (1919), s. 179, 181, 193, resp. (1955) s. 159 och 171; R. Steffen, *Den heliga Birgittas uppenbarelser* (1909), s. XXVI, samt SBL IV (1923), s. 454; I. Collijn, *Acta et processus* (1931), s. 669, *Birgittinska gestalter* (1929), s. 3 och 130; Y. Brilioth, *Svenska kyrkans historia 1274–1521* (1941), s. 207 och 219; Johannes Jörgensen, *Den hellige Birgitta av Vadstena I* (Kbhvn 1941), resp. sv. övers. (1942), I s. 297 och II s. 8; Sven Stolpe, *Birgitta i Rom* (1973), s. 176 och 190; Hj. Sundén, *Den heliga Birgitta* (1973), s. 157. — Felet hos Steffen och Collijn har påpekats av H. Gillingstam, *Oxenstierna och Vasa* (1952), s. 81 not 432. Se även J. Liedgren i VHAA:s årsbok 1974, s. 195.

Redan P. Wieselgren, *Biographiskt Lexicon XXXIII* (1857), har i en rättelse s. 442 påpekat, att Magnus Petri ej kunnat vara son till Peter Israelsson redan av kronologiska skäl, vilket upprepas av Hammerich, s. 131 not 2.

⁶⁴ Om Magnus Petri och hans bror se H. Rosman, *Bjärka-Säby och dess ägare I* (1923), s. 88–103. Om Magnus Petri, hans sista år i Florens och grundandet av Paradiso-klostret handlar "Vita del beato Manno di Suetia" (se H. Cnattingius, *Studies in the order of St. Bridget of Sweden*, I, 1963, s. 34 not 7).

^{64a} S. Gardell, *Gravmonument från Sveriges medeltid* (1945), I nr 483, II s. 269 (avbildning). Om hans hustru och barn se J. Liedgren i *Bromma hembygdsförenings årsskrift 1959*, s. 15 ff.

Brahe-dokument, och han lyckades förvärva flera originalbrev om sina förmodade förfäder från riksarkivet. Att de kommit därifrån framgår av att de flesta bevarade ha Uppsala domkyrkas medeltida signa och påteckningar av Rasmus Ludvigsson och Per Månsson Utter. Man kan i viss utsträckning följa förvärven genom anteckningar i protokollen från Visingsborgs grevskaps konvent 1637–1680⁶⁵, och resultatet kan man se i en förteckning från 1684 över det då indragna grevskapets arkiv.⁶⁶ De flesta synas liksom bönboken A 80 ha ärvts från ätten Brahe till greve Göran Gyllenstierna på Torönsborg, och merparten av dessa ha på olika vis kommit till Riksarkivet.

Av dessa brev kom ärkebiskop Olofs brev 13/9 1320 (DS 2260), om arvskiftet efter lagman Birgers hustru fru Ingeborg, till antikvitetsarkivet under senare delen av 1700-talet ("Acquisitiones Novissimae", fasc. 1) och därifrån till riksarkivet 1847. Domprosten Israel Petris brev 20/5 1302 (otryckt) uppsändes av L. C. Wiede 1837 till J. G. Liljegren. Hertig Valdemars brev 17/8 1315 (DS 2599) och Israel Birgerssons brev 16/7 1349 (otryckt, med flera sigillanter än DS 4463, se DS VI, s. 1145) lämnades till Vitterhetsakademien 1844 av O. Carlheim-Gyllenskiöld, och Joakim Brahes brev 8/1 1519 (Hist. Handl. 40:2, nr 744) skänktes dit 1858 av lektor C. F. Wiberg i Gävle. Dessa fyra brev tillhöra nu VHAA:s deposition i RA. Per Brahes bytesbrev 1474 u. d. kom till riksarkivet 1892 med Skoklostersamlingen.⁶⁷ Däremot förvärvades Sten Stures bjudningsbrev 28/2 1516 (Hist. Handl. 39, nr 164) av E. M. Fant, som lät trycka det 1815⁶⁸, och kom med hans samling till Uppsala Universitetsbibliotek. Bland de originalbrev, som funnos på Visingsborg 1684 men förkommit, voro Israel Birgerssons testamente 1349⁶⁹, Peter Anderssons viktiga brev 23/11 1313 och ett kvittobrev till konung Karl 6/5 1456 av Magnus Laurenssons änka Johanna (Torkildsdotter). Avskrifter av de båda sistnämnda fin-

nas i "Uttogh af Kongl. Archivi i Stockholm samt Wisingsborgs Cancellies Acter", känt i flera handskrifter.⁷⁰ Förlorade äro också originalen av Per Brahes salubrev till Arvid Trolle 13/12 1480 och tillhörande fastebrev 16/12 1480, som namnen av allt att döma fått 1641 av Lars Sparre.⁷¹ Helt summariskt förtecknas 1684 (nr 28–32) "Sex

⁶⁵ Grev- och friherreskap: Visingsborg vol 1, KA (1956 från Advokatfiskalkontorets arkiv, Diverse ink. handl. vol. 1, Kammarkollegiets arkiv.) Se S. Hedar, Enskilda arkiv (1935), s. 148 ff.

⁶⁶ Förteckningen i en vol. Per Brahe, Sjöholmssaml., RA, samt hs B 63 f, nr 78, Linköpings stifts- och landsbibl. Jfr S. Hedar 1935, s. 154 ff. De flesta medeltidsbrevnen lågo i ekekontorets låda 12 och hade numrerats 84 ff. Numren finnas i regel på originalbrevens uppveck.

⁶⁷ Brevet har nr 177 i O. R. Bellanders katalog (1834) i RA men saknas i förteckningen i HSH XVII (1832). Jfr L. Sjödin, Cecilia Stenbocks arkiv på Haga (MRA 1943, tr. 1944), s. 52 och 70.

⁶⁸ Hypomnemata ad historiam regni Sueciae moderatoris Stenonis Sture junioris, I (diss. Ups. resp. G. Guldbrand), s. 3–4. Bjudningen gällde Joakim Brahes bröllop med Margareta Eriksdotter (Vasa), och adressaten var fru Karin Nilsdotter (Sparre av Ellinge). Brevet torde ha ärvts av endera av hennes sonsöner Hogenskiöld eller Ture Bielke, som avrättades av Karl IX, och ha indragits till rikets arkiv med "de rättade herrarnas" brev. Se därom L. Sjödin, Kanslistilar och medeltida arkiv. I (MRA 1939, tr. 1941), s. 109 ff.

⁶⁹ En regist av Rasmus Ludvigsson finns i Genealogica 26:II, fol. 6, RA.

⁷⁰ Exemplar i Rydboholms bibliotek (endast 1600-talspartierna tryckta som bilaga till P. Nordman, Per Brahe, 1904; Brahe vol. 31, Enskilda saml. RA: Skoklostersaml. I Fol. vol. 84 och 32, RA; VHAA:s arkiv (ATA): hs X 39, 40 och 41, UUB; Westin 786: Brahe (ofullst.), UUB; hs B 64 (=Warmholtz 7012), Linköpings Stifts- och landsbibl.

I motsats till de övriga 1300-talsbrevnen har brevet 1313 tillhört Linköpings domkyrkas arkiv och är avskrivet i A 9, fol. 137 r-v, RA. Se DS 1944 och E. Nygren, Registra ecclesie Lincopensis (Linköpings biblioteks handlingar, NS 3, 1941), s. 243.

⁷¹ Brevnen, som ha nr 92–93 i förteckningen 1684, äro avskrivna i Lars Sparres kopiebok B 14 (förr J 5), pag. 57 ff., RA, och utgivna av J. A. Almquist i Arvid Trolles jordebok 1498 (HH 31, 1938), nr 131–132. Om Per Brahes förvärv 29 juli 1641 av fyra brev 1549–1582 se P. Sjögren, Släkten Trolles historia (1944), s. 359 f.

Lika klart samband med Brahe-ätten eller dess fiktiva förfäder har ej brevet nr 100, utfärdat 10 sept. 1273. Om detta se C. I. Ståhle, Till frågan om tillkomsten av "Hertig Fredrik" (Arkiv för nordisk filologi 64: 4, 1950), s. 237 ff.

Stycken UhrGamble Insegell af Wax, uthj Papper inlagde", nämligen Torkil Brahes av år 1409, Magnus Laurenssons av år 1444 och 1446 samt Claus Platas av år 1460 (?) och 1458. Man kan misstänka, att det lösa sigillet av år 1444 hört till Magnus Laurenssons brev 14/10 1444, där sigillet nu saknas. Och det är inte osannolikt, att notisen om "Fyra Uhrgamble Pergamentz med deras Signeten" i Visingsborgsförteckningen 1684 (låda 6 nr 11) åsyftar detta brev 1444, Israel Birgerssons brev 3/6 1343⁷², Claus Platas brev 29/1 1420 och Magnus Platas brev 11/11 1422, alla nu i Esplunda arkiv (dep. i RA), dit de fördes från Björksund 1874.⁷³ Breven 1422 och 1444 trycktes 1647 av J. G. Örnwinge i *Genealogia Brahaea* (s. 19–21) i latinsk översättning.⁷⁴

Nästan alla de nu uppräknade medeltidsbreven voro försedda med sigill med två vingar i skölden. Flera av dem voro sådana, som Rasmus Ludvigsson och hans efterföljare använt som grundstenar vid sina försök att skapa en sammanhängande släktlinje från Peter Andersson i Mohammar över Finsta-ätten till greve Per Brahe d.ä. och att söka sammanbinda ätterna Plata och Brahe.

Huvudkyrkan på Visingsö, Brahekyrkan, fyllde grevarna med målningar och skulpturer, som skulle visa ätten Brahes gamla förnåma anor. Ett sent tillskott var en kopia av Nils Magnussons gravsten 1484. Men där uppsattes också skulpturer, som med rätt eller orätt ansågs föreställa släktens helgon, Birgitta och Katarina. Man brukar antaga, att det var katoliken greve Erik Brahe, som räddade över helgonbilder från Vadstena kloster till Visingsö vid klostrets upplösning 1595 eller lät göra nya kopior. Både gamla och nya bilder försågos med påskrift, att helgonen tillhörde "Familia Brahe". Bäst av skulpturerna på Visingsö är kopian av "den extatiska Birgitta" i Vadstena klosterkyrka, inte bara därför att figurens händer lyckligtvis äro bevarade. Medan Andreas Lindblom både 1918 och 1965⁷⁵ ansåg, att kopian tillverkats först

omkr. 1595, har t.ex. Wilhelm Nisser 1931⁷⁶ menat, att den kan vara en replik, obetydligt yngre än originalet, som brukar dateras till omkr. 1435.⁷⁷ Enklare är en liten skulptur, som tidigare ansågs föreställa Katarina men troligen också är en Birgittabild.⁷⁸ Huvudsakligen kuriositetsintresse har en oljemålning från 1600-talet, som visar Birgitta, utdelande ordensreglerna.⁷⁹ Per Brahe d. y. lät också fylla Visingsökyrkan med skulpterade gravvårdar över sin ätts senare medlemmar och med målade antavlor över deras förfäder.

Bilderna i Brahekyrkan på Visingsö och

⁷² När brevet trycktes 1858 i DS V:1, nr 3702, fanns det i Mörnerska arkivet på Björksund.

⁷³ Se Nils Nilsson, *Esplunda arkiv* (Samfundet Örebro Stads- och länsbiblioteks vänners meddelande XXIX, 1962), s. 74 f., resp. Förteckning över *Esplunda arkiv* (Samfundets meddelande XXX, 1963), s. 30.

⁷⁴ I utgåvan 1647 uppges, att de båda breven (liksom ett av 13 april 1349) påträffats i riksarkivet, där de ännu förvarades (in Regni Archivum repertis, ubi conservantur). I Örnwinges ovan nämnda manuskript från 1644 äro breven 1349, 1422 och 1444 avskrivna på svenska och liksom i utgåvan försedda med sigillgraveringar. Brevet 13 april 1349, Anders Eskilssons (lejon) arvskifte med sin syster Ingeborg (se H. Gilllingstam, *Ätterna Oxenstierna och Vasa*, 1952, s. 143 med not 148), är beseglat av bl. a. lagman Israel Birgersson.

⁷⁵ A. Lindblom i *Birgittautställningen* 1918, s. 70; dens., *Kult och konst i Vadstena kloster* (1965), s. 119 f. (med bild s. 119). Se även O. Janse, *Medeltidsminnen från Östergötland* (1907), s. 82 ff. (bild s. 84). Lindbloms åsikt delas av Aron Andersson, *Vadstena klosterkyrka. II Inredning* (Sveriges Kyrkor vol. 194, 1983), s. 38.

⁷⁶ W. Nisser, *Konst och konsthantverk i Visingsborgs grevskap på Per Brahe d. y:s tid* (1931), II s. 80 och 98 f. samt pl. CX. Se även T. Lundén, *Den heliga Birgitta: Himmelska uppenbarelser*, II (1958), plansch vid s. 16. Utförlig motivering av C. R. af Ugglas, *Den "extatiska" Birgitta* (Fornvännen 1943), s. 72 ff. med fig. 2–3, s. 70–71.

⁷⁷ Färgplansch av Vadstenas skulpturen i Lundén I (1957) vid s. 12. Även den har påskrift om Birgittas tillhörighet till Braheätten (Birgittautställningen 1918, s. 59; Sveriges Kyrkor vol. 194, s. 38).

⁷⁸ W. Nisser 1931, II pl. CXI; T. Lundén III (1958), plansch vid s. 36.

⁷⁹ Birgittautställningen 1918, s. 72; W. Nisser 1931, II s. 74; T. Lundén III (1958), plansch vid s. 28. — En liknande målning finns på Skokloster.

pergamentsbrevet i Visingsborgs kansli skulle lika väl som Örnewinges och andras tryckta arbeten åskådliggöra grevarna Brahes berättigade stolthet över att tillhöra samma släkt som den heliga Birgitta. Förutsättningen för denna föreställning, som på 1560-talet fick ett uttryck i den interpolerade version av Margareta Clausdotters berättelse, som infördes i bönboken A 80, var vapenlikheten. Ser man närmare på vapenbilderna, så finner man, att både Finstaätten, ätten Plata och de senmedeltida medlemmarna av ätten Brahe förde två nedvända vingar, ehuru utformningen varierade.⁸⁰ Så mycket märkvärdigare är det att

konstatera, att ätten Brahes grevliga vapen i hjärtskölden visar två uppvända vingar.

Rasmus Ludvigssons och hans efterföljares lärda konstruktion av Brahe-ättens fädernehärstamning från den heliga Birgittas släkt var grundad på källkritiskt otillfredsställande forskning i medeltida urkunder och sigill. Märkligt nog medge bevarade källor, att detta förfaringssätt kan klarläggas i detalj, såsom jag här har visat.

⁸⁰ Se J. Raneke, Svenska medeltidsvapen (1982), s. 370 f., 369 och 421.

Bilaga

Om S: Birgites slecht och byrd vtdragit aff enn gammel bok i Wastena clöster.

Denna hittills outgivna förkortade version av Margareta Clausdotters berättelse, redaktion A, avtryckes här efter *Genealogica* 16, fol. 1 r–2 v, RA. Några sakliga varianter anföras efter *Genealogica* 28, fol. 11 v–14 v, RA. Om dessa och andra handskrifter se ovan s. 5 f.

Först är wetendes, ath S: Birgitte moder-fader hett¹ her Bengt Lagmann² och war thes konungzens broder, som dhå styrde i riken. Hann tog sig till hustru enn thenn fägerste jomfru, som heet Sigridh, född aff gode slecht, dogh ey aff så höge slecht som hann. För huilkit konungenn hans broder wart honom mykit vrede och sende honom enn kiortell, halffuan aff gyllene stycke och halffuann aff wadmall, till smålek, och mente ther med, ath hann hade wanwört theres slecht. Menn her Bengt loth thenn delenn allann besenckie medh gull och dyre stenere och pärler, ath hann war dyrere änn thenn andre delenn. Ther effter lot konungenn vndseie och feide honom på sitt lifff, och sende honom bodh, ath hann wille honom heme sökie. Thå her Bengt thet förstod, böd hann frw Sigride, at honn schulle före sigh i sine beste kläder och gå vt moth konungenom och fengne honom well, thet besthe honn kunde, och sielffuer flydde hann i skogenn. Frwen giorde, som hennes herre hade henne budit. Thenn tid konungenn fick see henne, thektes honn honom så³ wäll, ath hann steg aff sinom hest och tog henne i famp och sade: "Sannerlige, hade min broder thetta ogior, ändeligenn schulle iag thet göre", och bad, ath hans broder schulle feloge heem komme med godom fredh. Ther effter leffde the sammann med Gudz reduge och hade tilhope fyre barnn, tre dottrere och enn sonn, och sedenn affsompnede honn i Gudi, och loth her Bengt hederlige begraffue henne i S: Clare clöster i Stockholm för höge altaret.

Hennes förste dotter heet frw Ramborg, honn ligger i Risberga clöster. Hennes herre

och hosbonde war juncker Ärendgis, och han ligger i Swanshals, som there stenhuss war⁴ och är nu kyrckienn. Thenn andre frw Sigridz dotter heet frw Ingridh på Aspenäs och war enn gudelig frw, till huilkenn S: Birgitta kom effter hennes moders död till at läre godhe lärdomer och seeder. Thenn tredie hennes dotter heet frw Ingeborg. Honn hade en ärligenn herre, som heet her Birge Pedersonn, lagmann i Vplandh, huilckenn stichtede monge kyrckier och clöster och lot them hederlige⁵ vpbyggie, och lot hann byggie⁶ Skoo clöster. Hann sögte Rom, Jerusalem och helge städer. Thenne frw Ingeborg war gudelig och dygdeligh och hade medh sinom herra 7 barnn, tree söner och fyre dottrere. Thenn förste sonn heet Petrus, then andre Benedictus, thenn tredie Israell. Hennes förste dotter heet jomfrw Ingridh, then andre Margareta, then tredie Katerina, thenn fierde S: Birgita. Och bodde the bådenn i Vplandh oppå enn gård, som kalles Finstada, liggiendes wed Vpsala, och ther födde honn S: Birgitam och flere sine barnn. Och liggie the bådenn begraffne i Vpsala domkyrckie vdi S: Katherine koor.

Sedan S: Birgita war kommenn till laga ålder, gaff hennes fader henne enn erligenn herre till hionelagh, som heet her Wulff Gudmarsonn. Hann war gudeligenn och retuiss, och war lagmann i Vplandh. The finge till sammenn otte barnn, fyre söner och fyre dottrere. Thenn förste war her Karl Vlffsonn, thenn andre her Birge Vlffsonn, thenn tredie Benedictus, then fierde Gudmar Vlffsonn. S:te Birgitte förste dotter

¹ Saknas Gen. 28.

² Härefter vedh namppn Gen. 28.

³ Saknas Gen. 16.

⁴ Saknas Gen. 16.

⁵ herlige Gen. 28.

⁶ opbyggie Gen. 28.

heet frw Märeta, thenn thenn andre frw Cicilia, thenn tredie S:te Katerina, thenn fierde⁷ jomfrw Ingeborgh.

Dhå S: Birgitte förste dotter jomfrw Märeta war kommenn till laga ålder⁸, dhå gaff hennes fader henne enn mechtigom herre, som heet her Siuordh Ribbingh. Hann var mykit hård och grym. Och hade the enn sonn tilhope, som⁹ heet her Peder Ribbingh. Thenne her Peder fik sig till hustru her Karls syster aff Toffta. Hon war her Wlff Abiörnsons dotter och her Ernegisle Sonesons järlens systerdotter, som åtte S: Birgittes systerdotter, högboren slecht opå¹⁰ både sidor. Thenne her Peder Ribbingh och hans hustru frw Kristine finge inge barnn till sammens, thy hann¹¹ foor till thenn helge graff och doo i wägenom.

Item är wetendes, ath frw Märeta, S: Birgitta dotter, fik effter her Siuordz dödh enn annenn riddere, som heet her Knut Algotsonn och war enn erligenn herre. Med honom hade honn två döttrr, som war först syster Ingegärd¹² Knutzdotter, som war förste wigd abbedise i Wastena. Thenn andre frw Märetes dotter het jomfrw Katerina Knutzdotter och wart¹³ giff¹⁴ i Norge. Och är wetendes, ath sedann frw Märta fik her Knut Algotsonn war hennes warelse mesth i Norige, förty ath thenn slechtemn war mykit rijk opå godz, både i Sverige, Norige och Hallandh. Och dhå war konungh Magnus son, juncker Håkon, konung i Norige, och hann fik konungh Waldemars dotter aff Danmark, som heet drotning Margareta, huilkenn dhå¹⁵ war mykit vngh, ey mere änn 12 år. Och dhå war frw Märeta hennes hoffmesterinna, och på samme tid hade honn när sigh sine dotter jomfrw Ingegärd¹⁶ Knutzdotter, och hade the enn kärlig vmgengilse tilhope i theres barndom. Någre år ther¹⁷ effter, dhå konung Håkon bleff dödh och drotning Margareta styrde öffuer alle tesse trij rikenn, antuadade honn¹⁸ sin frende Sverige¹⁸, som heet hertug Erich aff Pomerenn. Och när honn regerede i Sverige och S: Ingegärd¹⁹ Knutzdotter war abbedisa her i clöstret, älskede drotningenn

henne mykit och clöstret för hennes schuld. Och då drotning Philippa war kommenn hit till riket aff Engelandh, som war konung Erikx hustru, dhå lot drotningh Margareta hempte frw Katherina Knutzdotter aff Norige, som då war wordenn enckia, och skickede henne til at ware drotningh Philipps hoffmesterinna, änn dog thet warade icke lenge, ty honn bleff dödh på Calmare slot och fördes hitt och jordades her i Wastena.

Item är wetende, at her Karl Vlffsonn, S: Birgitte sonn, war tre reeser giff. Hans förste hustru heet frw Katerina Gisledotter, thenn andre frw Göda; honn war föd i Norige, och honn war honom käresth. Thenn tredie hett frw Katerina, her Kätill Glisingz dotter. Och då S: Brita²⁰ drogh till the helge graff, hade honn 3 sine barnn medh sigh, som war her Karl, her Birge och frw Katerina. Her²¹ Karl Vlffsonn doo i Cicilienn och hade effter sig 2 söner, Vlff Karsonn och Karl Karsonn. Them hade hann med frw Karina, her Kätill Glisingz dotter. Vlff Karsonn doo vnger, Karl Karsonn studerede. Och fick hans moder effter her Karl Vlffsons dödh en tysk riddere, som heet Johann Mölteke, och åtte med honom²² 2 döttrr. Frw Ingeborg, her Gotskalk Bengtsons, honn doo barnlös. Thenn andra heet frw Margareta, her Christienn Nilsons, aff huilke slecht her Erik Karlsonn, frw Margaretes fader, som åtte Erik Knutsonn, kommenn war. Ther effter kom Karl Karl-

⁷ ij Gen. 28.

⁸ åre Gen. 16.

⁹ Saknas Gen. 16.

¹⁰ på Gen. 28.

¹¹ honn Gen. 16.

¹² Ingredh Gen. 28.

¹³ war Gen. 28.

¹⁴ ogiffth Gen. 28.

¹⁵ dåg Gen. 16.

¹⁶ Ingredh Gen. 28.

¹⁷ Saknas Gen. 28.

¹⁸⁻¹⁸ Suerighe sinn frendhe Gen. 28.

¹⁹ Ingredh Gen. 28.

²⁰ Birgittha Gen. 28.

²¹ Och her Gen. 28.

²² henne Gen. 28.

sonn heem ifrå studio och giffte sigh och tog sig till hustrw her Algot Monsons dotter, som heet frw Katerina. Hann fik medh henne enn dotter, heet jomfrw Birgitta och bleff kallet effter S: Birgitta, och doo på Vlfåsa och begroffz her i Wastena.²³ Hans dotter²³ jomfrw Brite leffde i 8 år och doo och ligger her begraffuenn. Hennes moder giffte sigh sedenn och fik en herre aff Jutelandh, heet her Håkon Tott, och fik med honom enn dotter, heet jomfrw Märeta. Honn fik enn herre, heet her Erengisell Nilsonn. Och dhå kom Vlfåse till S: Birgite slecht igenn, effter samme her Erengisel war S:te Birgitta syster sonn.

Item är wetende, at her Birge Vlfsson, S: Brite²⁴ sonn, war tuegiff. Hans förste hustrw heet frw Bengta Glisingz dotter. Med henne hade hann 2 söner, Vlff och Gudmar. Och epter hennes död foor hann med sine moder till the helge graff, och ther wart hann riddere. Och när hann war heem kommenn med sine syster S: Katerina med sine helge moders benn, och sedann hans syster S: Katerina war annen resenn farin till Room, mädann giffte her Birge sigh, och thenn samme hans frw heet frw Märeta.²⁵ Om han²⁵ hade någre barnn med henne²⁶, thet fins ej schriffuith.²⁷ Hann bleff siuck på Ringzstadeholm och doo och bleff begraffuen her i Wastena.

Thenn tredie S: Birgitte sonn heet Benedictus.

Thenn fierde heet Gudmar. Hann²⁸ doo vngh och gick till schole i Stockholm, doo ther och ligger begraffuenn in för höge alteret i bykyrckienn.

Thenn andre S: Birgitte dotter heet frw Cicilia. Hon war ingiffuenn i Skåningz clöster emoth hennes wile och bleff ther sedenn vttagenn. Och henne wart giffuen aff konung Måns²⁹ emoth hennes wile enn kosteligh läkere, heet Larens Jogansson, som konungenn vdi sin siuckdom hulpit hade. Och finge the till hope 3 barnn, nembligenn jomfru Birgitte Larensdotter, honn wart ingiffuin i Wastena clöster. Thenn andre heet frw Katerina. Honn åtte en erligenn herre, som heet her Stenn Stensonn. The hade till sammens 2 söner, Wlff och Steenn. The döde sampt med theres moder her i Wastena. Sedann gaff her Stenn Stensonn sig her in i clöstret. Ther effter doo fru Cicilies bonde Larens Jogansson och ligger her. Ther effter fik honn en erlig herre, heet her Bengt Philpusonn, och med honom fik honn inge barnn, vtenn effter hans³⁰ dödh gaff honn sig her in i clöstret med alle hennes iordegoz.

Thenn tredie S: Birgitte dotter heet S: Katerina. Honn fik en erligenn herre, som heet her Eggerd.

Thenn fierde S: Birgitte dotter heet jomfrw Ingeborg, bleff ingiffuenn i Riseberga clöster.

²³ Samme *Gen. 28.*

²⁴ Birgitte *Gen. 28.*

²⁵⁻²⁵ Och omm hoonn *Gen. 28.*

²⁶ honumm *Gen. 28.*

²⁷ beskriffuith *Gen. 28.*

²⁸ Honn *Gen. 16.*

²⁹ Magnus *Gen. 28.*

³⁰ hennes *Gen. 16.*

Svenska konvertiter i Rom

Av Christian Callmer

Motreformationen aktiverade den romersk-katolska kyrkans verksamhet på de allra flesta områden. För missionen visade motreformationens stora påvar Paul III (1534–49), Pius V (1566–72) och Gregorius XIII (1572–85) ett stort och betydande intresse. Tiggarordnarna och framför allt jesuiterna bedrev en omfattande missionsverksamhet utanför Europa, som nådde sin kulmen vid sekelskiftet. Av utomordentlig betydelse blev den av Gregorius XV (1621–23) år 1622 grundade *Sacra congregatio de propaganda fide*, en organisation för ledningen av hela missionen, både den utomeuropeiska och den inomeuropeiska, dvs. kampen mot reformationen.

Under 1600-talet utövade Rom en stor dragningskraft på det bildade Europa. Konstnärer och studerande, adelsmän och diplomater reste till Rom för att studera antikens ruiner och barockens praktfulla nybyggnader, för att njuta ett intellektuellt liv och en traditionell gästfrihet. Konvertiter mottog sina landsmän, lät dem besöka kyrkor och kloster och sökte på ett diskret sätt påverka dem till en trosförändring. När de väl övergått, i synnerhet gällde detta personer i framstående ställning, kompenserades de av påven för de tillfälliga förluster, som deras konversion medfört. Men för folk med små resurser, sjömän, knektar och andra, var situationen en annan. De omvända, som oftast brutit sina förbindelser med hemlandet, var inte hjälpta enbart med andlig spis utan måste få hjälp och bistånd till sitt dagliga bröd, att fara vidare eller etablera sig i Rom.

Till understöd för konvertiter hade redan på 1500-talet bildats tre olika inrättningar.¹ Den första av dessa var "Sodalizio di S. Giuseppe de' Catecumeni e de' Neofiti", grundat genom en bulla av Paul III 21 mars 1542. Denna inrättning förestods av en rektor, som vid sin sida hade ett kollegium av tolv präster samt några lekmän. De tog framför allt hand om judar, turkar men också andra otrogna, som konverterade. Kostnaderna för verksamheten bestreds av en årlig skatt på 1 100 scudi, som den judiska församlingen i Rom hade att betala. Institutionen låg först i närheten av San Giovanni in Mercatello vid foten av Capitolium, men flyttades senare till närheten av S. Maria dei Monti. Konvertendi och konvertiter fick lära sig läsa och skriva; de erhöll också mat och kläder. Den andra inrättningen av detta slag, stiftad 1562, låg vid Via Tor de' Conti och var avsedd för kvinnor. Den tredje anstalten, som grundades av Gregorius XIII i närheten av Madonna de' Monti, var särskilt inriktad på att befodra sina alumner till munkordnarna.

Det behövdes emellertid därutöver ett institut för undervisning och materiell hjälp till icke-katoliker (lutheraner och calvinis-

¹ V. Monachino, *La Carità cristiana in Roma*, Bologna 1968 (Roma cristiana. 10). Bruno Neveu, *Tricentenaire de la fondation à Rome de "L'Ospizio de' convertendi"* (1673). Ses hôtes français au XVIIe siècle. *Rivista di storia della chiesa in Italia* 27 (1973) s. 361–403 (mönstergill inledn. med litt.). — Jag tackar Madame Jeanne Bignami Odier och professor Bruno Neveu för uppslaget till denna uppsats.

ter). För att tillmötesgå detta krav grundade Giovanni Giovenale Ancina (1545–1603) ett "Ospizio", ibland kallat "de'conver-tendi", ibland "de'convertiti".² Ancina, som först verkat som läkare, hade blivit lärjunge till Filippo Neri, "Roms apostel" vilken gjort en originell insats genom att samla klerker till möten i en vanlig sal till uppbyggelse och andlig musik. Jubelåret 1600 förde mängder av folk till Rom; bland dem var många icke-katoliker med dragning åt katolicism. Ancina öppnade då en tillfällig hjälpverksamhet vid kyrkan SS Simon et Juda nära palatset Monte Giordano.

Ancinas projekt togs upp på nytt 70 år senare. En oratorianer, dvs. en sekulär präst, Mariano Soccino el. Sozzini, öppnade 1673 ett litet gästhem "Hospitio", in-vid S. Giovanni dei Fiorentini.³ I sitt arbete fick han hjälp av marchesi Orazio Spada och Fernando de'Muti samt av tvenne ut-länningar, tysken Franz Spentner och fransmannen Guillaume Leslie, vilka var för sig tog särskild hand om sina landsmän. På två år omvändes 92 personer från lu-thersk och calvinistisk bekännelse till den katolska tron. Genom påven Clemens X:s intresse kunde denna verksamhet utvidgas och följande år flytta till Vicolo del Vantag-gio nära Ripettan och 1675 till kyrkan och klostret S. Maria delle Grazie vid Porta An-gelica. I den av Clemens X den 13 mars 1675 utfärdade bullan *Inter alia gravissima onera* tillförsäkrades inrättningen inte blott ideellt utan även materiellt stöd (7000 scudi), senare utökat.⁴

Hospitset styrdes av en rektor, assisterad av tre kateketer, en för engelska, en för franska och en för tyska. Varje dag gavs två kateketiska lektioner, vardera på en timme. Under resten av dagen studerades den kristna läran; vidare förekom läsning av uppflyftande litteratur och utövning av barmhärtighetsverk. Under hela tiden som undervisningen varade hade eleverna mat och bostad. En gång om året skulle redogörelse för arbetet lämnas till major domus Sacri Palatii (apostolici).

Här bedrevs sålunda en organiserad verksamhet för att omvända icke-katoliker, att ytterligare undervisa redan omvända och att hjälpa dem till att antingen stanna i Rom eller att fara vidare. Kardinalerna Gio-vanni Rasponi och Jacopo Nini, den förste rektorn P. Alessandro Cesola (d. 1682) samt särskilt kardinalen Girolamo Castaldi tillgo-dosåg hospitset rikligt i sina testamenten. Genom en påvlig bulla 22 april 1686, utfär-dad av Innocentius XI, kom hospitset i be-sittning av Palazzo Spinola vid piazza Scoz-zacavalli;⁵ palatset, beläget intill Borgo Nuovo revs vid den stora förödelser på 1920-talet, då Via del Conciliazione drogs fram. I denna miljö utvecklade "l'Ospizio de'convertendi" sin verksamhet i mer än 200 år, ända till 1893. Det hade då hårbär-gerat och undervisat omkring 9 200 perso-ner.

Hospitsets tvenne matriklar utgör utan tvekan de viktigaste beståndsdelarna av dess arkiv;⁶ de omfatta perioderna 1673–1714 och 1715–1893. Den förra innehåller 3 635 namn, den senare 5 557 namn. De båda volymernas titlar och övriga uppgifter återfinnes vid namnlistan nedan. De är mycket omsorgsfullt förda och mycket läs-liga.

På 18 kolumner ger matrikeln följande fakta: 1 N° 2 N° annuale, 3 Nome, 4 Cog-nome, 5 Nazione, 6 Prouincia, 7 Patria, 8 Professione, 9 Età, 10 Pelo, 11 Statura, 12 Fede, 13 Venuta, 14 Abiuratione, 15 Cre-sima [bekräftelse], 16 Partenza, 17 Dimora, 18 Ricapito [adress, senare öden]. Den förs-

² P. Damilano i Dizionario biografico degli ita-liani. 3, Roma 1961 sp. 40–43.

³ Carlo Bartolomeo Piazza, Euseuologio Ro-mano, ovvero delle opere pie di Roma, Roma 1698 s. 261–263 (Cap. XXXI Del Collegio de'conuer-titi alla Fede in Borgo nuovo dirimpetto à San Giacomo Scossacavalli). Antonio de Waal, I luoghi pii sul territorio Vaticano. 2, Roma 1886 s. 134–136 (L'Ospizio dei Convertendi).

⁴ Bullarium Romanum. T. 18. Taurini 1869 p. 545–550 no CLXXXVIII.

⁵ Bullarium Romanum. T. 19, 1870 p. 680–682 no CLXV.

⁶ I Archivio segreto Vaticano.

ta kolumnens löpande nummer uppvisar några smärre felaktigheter, överhoppade eller dubblerade nummer. Den andra kolumnen, löpande nummer för året, upphör med första volymen. Namnformerna (4) är mestadels mer eller mindre förvanskade; för förnamnen användes de italienska formerna. Nationstillhörighet (5) återspeglar naturligen det dåtida Europa. De Livoni, som anger sig som svenskar (1684, 1697, 1701) har medtagits i vårt utdrag. Skåningar från denna tid, som uppger sig som danskar (1676, 1696), har trots detta också medtagits. En sammanblandning mellan svenskar och schweizare är ofrånkomlig; personer, som genom sin hemort uppenbarligen härstammar från Schweiz, men som uppgivits som svenskar, har utelämnats. Kolumnen 8 "professione" börjar först på fol. 8. Kolumnerna 10–12, hår, växt och trostillhörighet, representeras av ett system av symboler (tro av olika utformade kors). Åldern (9) ligger oftast mellan 25 och 30 år. Det betyder, att konvertiterna nått mogen ålder.

Huvudparten av konvertiterna kommer från Tyskland, Schweiz, Frankrike, Holland och England. Den svenska gruppen är betydligt mindre, men icke helt obetydlig. Mellan åren 1673 och 1714 (den första matrikeln) uppgår antalet personer, som konverterat till 96, dvs. i medeltal till 2 å 3 per år. Det största antalet, 12, förekommer 1685, medan några år helt saknar konversioner. Drottning Christina (d. 1689) torde under sin tid väsentligen ha bidragit till många konversioner.

De svenska konvertiterna i den första matrikeln (1673–1714) är så pass många och så pass fördelade per år, att de kan bli föremål för några allmänna betraktelser. Det bör dock anmärkas, att yrkesbeteckningar ej förekommer i volymens början, ej heller i dess slut (från 1707).

Tretton inskrivna svenskar från denna period betecknas som *nobile*, dvs. adlig. De flesta av dem tillhöra emellertid icke det svenska riddarhuset och kan enligt våra begrepp inte räknas som adel. De intellek-

tuella yrkena är inte särskilt starkt företrädade. Två konvertiter betecknar sig som studenter (402, 1398), en som kirurg (784), två målare (473, 1110) och en orgelspelare (1274). Hantverkare och andra yrken är något talrikare företrädade: en kopparslagare (1979), en konfektkokare (1478), en knivförsäljare (1671), tre ebenister (1261, 1869, 1998), två snickare (329, 565), en trädgårdsmästare (1255), en köpman (1625), en guldsmed (1685), en garvare (802), två skräddare (788, 834), två sadelmakare (639, 1403).

Den största gruppen är den militära, 22 st. Av dem har de flesta varit enkla soldater; två av dem betecknas som "tenente", dvs. löjtnant, 3 som "bombardiere", artillerist. Den näst största gruppen utgöres av sjömän, 9 till antalet; av dem kunde nog några räkna på anställning vid den påvliga flottan.

Även om ett tiotal hemortsnamn är så förvanskade, att de inte kan identifieras, visar dock detta material vissa tendenser. De allra flesta konvertiterna har Stockholm som hemort. I övrigt uppvisar de flesta landskap från Hälsingland och Dalarna till Skåne och Blekinge ett par konvertiter per provins. Från Östergötland och dess städer Norrköping och Nyköping kommer fem personer. Sex stycken betecknar sig som livländare under svenska kronan.

Huvudparten av konvertiterna har stannat i Rom, men beträffande åtskilliga av dem finns uppgifter om att de strax efter konversionen avrest till andra orter. Sålunda har fyra personer begivit sig till vardera Tyskland och hamnstaden Livorno. Enstaka destinationer är Civita Vecchia (511), Mantua (900), Milano (905), München (1341), Paris (944), Santa Casa och Argentina (1255) samt Wien (784).

Till sist skall endast påpekas, att konversioner skedde också på andra ställen, både i Rom och i Italien.⁷ Till Birgittahuset i Rom hade en mindre grupp konvertiter anknytning alltifrån 1500-talet till långt in på 1800-talet. Resenärer, som O. Celsius d. ä. och

andra, omtalar, att de i Italien påträffat landsmän, som övergått till katolicismen, men dessa enstaka och mycket spridda konvertiter låter sig knappast sammanföras till en studie med säkert underlag.

Så följer på nästa sida listan på de svenska konvertiterna i konvertiternas hospits i Rom, en förut okänd grupp, samt ett register till densamma.

⁷ Eric M. Fant har samlat ett fyrtiotal svenska konvertiter i sitt *Specimen academicum de apostatis Svecanis, Upsaliae 1791*. Uppgifter om flera konvertiter finnes i litteraturen om jesuiter i Norden, t. ex. Richard Wehmer, *Jesuiter im Norden. Zur Geschichte des Ordens in Schweden*. 1, Paderborn 1974. Oskar Garstein, *Rome and the counter-reformation in Scandinavia*. 2, Oslo 1980. Jfr Olaf V. Sørensen, *Skandinaver paa Propaganda-Kollegiet i det 17. og 18. Aarhundrede*. *Nordisk Ugeblad, Khvn*, 185 (1937) s. 1104–1107, 1128–1130, 1157–1159. — Om konvertiterna i Birgitta-huset se C. Bildt, *S. Birgittas hospital och den svenska kolonien i Rom under 1600-talet*. HT 1895, s. 353–414.

Svenskar i Ospizio de' convertiti 1673-1879.

Förkortningar. V = Venuta, ankomst. *Abi* = Abiurazione, avsvärjande. *Cres* = Cresima, bekräftelse. *P* = Partenza, avresa.

[Pärm]

Ospizio de' Convertendi.

Primo Registro generale degl' Ospiti ricevuti dall' Anno 1673 a tutto l' Anno 1714. N° 2.

[Överskrift]

Registro de' Conuertiti alla Santa Fede riceuuti da Fratelli della Congregazione instituta sopra l'Hospitio de nouelli fedeli Aperto con singlar Prouidenza di Dio in Roma nel' felice giorno del Assuntione della Beatiss. Vergine Eletto per dar principio à quest' opera di Carità accioché questa Gran^a Sig^{ra} fosse sempre riconosciuta per Autrice & Madre & Protettrice di questo santo Istituto.

Anno primo 1673.

1673

7. Gio: Anz [senza nazione e luogo]. V 19.9.1673. P 18.1.1674. 3 m. More nello spedale. di S. Spirito felicemente - la notte avanti la passò con feruorosi colloqui con Dio. La mattina in presenza de suoi compagni, con voce vigorosa disse Credo in unam S. Catholicam Ecclesiam Romanam, nec quidquam dubito e spirò. Lo narra il P. Mariano nella sua storia d'un Suezese, che sara questo.

1674

23. Giorgio Dison. Suezese, Nobile. V 18.4.1674. P 12.6. Nello Spedale giorni 5.
26. Andrea Giona Catt. Suezese, Stockholm. V 1.5.1674. V 29.5.
34. Andrea Guldembat. Suezese, Nobile. V 5.7.1674. P 16.8. Andreas Galdenblad (Brovald) kom till Rom 1671, blev drott. Christinas svenske sekreterare 1677. Död i Loreto kort före 12.4.1718. Chr. Callmer, Königin Christina, ihre Bibliothekare und ihre Handschriften. Stockholm 1977 (Acta Bibl. Regiae Stockholmiensis 30) s. 210 anm. 18.
51. Magno Vas. Suezese, Stockholm. V 31.10.1674. P 15.2.1675. Möjl. Magnus Wass.
52. Enrico Magno Horremberg. Suezese, Stockholm. V 31.10.1674. P 16.12.

1676

152. Pietro Girlon. Suedese, Stockholm. V 15.2.1676. P 15.4. Soldato in Roma.
153. Henrico Grimberg. Suedese, Almetet. V 1.3.1676. P 8.4. Verso Germania.
195. Enrico Lorenzo Hofman. Suezese, Smaalandia, Fenkoping. Soldato. 27 anni. V 13.9.1676 P 31.10. Verso Vienna insieme con 189 [Cristoforo Herman, tedesco].
226. Gio: Ludke, Danese, Scania, Landscrone. Sarto. V 27.11.1676. P 3.1.1677. Mandato a Livorno.

1677

233. Gio: Federico Meyer. Suezese, Uplandia, Stockholm, Nobile. 26 anni. V 3.1.1677. P 25.1.1677. Soldato in Roma.

1678

329. Andrea Enrico Berghel. Ostrogothia, Nortcoping. Falagname. 26 anni. V 7.1.1678. P 17.1.
402. Andrea Linner. Alandia, Keckela, Studente. 26 anni. V 13.4.1678. Cres 26.6. P 10.7.
417. Adolfo Bergaman. Suezese, Helsingland, Suderhamn. Tenente. 30 anni. V 1.9.1678. Abi 29.9. P 1.10. Soldato in Roma.

1679

442. Gio: Gens. Suedese, Soldato. 28 anni. V 27.1.1679. Abi 10.3. Cres 14.3. P 18.3. Per seruire il secretario della Reg^a di Svetia in Roma.
467. Giorgio Nicolò Werne. Suedese, Nobile. 14 anni. V 24.4.1679. Abi 9.5. P 2.8. In cura della Reg^a di Svezia. Studia in Propaganda. Kom till Rom 1679. HT 15 (1895) s. 378.
473. Carlo Febuere. Suedese, Stokolm, Pittore. 19 anni. V 25.5.1679. Abi 9.6. P 11.6. Per lavorare in Roma. Carl Le Febure. F. i Stockholm omkr. 1660. Son av hovskräddaren hos M. G. De la Gardie André Le Febure. Kom till Rom 1676. Förekommer i Birgittahuset's Mandata från 1677. Tjänstgjorde som "aiutante di camera" hos drottningen. HT 15 (1895) s. 395.

1680

510. Andrea Alesandro Kennedy. Suedese, Stockholm, Marinaro. 35 anni. V 23.4.1680. Abi 18.5. Cres 16.6. P 4.7. Per essere assoldato a Roma.
511. Giacomo Gregorio Greger. Suedese, Stockholm, Soldato. 36 anni. V 20.5.1680. Abi 7.6. P 10.6. Verso Civitavecchia.
517. Lorenzo Giacomo Jungblut. Nikebing, Marinaro. 30 anni. V 1.7.1680. Abi 26.7. Cres 9.8. P 6.9. Verso Livorno.

1681

565. Giona Wyberg. Suezese, Gaxa. Falegname raii. 33 anni. V 3.6.1681. Abi 22.8. Cres 10.10. P 15.10. In casa del' Secr. della Regina per qualche tempo.

1682

598. Giorgio Jorgenson. Suezese, Stockholm, Soldato. 36 anni. V 25. 2.1682. P 12.3. Soldato in Roma.

617. Andrea d'Andrea. Suezzeze, Iauley, Marinaro. 28 anni. V 30.7. Cres 21.8. P 10.9. Verso Livorno.
- 1683
639. Giovanni Stenghel. Suezzeze, Liuonia, Pernouue, Sellarò. 29 anni. V 17.3.1683. *Abi* 10.4. *Cres* 27.4. P 30.6. Per lavorare in Roma. Poi assolto in Roma.
- 1684
691. Gio. Carlo de Wyboedt. Suezzeze, Livonia, Reval, Soldato. 21 anni. V 3.1.1684. *Abi* 12.2. *Cres* 22.2. P 23.2. Verso Germania.
- 1685
759. David Maas. Suezzeze, Sieuflandia, Riegan, Bombardiere. 26 anni. V 23.2.1685. *Cres* 15.3. P 13.4. Soldato in Roma.
760. Nicolo Berckan. Suezzeze, Norkuppen. 25 anni. V 23.2.1685. *Cres* 15.3. P 13.4. Soldato in Roma.
784. Gio. Meine. Suezzeze, Stockholm, Chirurgo. 25 anni. V 30.5.1685. *Abi* 22.6. *Cres* 1.7. P 15.7. Verso Vienna.
Son av fyrverkarkaptenen Gustaf Mein, adl. Granatenflycht. Om konversionen LUB De la Gardie Biogr. minora. Dela Gardieska archivet 10, Lund 1838, 159–162.
787. Gustavo Prens. Suezzeze, Stockholm, Nobile. 23 anni. V 12.6.1685. *Abi* 10.8. P 4.9. Resta in Roma per qualche tempo.
788. Gio. Giorgio Horne. Suezzeze, Calmer, Sarto. 28 anni. V 16.6.1685. *Cres* 1.7. P 13.7. Verso Germania.
790. Lorenzo Grypenfeldt. Suezzeze, Stockholm, Nobile. 22 anni. V 20.6.1685. *Abi* 10.8. P 4.9. Resta in Roma per qualche tempo.
Gripenflycht Elg. 3, 136.
802. Giacomo Stromborg. Suezzeze, Stockholm, Pellicciaio. 23 anni. V 12.7.1685. *Abi* 11.8. *Cres* 27.8. P 25.9. Verso Germania.
823. Giorgio Wolfsax. Suezzeze, Smolen, Nobile. 25 anni. V 22.9.1685. *Abi* 26.10. *Cres* 3.11. P 2.1.1686. Soldato a Roma. Torna all' Ospizio 1° sett. 1688, riparte 8 ottobre 1688.
Göran Ulf sax. Elg. 8. 498.
832. Isaac poi Decio Lefevre. Suezzeze, Stockholm, Nobile. 24 anni. V 8.10.1685. *Abi* 10.11. P 20.11. Resta in Roma cameriere della Regina.
Isac Le Febure. F. i Stockholm omkr. 1661. Bror till 473. Efter drottningens död blev han anställd som ryttare vid påvens garde, vilken tjänst 1691 övertogs av brodern Carl. HT 15 (1895) s. 395 f. Förekommer även i Bibl. Angelica ms 1650.
834. Christian Nees. Suezzeze, Stockholm, Sarto. 35 anni. V 10.10.1685. *Abi* 12.11. *Cres* 30.11. P 27.1.1686. Per lavorare in Roma, poi assolto in Roma.
843. Sansone Corneliten. Suezzeze, Norcom, Marinaro. 24 anni. V 6.11.1685. *Abi* 1.2.1686. P 20.2.1686. Verso Livorno.
848. Andreas Sundh. Suezzeze, Stockholm, Gentiluomo. 30 anni. V 3.12.1685. *Abi* 11.1.1686. *Cres* 1.2. P 23.2.1686. Verso Livorno.
Andreas Sundius förekommer i Birgittahuset Mandata. Åke Davidsson, Svenskar i Strassbourg på 1660-talet. Kring en svensk fäktmästares stambok. I festskriften till W. Odelberg, Bland böcker och människor (Stockholm 1983, s. 89–105).
- 1686
883. Alesandro [senza cognome] Suedese, Nobile. 28 anni. V 19.4.1686. *Abi* 24.5. 25.5 Per stare un poco in Roma.
900. Giacomo Giacobin. Suezzeze, Nobile. 23 anni. V 25.5.1686. P 5.6. Verso Mantua ricevata in corte di S.A.
905. Girol. Giorgio [senza luogo] V 7.6.1686. *Cres* 23.6. P 24.6. Verso Milano.
944. Pietro Werdiar. Stockholm, Nobile. 21 anni. V 28.11.1686. *Abi* 20.12. *Cres* 23.12. P 4.4.1687. Studie in Dozzina a Conto dell' Hosp^o. Parte verso Parigi 17.2.1689.
Petter Werdiar. F. i Stockholm omkr. 1665. Hovmusikant i Stockholm. Död 1706.
- 1687
980. Carlo Gustavo Koskul. Suezzeze, Livonia. V 7.4.1687. *Cres* 13.4. P 15.4.
997. Giovanni Staelgren. Suezzeze, Narua, Marinaro. 23 anni. V 4.7.1687. *Abi* 1.8. *Cres* 3.8. P 6.8.
1009. Theodoro Rudolf. Suezzeze, Gottenburg, Marinaro, 32 anni. V 24.7.1687. *Abi* 22.8. *Cres* 24.8. P 25.8.
1010. Cornelio Lorenzo. Suezzeze, Vorekorepin, Marinaro. V 24.7.1687. *Abi* 22.8. *Cres* 24.8. P 25.8.
1017. Cristoforo Erichsen. Suezzeze, Stockholm, Fabro di bomb^{oe}. 28 anni. V 4.9.1687. *Abi* 26.9. *Cres* 29.9. P 2.10.
1018. Gio: Lilia. Suezzeze, Stockholm 25 anni. V 4.9.1687. *Abi* 26.9. *Cres* 29.9. P 11.10.
J. Lilja, son av Peter Lilja d. 1706.
- 1688
1086. Guglielmo Witt. Suezzeze, Gottenburgo, Marinaro. 36 anni. V 10.5.1688. *Abi* 14.6. *Cres* 15.6. P 14.7. Verso Livorno in barca, poi in Amsterdam oue ha figlia.
1106. Olaus Hagh. Suezzeze, Stockholm, Nobile. 20 anni. V 11.8.1688. *Abi* 22.10. P 9.11. Vuol essere tenuto segreto.
1110. David Richter. Suezzeze, Stockholm, Pittore. 26 anni. V 26.8. 1688. *Abi* [manca] *Cres* 5.11. P 7.11. Abiurò doppo partito per essere secreto.
David Richter (1662–1735) verkade sedan i Wien.
1122. Carlo Gustavo de Holtzhausen. Suezzeze, Stockholm, Sargente. 21 anni. V

- 1.10.1688. *Abi* 12.11. *Cres* 16.11. *P* 26.11. Allo spedale in ca giorni 26 in più notte. Fatto Svizzero della Regina. Cf. Ruolo 1688: Svizzeri, Carlo Gustavo.
- 1691
1255. Pietro Boar Baurer. Suezzeze, Halmstat, Giardiniere. 38 anni. *V* 30.10.1691. *Abi* 4.1.1692. *Cres* 6.1. *P* 13.1.1692. Verso la Santa Casa e Argentina. Fù infermo allo spedale giorni 6 defalcati.
- 1692
1261. Nicolo Günter. Suezzeze, Federstat, Ebenista. 29 anni. *V* 8.1.1692. *Abi* 8.2. *Cres* 17.2. *P* 20.2.
1274. Henrico Grombein. Suezzeze, Dalandia, Fahlun, Organista. 26 anni. *V* 6.6.1692. *Abi* 4.7. *P* 13.7. Enrico Krumbein även i Bibl. Angelica ms 1650.
- 1693
1341. Gio: Willelmo Duwald. Suezzeze, Upsale, Nobile, Soldato. 22 anni. *V* 27.6.1693. *Abi* 31.7. *Cres* 2.8. *P* 7.8. Verso l'elettore di Boviera per militare. Lorentz Duwall, son av överstelöjtnanten och landshövdingen Jacob D. och Brita Skytte. Kallade sig som katolik Johan Vilhelm. HT 15 (1895) 399 f. Elg. 3, 357. Gick slutligen i kejserlig tjänst.
1351. Mattia Brun. Suezzeze, Gotlandia, Wisbù, Gentilhuomo. 32 anni. *V* 8.9. 1693. *Abi* 20.11. *Cres* 25.11. *P* 8.12. Fu alla spedale cinque giorni defalcati. Assoldato. Fatto Agostiniano scalzo nel 1697. HT 15 (1895) 401. Bibl. Angelica ms 1650.
- 1694
1398. Gabrielle Blocco. Suezzeze, Studente, Nobile. 24 anni. *V* 7.7.1694. *P* 11.9. Resta in Roma. Magnus Gabriel von Block (1669–1722) kabinetssekreterare hos storkertigen av Toscana, slutl. provincialmedicus i Östergötland. O.T. Hult i SBL 4, 1924, s. 783–796. Sten Lindroth, Magnus Gabriel von Block. Stockholm 1973 särsk. s. 50.
1403. Gio: Schultz. Suezzeze, Stockholm, Sellaro, Soldato. 34 anni. *V* 7.8.1694. *Abi* 17.9. *Cres* 19.9. *P* 24.9.
1413. Andrea Stalbm. Suezzeze, Christinaham, Alfieri. 28 anni. *V* 3.9.1694. *Abi* [manca] *Cres* 10.9. *P* 13.10.
- 1695
1442. Giacomo Schiffer. Suezzeze, Stockholm, Soldato. 31 anni. *V* 22.2.1695. *Abi* 1.4. *Cres* 5.4. *P* 8.4. HT 15 (1895) 401. Bibl. Angelica ms 1650.
1478. Andrea Gio: Grienberger. Suezzeze, Stockholm, Confettiere. 32 anni. *V* 19.9.1695. *Abi* 14.10 *Cres* 16.10. *P* 24.10. Assoldato.
1492. Lorenzo Aif. Suezzeze, Schonen. *V* 26.10.1695. *Abi* 4.11. *Cres* 6.11. *P* 9.11.
- 1696
1551. Cristoforo Clemente. Danese, Lans-Cron. 76 anni. *V* 17.9.1696. *Abi* 19.9. *P* 25.10.
1552. Anna Catarina Cristoforo. Suezzeze, Stockholm. Moglie di d^o [1551] *V* 17.9 *Abi* 19.10. *P* 25.10.
1553. Anna Barbara. Tedesca, Norimberg. Figlia di d^o [1551] *V* 17.9. *Abi* 19.10. *P* 25.10.1696.
1554. Maria Giuliano. Tedesca, Norimberg. 12 anni. Figlia di d^o [1551]. *V* 17.9.1696. *Abi* 19.10. *P* 25.10.
- 1697
1594. Gio: Landerman, Suezzeze, Leneseoch, Servitore. 20 anni. *V* 19.3.1697. *Abi* 19.4. *Cres* 28.4. *P* 29.4.
1625. Michele Anderentz. [Naz.manca]. Liunia, Riga, Mercante. 30 anni. *V* 6.9.1697. *Abi* 4.10. *Cres* 7.10. *P* 9.10.
- 1698
1671. Gio: Guglielmo Persen. Suezzeze, Malma, Cortellinaro. 29 anni. *V* 31.5.1698. *Abi* 4.7. *Cres* 6.7. *P* 11.7.
1684. Giona Lohn. Suezzeze, Strengnetz, Bombardiere. 26 anni. *V* 31.8.1698. *P* 15.9. Scoperta cattolico nell'ospedale, ove andò a 15 sett.
1685. Giovanni Schmid. Suezzeze, Stockholm, Orefice. 32 anni. *V* 8.9.1698. *Abi* 26.9. *P* 30.9. Lauora in Roma, ammogliato di fresco.
1687. Giovanni Dahlberg. Suezzeze, Stockholm. 22 anni. *V* 14.9. *Abi* 31.10. *P* 12.11. Alumno in Propaganda.
- 1699
1760. Lor^o Gustavo Banck. Suezzeze, Norkopyng, Soldato. 31 anni. *V* 17.11. *Abi* 4.12. *Cres* 7.12. *P* 8.12.1699.
- 1700.
1840. Diderico Runberg. Suezzeze, Stockholm, Marinaro. 24 anni. *V* 19.8.1700. *Abi* 15.10. *Cres* 20.10. *P* 20.10.
- 1701
1889. Luca Schmaltz. Suezzeze, Stockholm, Ebenista. 31 anni. *V* 2.4.1701. *Abi* 15.4. *P* 17.4.
1893. Giuseppe Erasmo Plattern. Suezzeze, Liunia, Velck, Tenente, Nobile. 26 anni. *V* 5.5.1701. *Abi* 17.6. *Cres* 26.6. *P* 28.6.
- 1703
1979. Guglielmo Martino Fey. Suezzeze, Stockholm, Caldararo. 34 anni. *V* 13.1.1703. *Abi* 16.2. *Cres* 22.2. *P* 23.2. Infermo g^m 5 def.
1998. Nicolò Solter. Sueco, Restadt, Ebenista. 21 anni. *V* 24.3.1703. *Abi* 20.4. *Cres* 24.4. *P* 26.4.
- 1705
2109. Giouanni Nell. Sueco, Stockholm, Sol-

dato. 37 anni. V 4.12. *Abi* 9.12. *Cres* 30.12.
P 13.1.1706.

1707

2239. Andrea Holm. Suezese, Stokholm. 32
anni. V 30.5.1707. *Fuggiua senza abiuare*,
non si sa doue.

1708

2359. Nicola Pietro Malm. Suezese, Malma. 38
anni. V 11.8.1708. *Abi* 21.9. *Cres* 25.9. P
26.9.

2436. Giorgio Giacomo Fickh. Sueco, Stada. 24
anni. V 27.7.1708. *Abi* 10.8. P 13.8.

1709.

2463. Gio: Battista Bezzolt. Sueco, Suedal. 28
anni. V 25.2.1709. *Abi* 15.3. *Cres* 19.3. P
20.3.

1710

2601. Pietro Anders. Suezia, Stockholm. 30
anni. V 20.4.1710. *Abi* 16.5. *Cres* 20.5. P
20.5.

2603. Giouanni Beters, Suezia, Stockholm. 21
anni. V 21.4.1710. *Abi* 16.5. *Cres* 20.5. P
20.5.

2605. Martino Donten. Suezia, Wesbi. 32 anni.
V 28.4.1710. *Abi* 16.5. *Cres* 20.5. P 20.5.

2609. Ant. Matteo Frangl. Suezia, Marstranda.
V 1.5.1710. *Abi* 30.5. *Cres* 3.6. P 3.6.

2619. Gio: Pietro Gretz. Suezia. 34 anni. V
20.5.1710. *Abi* 14.6. *Cres* 15.6. P 17.6.

2819. Giuseppe Grober, Suezia, Pergkam. 18
anni. V 16.12.1710. *Abi* 2.1.1711. *Cres* 7.1.
P 7.1.

1711

2901. Erico Daniele Elsparg. Suezia, Falonensi.
23 anni. V 28.4.1711. *Abi* 18.5. *Cres* 19.5. P
19.5.

2902. Pietro Giovanni Seman. Suezia, Carls-
grone. 16 anni. V 28.4.1711. *Abi* 23.5. *Cres*
26.5 P 26.5.
(Borgaren i Karlskrona Michael Seman
dog 1701.)

1712

3095. Hermann Vandercoeil. Svezia, Rebba. 35
anni. V 23.4.1712. *Abi* 22.4. P 29.4.

3158. Gio: Andrea Normander. Svezia, Stock-
holm. 28 anni. V 18.8.1712. *Abi* 2.9. P 3.9.

1713

3304. Erico Eg. Svezia, Comspach. 31 anni. V
24.2.1713. *Abi* 24.3. *Cres* 26.4. P 26.4.

3358. Nicolò Huck. Suezia, Stockholm. 29 anni.
V 27.4.1713. *Abi* 12.5.1713. *Cres* 14.5. P
14.5.

3394. Jonas Starnberg. Svezia, Carlsgron. 28
anni. V 24.5.1713. *Abi* 14.7. *Cres* 16.7 P
17.7.

Trol. Sternberg. I början av 1700-talet
levde i Karlskrona borgaren Harald Stern-
berg och hans broder lübeckerskepparen

Jonas S. och kofferdikaptenen Lars S.,
uppgifter av Dr B. Edlund.)

3454. Rolofo Corneles. Svezia, Gotenburgia. 22
anni. V 18.9.1713. *Abi* 13.10. *Cres* 15.10. P
15.10.

Möjl. av den till Göteborg invandrade släk-
ten Cornelisson.

1714

3581. Lorenzo Peters. Svezia, Stokholm. 30
anni. V 1.9.1714. *Abi* 28.9. P 30.9.

Seconda volume [senza titolo sul legatura]

[Rubr.] Registro de Convertiti alla Santa Fede
Riceuti da Fratelli della Congregazione insti-
tuita sopra L'Ospizio de novelli Fedeli.

1716

21. Pietro Johan. Svezia, Stockholm. 28 anni.
V 20.4.1716. *Abi* 29.5. *Cres* 31.5. P 1.6.

33. Daniele Vignan. Svezia, Stockholm. 40
anni. V 25.6.1716. *Abi* 31.7. *Cres* 2.8. P
2.8.

En slottskanslibetjant Daniel Wigman d. i
Stockholm 22.3.1739.

1717

36. Carlo Magno Delij. Svezia, Stockholm. 22
anni. V 6.6.1717. *Abi* 9.7. *Cres* 11.7. P
12.7.

Carl Magnus Delin.

104. Maria Elisabetta de Dornstein. Svezia,
Narva. 22 anni. V 22.11.1717. *Abi* 11.12. P
12.12.

105. Girolamo Ant^o Carlo de Zirlach, figlio
[senza naz.]

106. Gio: Giuseppe de Zirlach, figlio [senza
naz.]
3 mesi 3 anni. V 22.11.1717. P 12.12.

1720

460. Michele Herzog. Svezia, Amburgo. 39
anni. V 10.2.1720. *Abi* 1.3. P 4.3.

1721

644. Federico Richter. Svezia, Stockholm. 22
anni. V 27.1.1721. *Abi* 7.2. P 10.2.

1724

935. Federico Emanuele Meyerhoffen. Svezia,
Stralsund. 31 anni. V 14.12.1724. P 18.12.
Fu mandato via alli 18. dopo pranzo per
causa, che non voleva in S^o Ufficio sotto-
scrivere il suo giuramento.

1726

975. Giovanni Cristoforo Harnhs. Suecia. Riga.
26 anni. V 15.5.1726. *Abi* 7.6. *Cres* 10.6. P
16.6.

1730

1294. Israelle errig Sparfeldt. Suecia di Riga in

- Liunia. 41 anni V 18.3.1730. *Abi* 8.4. *P* 10.6. Disse esser nobile.
Israel Erik Sparrfelt.
1336. Sara Eduigge Buschin. Svezia, Stockholm. 36 anni. V 26.9.1730. *Abi* 13.10. *Cres* 15.10. *P* 19.10.
Sara Hedvig Buschman.
- 1731
1373. Svenio Saverio Rolle. Svezia, Carlsrona. 11 anni. V 7.6.1731. *P* 3.7. Fù ricevuto con ord^{ne} dall Illmo Sig^e Conte Bassi, fece la feda di Proffess^{ne} a 15 Giugno e fù doppo annesso nel Collegiali di Propaganda.
Sven Saverio Roll. Förekommer även i Birgittahusets Mandata på 1750-talet.
- 1734
1641. Gio: Conradt Falk. Svezia, Stockholm. 25 anni. V 5.3.1734. *Abi* 9.4. *Cres* 11.4. *P* 13.4.
1672. Ernesto Cloos. Svezia, Stockholm. 31 anni. V 7.7.1734. *Abi* 30.7. *P* 10.8.
- 1735
1736. Emanuele Borchet. Svezia, Stockholm. V 1.2.1735. *Abi* 25.2. *Cres* 27.2. *P* 4.3.
1770. Gio: Filippo Von Platen. Sveco da Vormersdorff, Isola Rhugen. V 27.11.1735. *Abi* 23.12. *Cres* 1.1.1736. *P* 16.1.1736. Con Cam^{re} e libri.
- 1736
1838. Gio: Gustavo Starling. Upsal in Svezia. 23 anni. V 10.12.1736. *Abi* 18.1.1737. *Cres* 20.1. *P* febr. 1737.
Johan Gustaf Starling, inskr. i Uppsala 25.7.1721.
- 1738
1961. Carlo Magno Niesbett. Ostergotland in Svezia, Nobile. V 14.6.1738. *Abi* 27.6. *P* 5.8.
Carl Magnus Nisbeth.
- 1739
2040. Giovanni de Holst ex Christianstadt in Scandia, Svezese. 28 anni. V 18.8.1739. *Abi* 18.9. *Cres* 22.9. *P* 28.9. Fù trattato alla nobile e stette [?] grauam^{te} ammalato in Casa.
(Proviandmästaren i Kristianstad Magnus Holst, o. 1715, g.m. Maria Brunberg. Uppgift av Dr B. Edlund)
- 1748
2226. Pietro Moreen, da Stockholm in Svezia. 25 anni. V 19.2.1748. *Abi* 5.4. *P* 17.6.
Petter Moreen, f. Stockholm 23.8.1721. Bildhuggare. Accad. degli Arcadi 1764/66.
- 1751
2360. Johannes Christian Frisch. Stockholm, Sfusece. 23 anni. V 24.5.1751. *Abi* 9.6. *Cres* 11.6. *P* 13.6.
[Efter 2360 (på fol. 116) en ny kronologisk svit.]
- 1742
2427. Johann^s Jacob. Altmejer. Gottenburg, Sewecus. 37 anni. V 18.12.1742. *Abi* 8.1.1743. *P* 14.1.1743.
- 1744
2567. Jacobus Andreas Hydfeld. Stockholm in Svevia. 34 anni. V 24.12.1744. *Abi* 8.1.1745. *P* 11.1.1745.
- 1750
2947. Andreas Bührberg. Stockholm in Svevia. 16 anni. V 3.7.1750. *Abi* 23.7. *Cres* 2.8. *P* 3.8.
2969. Johannes Nevkirch. Stockholm in Svevia. 22 anni. V 8.9.1750. *Abi* 9.10. *P* 14.10.
- 1756
3203. Nicolaus Alm. Stockholm. 27 anni. V 6.1.1756. *Abi* 13.3. *Cres* confirmatus *P* 10.4.
- 1757
3237. Fredricus Comes de Kempffen. Stockholm in Svevia. 26. V 14.8.1757. *Abi* 9.9. *Cres* *P* 23.11.
Fredrik von Kemphen. Jfr Elg. 4, 120.
- 1758
3254. Carolus Sörman. Örebro in Svevia. 27 anni. V 1.6.1758. *Abi* 22.6. *Cres* *P* 3.7.
3255. Alexander Lorenzen Güttemberg in Svevia. 28 anni. V 1.6.1758. *Abi* 22.6. *Cres* *P* 3.7.
[Ny kronologisk följd]
- 1756
3476. John Cilander. Norköping in Svezia. 26 anni. V 16.1.1756. *Abi* 13.3. *Cres* 28.3. *P* 29.3.
- 1765
3596. Fridericus Weiss. Strallsund Suecus. 36 anni. V 18.5.1765. *Abi* 28.6. *Cres* 3.7. *P* [manca]
- 1766
3621. Giovanni Rosandern. Suezese. 34 anni. V 24.10.1766. *Abi* 8.11. *P* [manca]
Johan Rosander
- 1769
3667. Giovanni Berckstrom. Suezese. Cappellaro. 38 anni. V 31.8.1769. *Abi* 12.9 [?].
Johan Bergström
- 1776
3908. Andrea Würing. Schörfn Suezese. 16 anni. V 23.12.1776. *Abi* 19.2. *Cres* 22.2. *P* 23.2.1777.
Trots "Suezese" troligen "Svizzero".
- 1780
4018. Bernardo Klinder. Della Città Wismar nella Pomerania. Suezese. 40 anni. V 3.6.1780. *Abi* 25.6. *Cres* 29.6. *P* 3.7.

- 1787
4102. Andrea Simone. Stokolm in Svezia. Servitore. 19 anni. V 5.6.1787. *Abi* 10.7. *Cres* 17.7. P 20.7.
4103. Carlo Cleophas. Stokolm in Svezia. Marinaro. 18 anni. V 7.6.1787. *Abi* 10.7. *Cres* 17.7. P 20.7.
Il sud: uscito dall'Ospizio ebbe la Piazza di Soldato in Cività Vecchia, e dal Papa sudiotto [?] di Ebemosina.
Carl Cleophas
4104. Carlo Barone di Sahlfeld di Stokholm in Svezia. Ufficiale. 28 anni. V 20.6.1787. *Abi* 10.7. P 22.7.
Il sud^o ero della Guardia nobile del Re di Svezia gli fù assegnata dal Papa un Penzione di scudi dieci il mese sopra il Luogo Pio di S^a Brigida ove essiste un Fondo a favore dei Svezesi Converti.
Carl Henrik Sahlefeldt. F 3.2.1758 i Fröjered (Skarab. län)
Elg. 6, 672.
- 1788
4123. Gustavo Ritterstern. Stockholmia, Svedese. 37 anni. Calzolerio. V 29.1.1788. *Abi* 15.2. *Cres* 18.2. P 18.2.
- 1797
4342. Sara Hanstrim. Stokolm. Svedese. Vedova. 32 anni. V 31.12.1796. *Abi* 13.1.1797. *Cres* 15.1. P 18.1.1797.
Sara Hanström
4343. Cristina Hanstrim. Stokholm. Svedese. Ragazza. 10 anni. V 31.12.1796. *Abi* 13.1.1797. *Cres* 15.1. P 18.1.1797.
Christina Hanström
- 1805
4389. Giovanni Schvan. Righouia. Svedese. 22 anni. Soldato. V 23.7.1805. *Abi* 9.8. *Cres* 10.8. P 10.8.
- 1814
4452. Carlo Brand. Stokholm. Svedese. 26 anni. Militare pontif^o V 25.6.1814. *Abi* 8.7. *Cres* 10.7. P 10.7.
4457. Pietro di Pietro Longrud, Jonkoping. Svezese. 40 anni. Militare. V 27.6.1814. *Abi* 8.7. *Cres* 10.7. P 10.7.
Peter Petersson
4474. Giovanni Kallberg. Giötborg. Svezese. 36 anni. Militare pontificio V 29.11.1814. *Abi* 16.12. *Cres* 18.12. P 18.12.
- 1815
4492. Gioachino Tauck. Stralsunda. Svezese. 27 anni. Falegname. V 31.7.1815. *Abi* 10.8. *Cres* 12.8. P 12.8.

- 1845
5044. Alfredo Ottone Setterborg. Götheborg nella Svezia. 29 anni. Botanico. V 1.7.1845. *Abi* 11.7. *Cres* 16.7. P 17.7.

- 1879
5491. Emilia Jerling. Stokholma. 46 anni. Cameriera. V 11.7.1879. P 26.7. Esci senza abjurare.

Personregister¹

Aif, Lars	1492
Alexander	883
Alm, Nils	II 3203
Altmeijer, Joh. Jacob	II 2427
Anderentz, Mich.	1625
Anders, Per	2601
Andrea d'Andrea	617
Anz [Hans], Johan	7
Banck, Lars Gustaf	1760
Baurer, Per	1255
Berckan, Nils	760
Berghel, Anders Henrik	329
Bergman, Adolf	417
Bergstrom, Joh.	II 3667
Beters, Giovanni	2603
Betzolt, Giov. Batt.	2463
Block, M. Gabriel	1398
Borcher, Emanuel	II 1736
Brand, Carl	II 4452
Brun, Mattias	1351
Bührberg, Andreas	II 2947
Buschin, Sara Hedvig	II 1336
Catt, Anders Jonas	26
Christoffersson, Anna Catarina	1552
Cilander, Johan	II 3476
Clemente, Anna Barbara	1553
Clemente, Christoffer	1551
Clemente, Maria Juliana	1554
Cleophas, Carl	II 4103
Cloos, Ernst	II 1672
Corneles, Rolof	3454
Cornelisen, Sanson	843
Dahlberg, Joh.	1687
Delin, Carl Magnus	II 36
Dison, Georg	23
Donten, Martin	2605
Dornstein, Giov. Gius.	II 105
Dornstein, Girol. Ant. Carlo	II 106
Dornstein, Maria Elisabeth	II 104
Duwall, Joh. Wilh.	1341

¹ Efternamnen återgives med lätta normaliseringar; i tveksamma fall bibehålles manuskriptets former. Förnamnen återges vanligen i deras svenska former.

Eg, Erik	3304	Maas, David	759
Elsberg, Erik Daniel	2901	Malm, Nils Peter	2359
Eriksson, Christoffer	1017	Mein, Johan	784
		Meyer, Johan Fredrik	233
Falk, Johan Conrad	II 1641	Meyerhoffen, Fredr. Emanuel	II 935
Fey, Wilh. Martin	1979	Mooren, Peter	II 2226
Fickh, Georg Jacob	2436		
Frangl, Ant. Matth.	2609	Nees, Christian	834
Frisch, Joh. Christ.	II 2360	Neukirch, Joh.	2109
		Neukirch, Joh.	II 2969
Galdenblad, Andreas	34	Nisbeth, Carl Magnus	II 1961
Gens, Johan	442	Normander, Joh. Andr.	3158
Giacobin, Giac.	900		
Giorgio, Girol.	905	Persen, Joh. Wilh.	1671
Girlon, Peter	152	Peters, Joh.	2603
Greger, Jac. Georg.	511	Peters, Lars	3851
Gretz, Joh. Peter	2619	Peters, Peter	II 4757
Grienberger, Anders Joh.	1478	Platen, Joh. Philipp v.	II 1770
Grimberg, Henrik	153	Plattern, Josef Erasm.	1893
Gripenfeldt, Lars	790	Prens, Gustaf	787
Grober, Josef	2819		
Grombein [Krumbein], Henrik	1274	Richter, David	1110
Grönberg, se Grienberger		Richter, Fredrik	II 644
Günther, Nicol.	1261	Ritterstern, Gustav	II 4123
		Rolle, Sven Saverio	II 1373
Hagh, Olof	1106	Rosander, Joh.	II 3261
Hanström, Christian	II 4343	Rudolf, Theodor	1009
Hanström, Sara	II 4342	Runberg, Didrik	1840
Hansson, Johan	7		
Harnhs, Joh. Christ.	II 975	Sahlefeldt, Carl H.	II 4104
Heinken, Marcus Christ.	II 3093	Schiffer, Jacob	1442
Herzog, Michael	II 460	Schmaltz, Lucas	1889
Hofman, Henrik Lorens	195	Schmid, Joh.	1685
Holm, Anders	2239	Schultz, Joh.	1403
Holst, Joh.	II 2040	Schvan, Joh.	II 4389
Holtzhausen, Carl Gustav	1122	Seman, Peter Joh.	2902
Horne, Joh. Georg	788	Setterborg, Alfred Otto	II 5044
Horremberg, Henrik Magnus	52	Simone, Andreas	II 4102
Huck, Nic.	3358	Solter, Nils	1998
Hydfeld, Jacob Anders	II 2567	Sparrfeldt, Israel Eric	II 1294
		Stalbom, Anders	1413
Jacobsson, Jacob	900	Stalgren, Joh.	997
Jerling, Emilia	II 5491	Starling, Joh. Gustaf	II 1838
Joar, Peter	II 21	Starnberg, Jonas	3394
Jungblut, Lars Jacob	517	Stenghel, Johan	639
Jörgenson, Georg	598	Sternberg, se Starnberg	
		Strömberg, Jakob	802
Kallberg, Joh.	II 4474	Sundh, Anders	848
Katt, se Catt		Sörman, Carl	II 3254
Kemphen, Fredrik von	II 3237	Tauck, Joachim	II 4492
Kennedy, Andreas Alexander	510		
Klinder, Bernhard	II 4018	Ulf sax, Göran	823
Koskull, Carl Gustav	980		
Krumbein, Henrik	1274	Vandercoeil, Herm.	3095
		Vas, Magnus	51
Landerman, Joh.	1594	Weiss, Friederic	II 3596
Larsson, Corn.	1010	Werdier, Peter	944
Le Febure, Carl	473	Werne, Georg Nils	467
Le Febure, Isac (Decio)	832	Wiberg, Jonas	565
Lilia, Joh.	1018	Vigman, Daniel	II 33
Linner, Anders	402	Witt, Wilhelm	1086
Lohn, Jonas	1684	Würling, Andreas	II 3908
Lorenzen, Alexander	II 3255	Wyboedt, Johan Carl	691
Lorenzo, Corn.	1010		
Ludke, Joh.	226	Zirlach, Hiern. Ant.	II 105
		Zirlach, Joh. Josef	II 106

Zacharias Olofsson – två herrars tjänare

Av Nils Sylvan

Då Tom Söderberg presenterade sin undersökning av vad han kallade "Den namnlösa medelklassen" med undertiteln "Socialgrupp två i det gamla samhället" (Sthlm 1956) fann han särskilt en samhällsgrupp som han ansåg högst styvmoderligt behandlad, nämligen "högadelns förtroendemän" eller "förvaltare" som han också kallade "adelns tjänare" eller rätt och slätt "adels-tjänare". Han framhöll denna grupp som "ett viktigt inslag i den sociala bilden" vid 1600-talets mitt ehuru "tyvärr ännu aldrig uppmärksammat för sig inom forskningen" (s. 104).

Sedan dess har intresset ökat för denna samhällsgrupp även om här ännu finns mycket att göra. Statistiskt har också gruppen beretts rum i den historiska statistiken som t. ex. skedde i Birgitta Lagers avhandling Stockholms befolkning på Johan III:s tid (Sthlm 1962, s. 49 f) för att nämna ett tidigt exempel.

Vid sidan av adelstjänare talar Söderberg också om adelns "underlydande" men gränsen mellan dessa och adelstjänarna förefaller mig inte helt klar i hans framställning. Att adelns frälse- och skattefrälsebönder skall räknas till de underlydande synes oss båda helt självklart. Men då han hänför "rättare och fogdar, kamrerare osv." till samma kategori är jag endast delvis benägen att följa honom. Att rättare och fogdar är att betrakta som underlydande står väl utom diskussion. Däremot är jag tveksam om kamrerarnas placering i denna grupp.

Söderberg själv gör på tal om underlydande det tillägget att "titlarna skiftar och

samhällsställningen ännu mer".

Med utgångspunkt från påpekandet om titlar och samhällsställning synes man mig kunna göra en boskillnad mellan underlydande och adelstjänare. Till den förra gruppen skulle jag vilja hänföra den personal som var knuten till de adliga jordegendornas vardagliga arbetsliv, gårdsfogden, underfogden, rättaren, gårdsskrivaren, smeden, tegelslagaren, trädgårdsmästaren, fiskaren, drängarna, pigorna och bönderna.

Som adelstjänare kunde då den grupp benämnas som ingick i adelsmannens hovstat, hovmästaren, stallmästaren, rustmästaren, herrskapets dagliga uppvaktning, hovpredikanten och "brevkontorets" tjänstemän, sekreteraren, bokhållaren och kamreraren.

Gemensamt för dessa båda grupper är som Söderberg framhåller deras beroende ställning som fast anställd personal.

Till adelstjänarna torde ytterligare ett par befattningshavare böra hänföras även om de inte tillhörde den dagliga hovstaten, nämligen hauptmannen (hoppmannen) och överinspektoren som förvaltade ett helt grev- eller friherreskap eller en stor baltisk domän som ett starosti.

Men fråga är om inte också ett par andra grupper skulle kunna benämnas adelstjänare, även om de kan vara mera tillfälligt knutna till adelsmannen som principal, dels de s. k. prokuratorerna eller advokaterna, dels bland handelsmännen de som fungerade som adelsmännens hovleverantörer. De förra var ju ofta flitigt utnyttjade inom domstolsväsendet som fullmäktige för adelsmän som av olika anledningar inte själva förde sin talan. De senare hade den ofta tvivelak-

tiga nåden att förse sina adliga kunder med deras behov av förnödenheter, klenoder och krediter och nödgades flitigt nöta trapporna i slott och palats och till och med ta rättsväsendet till sin hjälp för att komma åt sina tillgodohavanden.

Vid sidan av de högadelns tjänare som Söderberg främst berör och som kunde utnyttja sin tjänst som språngbräda till högre samhällsposition och till adelsskap (a. a. s. 102–107), fanns en annan grupp som förblev adelstjänare hela sitt liv. Det var till denna grupp som Zacharias Olofsson – föremålet för denna uppsats – hörde, bokhållare, sekreterare, rättegångsombud som dessutom råkade ut för att bli två herrars tjänare.

Den 1 augusti 1663 antog Zacharias Olofsson – som han själv uppger¹ – tjänsten som bokhållare vid Jäders bruk utanför Arboga. Den instruktion eller fullmakt som brukets partcipanter, riksskattmästaren Gustav Bonde, riksrådet och amiralen Klas Stiernsköld och räntmästaren Börje Olofsson Cronberg, utfärdade i Stockholm för honom bär samma datum.² Enligt instruktionen skulle bokhållaren "flitigast tillse" vad brukets drift krävde, hålla "smederne med deras drängiar, pojkar och flere mer under bruket anhörige" till deras arbete, "dock allt med god moderation och försiktighet", så att inte någon oenighet uppstod mellan honom och smederna. Brukets "medel och förlag" skulle han förvalta till partcipanternas och brukets nytta, övervaka tillverkning och leveranser och härom meddela partcipanternas bokhållare vid kontoret i Stockholm. Vidare skulle han föra "en rätt bruksbok" över alla inkomster och utgifter samt varje postdag underrätta om "brukets varjehanda villkor och tillstånd" och i "en särskild kopiebok" införa brukets korrespondens samt för övrigt noggrant arkivera inkommande brev och handlingar. För sin tjänst som bokhållare skulle han erhålla 800 d. kmt. i årlig lön jämte "Jäders gård med dess ägor, äng, fiskie och utmark". I tjänsten skulle han bli så länge

participanterna fann "att han sig troligen och ärligen förhåller" efter "hans häremot givne revers". Sin revers hade Zacharias Olofsson – eller Zachris Olsson som partcipanterna kallade honom – redan undertecknat den 12 juli på Stiernskölds sätesgård Biby i Gillberga socken. Zachris talar här om en undfängen "fullmakt och instruktion" som han förpliktar sig att lyda och vars innehåll överensstämmer med dokumentet av den 1 augusti. Härutöver förbinder han sig att inte driva någon privat-handel med Jäders smeder i fråga om "manufaktur eller smideri". Skulle han "betes" med dylikt skall han "för var dalers handel" bestraffas med 100 d. smt. i böter. Han försäkrar emellertid sina principaler att han vill vara dem "en huld, trogen och råträdig tjänare".³

Utöver reversen har man tydligen av Zachris ytterligare begärt en "kautions-skrift". Den 23 augusti ursäktar han sig emellertid i ett brev till Stiernsköld att han inte kunnat inkomma med en sådan. Han har inte haft möjlighet att lämna Jäders bruk men hoppas att stundande vecka kunna resa till sina "kautionsmän". Någon resa blev likväl inte av och den 12 september ursäktar han sig ånyo.⁴ Ännu den 31 januari 1664 har han inte fått kautionsskriften ur händerna. Då skriver hans gode vän P. Hielth från Arboga att Stiernsköld är "male content" och infordrar kautionen till den 4 februari men vill ha den daterad till den 1 augusti 1663.⁵ Hielths brev tycks ha tagit skruv och Zachris har vänt sig till sina kautionsmän kyrkoherdarna Andreas Malmenius i Sködinge, Johannes Teller i Floda och Daniel Hallman i Hardemo. Dessa förklarar sig gå i borgen för honom, en för alla och alla för en, från den 1 augusti 1663 till

¹ Zach Olofssons duplika 14 mars 1673, E VI a 2aa: 280, akt 2 (cit. 280: 2), fol. 30 ff, Svea hovrätt, Huvudarkivet, RA.

² 280: 2, fol. 6. Huruvida Z. Olsson vid detta tillfälle varit närvarande framgår inte av akterna i målet.

³ 280: 2, fol. 8.

⁴ 280: 2, fol. 28.

⁵ 280: 2, fol. 21.

den 1 augusti 1664. Sköter Zachris sin tjänst med "flit och trohet" är de villiga att förnya sin "löftesskrift". Borgensförbindelsen har utskrivits på samma ark papper som Zachris revers.⁶

Men vem var då denne Zachris Olsson som Jäders bruks participanter tagit i sin tjänst? Att döma av de översvallande tack-sägelser som Zachris den 23 augusti 1663 riktade till Klas Stiernsköld torde det framför allt ha varit denne som befordrat hans "välstånd". Det vill nämligen synas som han tidigare varit i Stiernskölds tjänst, då han i juli 1659 uppträdde som dennes fullmäktige inför rådsturätten i Torshälla, där han talar om honom som sin herre.⁷

År 1660 har han emellertid sökt sig till Reinhold Rademacher i Eskilstuna och för hans räkning företagit handelsresor till Norge och Norrland. För att finansiera dessa upptog han ett lån av sin principal med allt vad han ägde av löst och fast som hypotek. Affärerna blev emellertid mindre lysande än vad han tänkt sig. Då Rademacher krävde sina pengar åter, sökte Zachris få skuldbeloppet avkortat. Det gick till process då Rademacher inte visade sig villig att tumma på reversen, och Zachris dömdes att betala sin skuld fullt ut.⁸ När domen föll den 27 augusti 1662 hade Zachris redan skaffat sig en återförsäkring på annat håll.

Då han den 19 augusti året dessförinnan framträdde inför häradsrätten i Västerre-karna kallades han proviantmästare.⁹ Själv betraktade han sig i denna egenskap som "en kronones tjänare", vilken satt och expederade "på tjänst".¹⁰ Det vill härav synas som han haft någon befattning vid slottsstaten i Eskilstuna och således varit knuten till änkedrottning Hedvig Eleonoras livgeding. Han finns upptagen på en lista från 1662 över andra hennes underlydande som innehavare av 6 tunnland åker och äng på östra sidan av Eskilstunaån.¹¹

Anledningen till att Zachris den 19 augusti 1661 dök upp vid häradsrätten i Västerre-karna var att han inställt sig som ombud för ett helt konkursmässigt sterbhus efter ma-

joren Anders Falkengreen, i vilket både kronan och en rad privatpersoner var inblandade som fordringsägare.¹² Den avlidne majoren var bror till en av de mera bemärkta personerna i Eskilstuna stad, nämligen prosten Christoffer Siggonis som under kröningsriksdagen 1650 gjort sig känd som hetsig reduktionsivrare och otidig straffpredikant mot både adel och regering.¹³ Prosten hade två döttrar, Maria och Elisabet.¹⁴ Av dessa blev Zachris gift med Elisabet medan Maria trädde i äktenskap med Germund Palm. Förmodligen var det genom prosten som Zachris kom i kontakt med det falkengreenska sterbhuset.

⁶ Se not 3. Med de förbindelser som Zachris haft inom Södermanlands och Örebro läns prästerskap synes det inte uteslutet att han kan ha haft prästerligt påbrå även om han inte valt att själv bli präst. Hans anknytning till Gillberga socken, Biby gård och familjen Stiernsköld gör det inte heller helt uteslutet att kyrkoherden i Gillberga Olaus Nicolai kan ha varit hans far, själv bördig från Hardemo socken, där Hallman vid kautionens tillkomst var kyrkoherde. Ang. kyrkoherdarna se K. A. Hagström, Strengnäs stifts herdaminne, Strengnäs 1898, del 2: Teller, s. 41, Malmenius, s. 41 f; 1899 del 3: Olaus Nicolai, s. 443; 1901, del 4: Hallman, s. 472 f.

⁷ Renoverade häradsrättsdomböcker, Örebro och Södermanlands län, vol. 21, fol. 159v–160r, Svea hovrätts arkiv, RA.

⁸ Jfr not 7, vol. 24, fol. 267 f.

⁹ Jfr not 7, vol. 23, fol. 389.

¹⁰ Jfr not 7, vol. 24, fol. 258.

¹¹ Lifgedingsacta K 631 RA. Bland akterna i K 634 finns också en förteckning på vissa besvär som befallningsmannen Lars Hindersson har att anföra mot Zach Olsson.

¹² Ang. denna process se domböckerna ovan (not 7), vol. 20: 279v, vol. 23: 376r, 389 f. vol. 24: 388v f, 402v, vol. 25: 856r, 866r, 869r ff, vol. 26: 492r ff.

¹³ K. A. Hagström, a a, del 3, s. 453–459. Jfr P. Bexell, Bidrag till Svenska Kyrkans och Riksdagarnas historia ur Presterståndets Archiv. Ifrån 1650 till närvarande tid, Sthlm 1835, s. 3 f; V. Söderberg, Historieskrivaren Arnold Johan Messenius, Upsala 1902, s. 46 ff jämte noter; B. Lövgren, Ståndsstridens uppkomst, Upsala 1915, s. 58 ff, 104 ff.

¹⁴ Endast Maria är omnämnd i Hagströms herdaminne, jfr not 13. Den 19 jan. 1677 utfärdade Svea hovrätt ett brev för G. A. Baner riktat till Elisabet Christoffersdotter, Zachris Olssons änka, B. I. a: 52, fol. 6. Jfr E VI a 2aa: 308, akt 12: Katarina De la Gardie mot G. A. Baner, fol. 22, 25, Svea hovrätt, Huvudarkivet.

Sin affärsverksamhet utvidgade Zachris efter hand och synes också ha ägnat sig åt lånerörelse. Eskilstuna stad kom med tiden att betrakta hans hantering med växande missnöje då han envist vägrade att betala s. k. genant.¹⁵ Det var med onda ögon som man lade märke till hur han inköpte och formerade "sitt hus med allehanda köpmannevaror att försälja och saluhålla" utan hänsyn till stadens krav. Dessutom hade han fräckheten att handla med vin. Det gick slutligen så långt att man ställde honom inför alternativet att erlægga genant eller "med all handel innehålla och upphöra". Zachris sökte då rida på att han i egenskap av en "kronones tjänare" borde åtnjuta den "frihet" varmed staden var privilegierad, och tillfogade att han ämnade sluta med all handel bara han fick tillbaka sina "utborgade medel". Då man till slut hotade honom med att "i kraft av lag, köphandelsordinantien och stadens privilegier" konfiskera det gods han handlade med, bekvämade han sig äntligen gå med på att retroaktivt betala 30 d. kmt. under vart och ett av de år han bedrivit sin affärsrörelse. Han hade då blivit ganska mjuk i munnen, sade sig gärna vilja komma överens med staden "för sin handel", hoppades dock få sälja det vin som han redan införskaffat. Men till detta svarades kort att "vinhandeln" var borgmästare och råd "efter ordinantien förbehållen", varför hans ansökan avslogs, vilket skedde den 24 december 1662.¹⁶

Då han som nybliven bokhållare vid Jäders bruk ser tillbaka på sitt framfarna liv beskriver han det som "mitt förrige miserabla tillstånd", ur vilket han genom Stiernskölds välvilja "är kommen till en önskelig rolighet".¹⁷ Men denna skulle inte bli långvarig. Efter mindre än ett år blev han körd från bruket, vilket skedde i maj månad 1664. Anledningen härtill ansåg han vara att han åtagit sig att inför rätta tillvarata det falkengreenska sterbhusets intressen gentemot dess kreditorer. En av dessa var ingen mindre än Klas Stiernsköld som blivit hans principal. Härigenom råkade han ut

för dilemmat att söka tjäna två herrar. Kort efter det han tillträtt sin bokhållarejänst instämde han nämligen sterbhusets kreditorer och den 1 oktober samlades dessa till "concursum creditorum" på Eskilstuna slott.¹⁸ Genom sin fullmäktig presenterade Stiernsköld sin fordran på sterbhuset och det antecknades till protokollet att rätten ville sig "betänkia" om riksrådet skulle ha företrädare framför andra kreditorer.¹⁹ Att villkorslöst gå med på detta var Zachris inte villig till med hänsyn till de övriga fordringsägarna, och därmed var det bäddat för konflikt mellan honom och hans principal.

Det är i detta sammanhang som frågan om Zachris ovan berörda kautionsskrivelse bör sättas in. Motparten hävdade, då konflikten senare dragits inför rätta, att Zachris redan i sin revers av den 12 augusti 1663 förbundit sig att prestera en dylik. Man stödde sig därvid på följande passus i slutklämman till den antedaterade revers som inlämnats till rätten. "Till yttermera visso att allt så obrottsligen må efterkommas och Herr Principalerne icke på mig till kort komma skole, hava desse underskrevne, en för alla och alla för en, för mig kaverat och detta jämte mig med egne händer och pitzer [sigill] bekräftat".²⁰

Med tanke på att de tre prästmännens borgen först tillkom efter den 31 januari 1664, då Hielth påminde om kautionen och meddelade Stiernskölds missnöje, kan denna slutkläm svårligen ha ingått i Zachris ursprungliga revers av den 12 augusti 1663, när han ännu inte hade någon kaution att hänvisa till. Först då han fått kännedom om prästernas löftesskrift har slutklämman

¹⁵ Genant = avgift för rättighet att idka borgerlig näring i stad, SAOB.

¹⁶ Jfr not 7, vol. 24: 254r, 272v, 273r, 275r, 276r.

¹⁷ 280: 2, fol. 28. Jfr ovan not 4.

¹⁸ Zach Olssons duplika 14 mars 1673, 280: 2, fol. 30 ff.

¹⁹ Jfr not 7, vol. 25: 869r, 872r.

²⁰ Passus citerad i förkortat skick av motpartens fullmäktig Albrekt Stare i dennes replika 14 mars 1673, 280: 2, fol. 24 f.

kunnat fogas till den ursprungliga reversen och allt har skrivits ut på ett och samma ark och antedaterats så som Stiernsköld krävde. Om dokumentet tillkommit på detta sätt, får Zachris ivriga förnekande av att reversen vid hans tillträde till bruksbokhållartjänsten skulle ha innehållit något om en kaution sin förklaring. Inte heller hade någon sådan avkrävt honom i instruktionen. Själv hade han ju också i det längsta förhållat tiden med att presentera sin kautionskrift. Att han slutligen bekvämat sig därtill torde inte endast ha berott på att han känt sig nödd och tvungen utan också hos sina kautionister velat skaffa sig en återförsäkring inför de efterräkningar som han från Stiernskölds sida kunde vänta sig.

Under tiden fortskred processen med det falkengreenska sterbhuset. Den 6 februari 1664 återkom Stiernskölds ombud till frågan om dennes preferens och yrkade på hans företräde framför de andra kreditörerna. När rådsturättens dom avsades den 16 mars tilldömdes Stiernsköld preferensen. Häremot appellerade inte bara kronans befallningsman utan också Zachris Olsson som redan den 14 mars inlagt vadepengar på Eskilstuna slott. Den 21 mars förklarade han inför rätta att hans appellation gällde "hela domen" undantagandes hans excellens "pretension dock såvida" att "ingen exekution skulle göras på hans fordran" förrän han vann utslag emot de andra kreditörerna. Det bör givetvis ha väckt Stiernskölds vrede att hans till synes så underdånige bokhållare haft djärvheten att sätta käpp i hjulet för en prompt exekution, sådan som riksrådet bespetsat sig på. Det var detta som Zachris ansåg vara den egentliga anledningen till att han i maj månad stöttes ur tjänsten.²¹ Men dessförinnan hade han också utsatts för vad han betraktade som rena trakasserier. Det har redan nämnts att han ansåg kravet på en särskild borgen sakna grund i instruktionen. Detsamma gällde principalernas fordran på redovisning före halvårsskiftet och deras åtgärd att låta borgmästare Abraham Hult inspektera hans fögderi.²²

Som skäl att han skildes från sin tjänst angav principalerna att han förbrutit sig mot instruktionen, försummat sin redovisningskyldighet och misskött sin tjänst, allt anklagelser som Zachris bestred. Följden blev en mycket segsliten process som fördes ända upp i hovrätten, där den avslutades den 16 december 1674. I samtliga tre instanser hade Zachris då förbehållslöst blivit frikänd. I sin exception inför hovrätten kommenterade han sina principalers tillvägagångssätt med följande ord. "Ty ehuru väl han var deras tjänare så stod dem intet fritt efter sitt behag att procedera [förfara] med mig vidare än lag och rätt dem gav anledning och fast om de äro myndige, så är dock lagen uniform som intet åtskiljer någon persons hög- eller ringhet".²²

Om Zachris då han nedskrev dessa ord tänkte tillbaka på hur Eskilstuna rådsturätt handlat då man tilldömt Stiernsköld preferensen, så vore hans uttalande förvisso en om ock senkommen kritik av detta domslut, mot vilket han redan då hade appellerat. Då hovrättens dom föll 1674 hade Zachris än en gång fått pröva på vad det innebar att vara två herrars tjänare. 1665, året efter hans avsked från Jäders bruk, hade han dykt upp som bokhållare hos greve Gustav Adam Baner. Den som troligen rekommenderat honom till tjänsten var hans sväger Germund Palm, tidigare auditor vid livgardet under Baner som överste och senare också grevens hoppman.²³

Första gången Zachris namn figurerar under akterna i Baners brevkontor är den 5

²¹ Se ovan not 18.

²² Zach Olsson exception 20 febr. 1673, fol. 17–19 och duplika, fol. 30–32, 280: 2.

²³ Palms senare befattning framgår av ett Extrakt ur exekutionsprotokollet på Stockholms slott 13 dec. 1674, 280: 2 fol. 26–27. Hans namn förekommer också i ett protokollsutdrag 16 dec., fol. 20. Ang. Palm–Cederhielm se f. ö. EAA I: 785 och SBL VIII: 1–6.

augusti 1665.²⁴ Vid den tiden stod greven utan bokhållare. Sin förre bokhållare Karl Spangenberg hade han lämnat efter sig i Lilliernas palats vid Norrström, då hans äktenskap med Katarina Lillie gått i kras och han själv i ilska och desperation flytt till sitt ägandes hus Tre kronor vid Järntorget i Gamla stan. Baners ekonomiska situation vid denna tid var till synes ganska trängd. Själv ansåg han den närmast katastrofal. Han var nedsprungen av bryggare, bagare och slaktare som pockade på betalning. Han var överhopad av processer i penningfrågor med sina släktingar av husen Oxenstierna och Baner. Hans kreditorer hotade att uppbjuda och sälja hans pantsatta fasta och lösa egendom. Han kände sig så hårt ansatt att han nödgades utverka ett kungligt protektorial att inte behöva anfäktas av sina fordringsägare.²⁶

På Zachris lott föll att hålla kreditorerna från livet så gott det sig göra lät med goda ord, frikostiga löften och ivriga förespeglningar. Det gällde bara att avvakta när grevens godsintrader inflöt eller hans fordringar honorerades. Han fick också Baners fullmakt att "kommendera" sin herres medel²⁷ vilket han tydligen fattade så att han hade fria händer att disponera medlen och med sin borgen träda i hans ställe. Hans fullmakt gällde inte bara utbetalningar utan skötseln av Baners ekonomi överhuvud. Att en så vidsträckt fullmakt inte skulle bli utan sina komplikationer kunde man nästan förmoda.

1666 hade Baners ekonomiska situation något ljusnat. Han hade fått vissa förmånliga domar i sina processer med Per Baners arvingar, som dessutom åthutats av K. M:t för sin senfärdighet att betala Baner av hans s. k. "barnepenningar", som hans farbröder tagit till låns under hans omyndiga år. Men ännu rädde inget överflöd. Trots detta fick greven ett infall att begåva sin trumpetare Olof Helsing med en assignation på 442 specieriksdaler. Av dessa kunde Zachris Olsson till en början inte åstadkomma mer än 300 d. kmt. som influtit från Sordavala grevskap. Han lovade emellertid

att betala resten den sista september och skulle detta "studså" så satte han all sin egendom i pant. Den 30 september förflöt utan att trumpetaren såg till några pengar. Men då han skulle betala härbärge och förtäring för sin dräng och sina två hästar begynte han pocka på betalning. Baner ilsknade till och det tog ett tvärt slut på hans frikostighet — "icke en peng" skulle Zachris betala ut. Helsing drog saken inför rätta. Då greven dragit in sin assignation menade Zachris att hans obligation till trumpetaren också förlorat sin kraft. Han sammanskrev till och med en räkning ur gamla räkenskaper som han sökte pådyvla Helsing som en skuld. Men denne lät sig inte avskräckas. Han hade Zachris förskrivning i sin hand. Målet vandrade genom alla tre instanserna och samtliga dömde Zachris betalningsskyldig. Vad han inte lyckats med i processen mot Reinhold Rademacher lyckades inte heller här.

Helsing ansåg också att Zachris varit den som "persvaderat (övertalat)" greven "att kontramandera" sin assignation och gjorde gällande att då Zachris hade haft godsintraderna i sina händer hade trumpetaren haft "ingen kunskap" om det förrän pengarna gått all världens väg, varvid Zachris "tvi-velsutan" brukat dem "till sin profit". Hur

²⁴ Enl. räkning utskriven med Zachris handstil, Revisionsakt 3 febr. 1683, del 3: III (cit. 3: III) RA. Samma dag presenterade G. A. Baner en inlaga i processen med Per Baners arvingar, utskriven även den med Zachris handstil, varför han tydligen redan från början även fått fungera som sekreterare. Biographica B 5: G. A. Baner, RA. En månad senare, 5 sept., skriver Zachris en egenhändig inlaga å Baners vägnar till K. M:t, Rev.akt 3 febr. 1683, del 3: II (cit. 3: II). Från åren 1665–67 finns åtskilliga kvitenser av Zachris hand i behåll. Se särskilt läggen I och 2, 3: II.

²⁵ E. Tegnér, Svenska bilder från sextonhundratalet: Huset Lillie, Sthlm 1896. N. Sylvan, Gustav Adam Baner. Studier till hans biografi under åren 1631–1667, kapitlet Äktenskapsbrottet. Lic. avh. i manuskript (förf:s ägo).

²⁶ Riksregistraturet (cit. RR) 3 okt. 1665. Sylvan, a a, kapitlet De stora släktprocesserna börja.

²⁷ Kopior av Baners "ordre till Zacharias Olsson dess medel att kommendera". Den tidigaste daterad 24 aug. 1665, lägg 2 pag. 8, 3: II.

mycket sanning som låg i Helsings beskyllningar är omöjligt att avgöra. Förmodligen tillhörde det sådant som parterna brukade tillvita varandra, vilket vanligen resulterade i högljudda klagomål från båda sidor över olidliga och äreröriga smädelser.²⁸

Nu behövde emellertid Zachris inte själv stå rycken för sin olycksaliga förskrivning. Baner tog honom om ryggen och utställde en assignation på riksjägmästaren Klas Baner att betala trumpetaren 400 rdr, vilka enligt Zachris kvittens erlades den 28 juni 1667.²⁹

Medan affären med trumpetaren var före, fick Zachris den 12 november 1666 i uppdrag att tillsammans med Baners hovpredikant Andreas Engzelius besöka grevens övergivna maka Katarina Lillie. Grevnen ville nämligen komma i besittning av allt det som han lämnat kvar i Lilliornas hus, då han övergav det, juveler, tapeter och andra klenoder. Härtill svarade fru Katarina att inte "en prick" skulle komma ur hennes händer. Då de båda ombuden sökte framhålla att det dock rörde sig om grevens "proprie egendom" och att grevinnan hade sitt föräldraarv oförtryckt och oförminskat, svarade hon endast kort avvisande och tillade: "Han må intet hålla mig så enfaldig. Haver han sadlat mig, intet skall han rida mig." Trots att de båda tjänarna sökte mästra henne och hotade att greven kunde återta sitt med makt, vägrade hon att utlämna något. Hon ville inte sitta i ett "snaskigt hus" – det var hon inte van vid. Med detta svar fick ombuden tomhänta lomma i väg.³⁰

Sedan Baner dragit in i Tre kronor hade han fått det avdankade riksrådet Bengt Skytte som nära granne. I detta hus hade han begynt umgås och här mötte han Maria Skytte. Mellan dem tändes snabbt kärlekens låga och deras umgänge blev snart en allmän skandal, då det på högsta nivå upplevdes som ett oblygt förhållande mellan en ogift kvinna och en gift man som förlöpt sin hustru. För att dra sig undan stormen som följde i skandalens spår gjorde Baner sig redo att resa utrikes med sin "möja" som

han kallade henne. Resan fick emellertid ett snöpligt slut. Gränsen spärrades och paret måste återvända. Den 19 januari 1667 avled Katarina Lillie. Den 20 februari gifte sig Baner med Maria Skytte, kort innan de stämdes inför Svea hovrätt för sitt olovliga umgänge.³¹

Då stämningen nådde Baner befann sig de nygifta på Kungs-Norrby i Östergötland. Båda var opassliga och vägarna "elaka" varför Zachris fick ursäkt sitt herrskap inför hovrätten. Själv gjorde Baner den ena undanflykten efter den andra för att dra ut på tiden. Under alla dessa turer måste Zachris flitigt springa sin husbondes ärenden i slottstrapporna. Till slut frågade hovrätten vilka advokater Baner sökt. Då man fick till svar att han sökt flera men ännu inte bestämt sig, ansåg hovrätten att Zachris kunde vara nog "så kapabel" att tjäna sin herre som någon annan. Bokhållaren svarade undvikande, påstod sig vara "illa noterad", hade ingen fullmakt, kunde bara "notificera". Men hovrätten förnekade att han skulle vara illa noterad, höll honom i stället "klokare" än någon annan att sköta uppdraget, varför han till slut gav med sig och lovade att "göra sin flit och tillse" att grevparet måtte bli "färdige till nästa anslag". Men Baner fortsatte att konstra och hovrätten måste hota att låta gå dom i saken, innan förhandlingarna kom i gång.³²

Sedan Zachris något huvudstupa råkat få fungera som rättegångsombud syns Baner ha blivit benägen att inte bara nyttja honom som bokhållare och sekreterare. Den 15 september 1667 utfärdade han från Norrby

²⁸ E VI a 2aa: 239, akt 7 och B IIa: 39, fol. 4, Svea hovrätt, Huvudarkivet.

²⁹ Lägg 1, fol. 16v. Jfr kommissariernas (Nils Eriksson Rosenfelt, Nils Appelgren och J. Ehrenskiöld) likvidationsräkning 23 febr. 1674, ins. 7 mars, pag. 44. Se även lägg 2, pag. 24 f, 3: II.

³⁰ Ombudens berättelse, E VI a 2aa: 250, akt 13: Riksdadvokatfiskalen mot G. A. Baner (cit. 250: 13), fol. 109 f, Svea hovrätt, Huvudarkivet.

³¹ G. A. Baners kontrakt med Andreas Laurentii Lundius som vigde dem, Biographica B: 5.

³² Svea hovrätts protokoll 13 febr. – 16 april 1667 passim, 250: 13.

en fullmakt för Zachris att i grevens "privat saker" agera och göra allt, "som länder min välfärd till konsevation . . . så fast och stadigt som jag det självver gjorde".³³ Det dröjde inte heller länge innan Zachris fick föra sin herres talan inför både K. M:t och Svea hovrätt. Efter Katarina Lillies död gjorde hennes bröder grevarna Axel och Gustav Lillie allt för att lägga beslag på hennes kvarlåtenskap och vad hon haft under händer av Baners lösöre och intrader. Mot detta protesterade Zachris nu inför höga vederbörande och anhöll att såväl konung som hovrätt måtte hindra "sådant sal grevinnans arvingars procedere" med bön att "min greve må vederfaras vad lag och rätt konformt är".³⁴ För sina tjänster belönades Zachris med 2.000 rdr enligt ett brev daterat Marby den 11 december 1667. Brevet lyder: "Emedan min sekreterare Zachris Olsson uti sin tjänst mig förnöjt haver, ty giver jag honom till rekognition [erkänsla] och vederkväckelse tvåtusende rixd det första mine medel kunna falla anten av utstående skuld eller eljest, icke tvivlandes att han alltid trogen och rättrådig emot mig och min älskelige käre gemål är och bliver".³⁵ Hur detta brev skall tolkas är förvisso osäkert. Men fråga är om det inte kan fattas som ett avskedspass men med förbehållet att Zachris även i fortsättningen skall visa grevparet sin trohet. Ty samma år 1667 hade Zachris "begivit" sig i generalguvernören och fältmarskalken Gustav Persson Baners tjänst.³⁶ I en tvist mellan denne och system Kristina Baner har Zachris för generalguvernörens räkning renskrivit tre inlagor, en ansökan om uppskov, en libell och en replika, insinuerade den 19 och 30 oktober och 19 november resp.³⁷ Varför han bytte husbonde framgår inte av källorna. Man kan bara gissa. Den 2 juli 1668 såg generalguvernören till att hans nye tjänare utsågs till tingsförrättare i hans eget häradshövdingedöme, som omfattade Kinda, Ydre, Bankekind och Göstrings härader, varigenom greve Baners forne bokhållare och sekreterare kom att ståta

med titeln häradshövding.³⁸

Det synes inte helt otroligt att Zachris ansett att greve Baners kusin skulle kunna bereda honom bättre befordringsmöjligheter än greven själv. Ty genom sitt olovliga umgänge med Maria Skytte och sitt brådstörtade giftermål med henne hade Gustav Adam Baner avsatts från sin tjänst som riksstallmästare och förvisats från hovet.³⁹ Hans möjligheter att befrämja Zachris lycka hade härigenom blivit ringa för att inte säga obefintliga. Men också andra omständigheter skulle kunna ha spelat in. En skrivelse som greve Baner den 5 augusti 1665 insinuerat till K. M:t och som Zachris utskrivit, hade innehållit en utförlig redogörelse för hur greven såg på sin tvist med Per Baners sterbhus och vad han väntade sig av konungen i fråga om ett förmånligt och skyndsamt beslut.⁴⁰

Zachris hade således redan från början blivit insatt i hur saken låg till med Baners s. k. "barnepenningar". Möjligt kunde därför vara att greven inte varit obenägen att få sin tjänare placerad som kunskapare i motståndarens läger, medan Gustav Persson Baner kunde ha haft liknande avsikter gent emot sin kusin. Vad som dock talar emot en sådan hypotes är att Zachris under den tid han stod i fältmarskalkens tjänst aldrig uppträdde som ombud för någondera parten i processen mellan de båda kusinerna. Där emot är hans uppträdande i förhållandet till båda herrarna Baner utan gensägelse dubbelbottnat.

Någon överdriven brådska att tillträda

³³ Lägg 2, pag. 10, 3: II.

³⁴ Till Svea hovrätt, hovrättsakten pag. 1 f, bilagd Revisionsakten 14 mars 1681, Justitierevisionens arkiv, RA.

³⁵ Lägg 2, pag. 10, 3: II.

³⁶ Rev. akt 3 febr. 1683, del 3: I (cit. 3: I): G. Persson Baner till K. M:t 14 apr. 1681.

³⁷ E VI a 2aa:235, akt 6, Svea Hovrätt, Huvudarkivet.

³⁸ J. E. Almquist, Lagsagor och domsagor (Skr. utg. av rättshist. inst. vid Sthlms högskola, 2: 1, Sthlm 1954-55), I: 278, 281, 284, 300.

³⁹ Sylvan, a a, Äktenskapsbrottet.

⁴⁰ Brevet berört ovan not 24.

sin nya tjänst synes Zachris inte ha gjort sig. Ännu i augusti och september 1668 figurerar han som ombud i G. A. Baners tvist med Lilliorna. Den 11 juli hade han begärt stämning på dem inför Svea hovrätt, men då denna lät vänta på sig återkom han med sin ansökan under de båda följande månaderna. Om det härvid varit fråga om tillfälliga besök i Stockholm låter sig inte avgöras.⁴¹

I vems tjänst han egentligen befann sig då han i Stockholm den 20 mars 1668 under-tecknade en likvidationsräkning mellan de båda herrarna Baner är högst tveksamt. Enligt registret till lägget där dokumentet ingår, skulle räkningen vara "gjord och underskreven" av "fältmarskalkens", dvs. Gustav Persson Baners "bokhållare".⁴² Något orimligt ligger inte i detta påstående, då Zachris ju 1667 skulle ha begett sig i dennes tjänst. På räkningen har Zachris å andra sidan antecknat att "H. Gustav Baner" fullgjort och betalt "sin obligation" av den 25 mars 1657 enligt K. M:ts revisionsdom den 5 augusti 1665, vilket Zacharias Olsson vederbörligen kvitterar som det heter "å min greves vägnar". Av denna annotation vill det närmast synas som Zachris kvitterar räkningen i egenskap av grevens tjänare, men å andra sidan är räkningen utskriven med Zachris piktur och tydligen också härigenom "gjord" av honom, varför han förefaller att i detta stycke ha varit Gustav Perssons tjänare. Hur som helst är hela situationen tvetydig. Man undgår inte intrycket av att Zachris här tjänar två herrar.

Under april månad synes emellertid Zachris helt ha återgått i greve Baners tjänst, varvid han råkade dra på sig en rättegångsprocess. Sedan Baner fallit i onåd på grund av sitt umgänge med Maria Skytte och förvisats från hovet hade han tydligen blivit ganska isolerad men funnit en vän i sin gamle trätobroder greve Anton von Steinberg, i överhetens ögon en lika kontroversiell herre som han själv. Till Steinberg kom Baners bokhållare som oftast på be-

sök, och då greven för tillfället råkat i krael med riksadvokatfiskalen Jonas Rothoff förde Zachris på tal alla de vedervärdigheter som hans herre fått utstå från Rothoffs sida, då denne lett processerna mot Maria Skytte och Baner. Zachris återkom så ofta till detta samtalsämne att Steinberg bad att få allt satt på skrift. Det var inga vackra saker som Baner haft att säga om Rothoff, och då Steinberg ansåg att riksadvokatfiskalen borde få veta hur talet gick om honom, så hade han berättat det helt privat.

Vid ett tillfälle då Steinbergs ombud Petrus Beet var uppe i hovrätten påminte Rothoff honom om brevet som Steinberg fått. Resultatet blev att detta presenterades. Det var visserligen osignerat, men hovrätten kände igen Zachris stil från hans många inlagor, och Rothoff begärde att få stämma honom för ärekränkning. Inför rätta gjorde Zachris gällande att han fått i uppdrag av Baner att skriva brevet. Vad som stod däri var redan känt, då brevet endast innehöll ett utdrag ur Baners exception, där han tidigare sagt vad han ansåg om Rothoff. Zachris menade att saken därför inte angick honom utan hans greve. Men varken Rothoff eller hovrätten lyssnade på det örat. För att hjälpa sin trotjänare påpekade Baner att han redan förbehållit sig rekonventionstalan mot Rothoff och begärde nu stämning på honom. Vidare vände han sig till K M:t, riksdrotsen Per Brahe och rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie att ta Zachris under sitt beskydd men allt förgäves, och Zachris fick bära hundhuvudet för sin greve. Hovrätten godtog visserligen Zachris som Baners ombud, men ett ombud borde inte uppträda som paskillant å sin herres vägnar. I sådant fall var han inte "obligerat att efterkomma sin herres obillige befallning". "Ingen mandatarus haver tillstånd att skriva något paskill", var Rothoffs

⁴¹ Hovrättsakten, pag. 3-4, 6-7, 25-27, bilagd Rev.akt, 14 mars 1681.

⁴² Lägg 2, registersidan, 3: II.

⁴³ Lägg 2, pag. 5-6, 3: II.

korthuggna kommentar.

Till detta svarade Zachris att han haft sin herres befallning att göra utdrag ur Baners exception. Han hade alltid skrivit hans inlagor. Hovrätten hade tidigare befallt honom "det jag min greve uti dess aktioners agerande betjäna skulle", och sådan "hovrättens legitimation" hade han tagit åt sig "till hörsam efterrättelse och så i det ena som i det andra honom med trohet betjänt som en ärlig tjänare skyldig och pliktig är sin herre att uppvakta". Grevens aktioner vore han "alltför ringa", "att skrupulera eller ogilla utan dess ordre fullgjort såsom dess betjänte". Det skulle inte falla honom in att understå sig "siffilera [utvissla]" sin greves aktioner. Men hans försvar för sitt uppträdande godtogs inte av rätten. Han "allena" borde "som fiskalens man svara till libellen".

Då således allt visade sig vara förspillt föll Zachris till föga. Han beklagade djupt sin olycka, att han genom att lyda sin greves befallningar råkat i sitt yttersta fördärv. Han hoppades dock att fiskalen inte skulle vara betjänt av hans undergång och bad i ödmjuka ordalag om förlåtelse, "helst efter jag nog befinner härutinnan mitt fel, det jag min greve i sådant fall ej haver bort betjäna" och försäkrade till slut att det gjorde honom "av hjärtat ont" att han "igenom den extraderade skriften" förörrättat fiskalen. Hans straff sänktes från 300 d. smt. till 200 på grund av hans avbön. Hur uppriktig denna var kan man fråga sig. Den hade blivit hans enda utväg, och hovrätten hade ju dessutom lagt orden i hans mun. Man kan också fråga sig vad som skulle ha hänt Zachris själv om han vägrat lyda Baners order. Troligen hade det gått med honom som det gick för Baners hovpredikant Andreas Engzelius då han av samvetsbetänkligheter vägrade att viga Maria Skytte och Baner. Han hade helt sonika sparkats ur tjänsten. Och Zachris hade säkerligen händelsen i gott minne. Den hade inträffat för drygt ett år sen bara.⁴⁴

Om Zachris "olycka" skulle Gustav

Persson Baner först senare bli underrättad, men redan nu torde han ha haft på känn att Zachris var kluven i sitt förhållande till de båda kusinerna. Från Högestad i Skåne skrev han den 26 och 30 september 1668 till "häradshövdingen" och uppmanade honom ivrigt – tydligen inte första gången – att helt "depechera [skynda]" sig ur G. A. Baners tjänst då "min och grevens tjänst intet tillsamman kunna ackordera, särdeles där I nu den tredje [häradshövdingebefattningen] som en publik beställning är, därtill bekommit haver". Då "icke trenne tjänster utan den ens och annans försummelse" kan skötas så förehåller G. Baner honom att göra sin "yttersta flit" att ta avsked från greve Baner och påskynda resan till Skåne för att inte bara ta hand om generalguvernörens enskilda "affärer och handlingar" på vilka hans "välfärd hänger" utan också beflita sig om "justitiens administration" i häradshövdingedömet. Senast uti "ändan av oktober" skall Zachris vara på plats och "ingen excuse eller invändning" vill generalguvernören veta av.⁴⁵ Zachris stannade nu – efter vad G. Baner uppger – "en rund tid" i Skåne och förrättade generalguvernörens angelägenheter såväl då denne var "frånvarande som närvarande".⁴⁶

För att ytterligare knyta Zachris till sin person ville G. Baner ge honom underlagmanstjänsten i Sörmland, generalguvernörens lagmansdöme. Men åtgärden stötte på patrull hos Svea hovrätt. Härifrån meddelades att Zachris Olsson "för någon tid sedan råkat uti aktion med riksadvokatfiskalen angående några svåre injurier [smådelser] och till att undfly de neslige böter som däruppå ville följa" hade han gjort avbön för sitt "förseende". På grund härav ansåg hovrätten honom mindre skickad till underlagman då detta ämbete "icke måtte lida någon förakt" av "adel och andre

⁴⁴ E VI a 2aa: 241, akt 19, E VI a 2aa: 241, akt 18, Beets relation 7.4.1668. Codex rationum A II a: 24, pag. 23 ff, Svea hovrätt, Huvudarkivet.

⁴⁵ 3: II.

⁴⁶ Se ovan not 36.

ståndspersoner som förorsakas tillita justitien" och inte gärna skulle "underkasta sig en sådan domare" som vore "till sin honneur (heder)" ifrågasatt. För att "det gemene bästa" skulle bli befordrat rekommenderade hovrätten generalguvernören utse "en annan god och kvalificerad man".⁴⁷ G. Persson Baner tog tydligen intryck av hovrättens skrivelse ty någon ytterligare upphöjelse för Zachris blev inte av.

Medan Zachris officiellt var i generalguvernörens tjänst gick han gång efter annan G. A. Baners ärenden. Den 18 december 1668 inkom han å dennes vägnar med en anhållan hos K M:t om visst uppskov i revisionsmålet med riksmarskalken Gabriel Oxenstierna.⁴⁸ Den 25 mars 1669 fick han i uppdrag att för Baners räkning uppbära de immitterade hyrorna från Klas Baners hus vid Slottsbacken.⁴⁹ I Baners tvist med Lilliorna koncipierade han replikan till den 26 mars,⁵⁰ och den 4 oktober undertecknade han en räkning i egenskap av "fullmäktig" för greve Baner.⁵¹ Vid tre tillfällen, den 10 november 1667, den 27 augusti 1668 och den 12 oktober 1669 utnyttjade Baner honom i en tvist med majoren Didrik Zimmerman.⁵² 1671 använde G. Persson Baner honom som sitt ombud i brödratvisten med Klas Baner.⁵³ Ändock påstod generalguvernören att Zachris "stadigt kontinuerat" i hans tjänst från 1667 till 1673, fast Zachris alltsom oftast bedrivit ett slags hälftenbruk mellan herrarna Baner.

Den 2 augusti 1670 hänvisade K M:t parterna i den stora banerska släktprocessen till likvidation under därtill förordnade gode män, varvid särskilt framhölls att exekutionen mot generalguvernören Baner skulle anställas "separatim".⁵⁴ I denna del förfäktade Zachris sin principals hårt urgerade mening att vara skild från sterbhuset enligt den arvforening som skett mellan syskonen år 1662.⁵⁵ Han drev denna sak inte bara mot Klas Baner som i brödratvisten ville riva upp föreningen utan också mot en bestämelse i K M:ts resolution av Halmstad den

15 augusti 1673,⁵⁶ att arvingarna gemensamt skulle svara för sterbhusets skuld. Zachris hävdade då att om något av syskonen inte vore solvendo skulle dess skuld inte drabba de övriga, utan om en arvslott förskingrats genom försäljning eller abalienation skulle den som trätt i arvslottsinnehavarens ställe betala skulden eftersom han blivit ägare till ett skuldbelastat objekt, vilket han inte bort överta.⁵⁷

Vid den tidpunkt då Zachris koncipierade denna skrivelse till K M:t hade han slutat sin tjänst hos Gustav Persson Baner. I avskedspasset som utfärdades den 2 augusti hette det att Zachris begärt avsked för att kunna ägna sig åt "sine egne beställningar". Av generalguvernören fick han de mest ampla lovord. Han hade förrättat sin principals verk "med all trohet, gott förstånd och vigilance [vaksamhet]", efterlämnat guvernementets kanslihandlingar och vad därmed sammanhänge i ett föredömligt skick, att Baner "med gott eftertal och beröm" kunde förlova honom. Han skulle än längre ha åstundat Zachris "dageliga tjänst och uppvaktning" men då så inte kunde ske rekommenderade han honom "hos den han sig om sin välfärds befordring angiver" och hoppades att hans nye hus-

⁴⁷ Svea hovrätt 1 dec. 1668, underskrivet av J. Gyllenstierna, A. Ivarsson och E. Gyllenbring, 3: III.

⁴⁸ Rev.akt 19 dec. 1668.

⁴⁹ Lägg 1, fol. 15, 3: II.

⁵⁰ Enligt Lilliornas fullmäktig Jonas Planck, hovrättsakten, pag. 127–128, bilagd Rev.akt 14 mars 1681.

⁵¹ Likvidationer, Supplement N:o 435 (ang. G. A. Baner), pag. 82–83. Även ett brev av Zachris hand sept. 1667 pag. 72. RA.

⁵² Lit. F och K till Didrich Zimmermans deduktion i målet, Rev.akt 23 okt. 1672.

⁵³ Brev till kommissarierna (omnämnda not 29) 20 dec. 1671, lägg 1, fol. 32v, 3: II.

⁵⁴ RR och 3: II.

⁵⁵ G. Persson Baner till överståthållaren Axel Sparre 28 aug. 1670, Lit. B till Baners brev till K. M:t 19 jan. 1675, enligt vilket Zachris sägs ha koncipierat skrivelsen till Sparre, 3: III.

⁵⁶ RR och 3: I.

⁵⁷ G. Persson Baner till K. M:t 14 apr. 1674 jämte bilagor varav N:o 2, Zachris koncipierade brev till K. M:t som svar på brevet 14 aug. 1673, 3: I.

bonde skulle få njuta Zachris "ärlige förhållande, gode kapacitet och skickelighet". Men samtidigt avkrävde han sin härads-hövding en särskild revers, varigenom hans avsikt tydligen varit att binda tjänarens händer. Om han haft någon klar uppfattning om Zachris samröre med G. A. Baner är osäkert, men något har han förmodligen haft på känn. I reversen fick Zachris förplikta sig att med "hörsam tjänst, uppvaktning, råd, underrättelser och förslag" bistå generalguvernören i hans aktioner och processer med handelsmannen Pierre Le Roy, med greve Nils Brahe och skattmästarinnan Anna Kristina Persdotter (Natt och Dag), med husgerådmästaren Anders Andersson och med biskopen i Lund med alla de "emergentier [oförutsedda händelser] där av komma kunna". Till detta förband sig Zachris "på det kraftigaste" och skulle han svika så skulle han stå, svara och vedergälla" för all den skada, nackdel och prejudice som därav kan hända och emergera".⁵⁸ Man kan lägga märke till att ingenting nämns i reversen vare sig om processen med G. A. Baner eller brödratvisten med Klas Baner, varför det verkar som om Gustav Persson i dessa fall velat hålla Zachris helt utanför.

Också Zachris passade på att avkräva fältmarskalken en försäkran på den panträt-tighet som han förvärvat i Tuna sätesgård genom att han lånat denne sammanlagt 8000 specieriksdaler så att han kunde göra vissa avbetalningar på sin penningskuld till G. A. Baner. Den 9 augusti undertecknade Gustav Persson denna försäkran och ställde 14 hela mantal i Tuna som hypotek.⁵⁹

Så sent som den 10 juli hade greve Baner för sin räkning anmodat Zachris att av kusinen uppbära och emotta en summa om 3000 rdr spec.⁶⁰ Detta var således en av posterna som Zachris försträckt fältmarskalken samtidigt som han gick G. A. Baners ärenden i själva transaktionen. Gustav Persson har inte kommenterat detta, vilket borde ha tätt sig ganska illavarslande i hans ögon, och den revers med vilken han sökt binda Zachris skulle inom kort inte

heller visa sig vara någon garanti. Den hade snarast gett denne fria händer att söka sig till greve Baner.

Sedan Zachris väl lämnat sin tjänst hos Gustav Persson, begav han sig enligt sin forne principal oförtövat till sin greve. Detta var också vad fältmarskalken sade sig ha misstänkt när Zachris väl skiftat husbonde.⁶¹ Tidpunkten för skiftet framgår inte av källorna, men då Zachris den 10 juli fungerade som mellanhand mellan de båda kusinerna var han kanske redan på väg att välja sida. Först då Gustav Persson tycker sig förstå att Zachris skulle ha bedrivit ett ogenerat dubbelspel, börjar han emellertid att våldsamt reagera. Detta skedde då han upptäckte att Zachris i den banerska släktprocessen inte längre som han tidigare gjort förde sin förre principals talan utan helt tog greve Baners parti. Medan han förut stött fältmarskalken, då denne gjorde gällande att han separerat sig från sterbhuset och inte med sin egendom vore skyldig att svara för syskonens andelar, anslöt han sig nu helt till grevens uppfattning att kusinen inte bara skulle svara för sin anpart utan också som familjens huvudman vara delaktig i sterbhusets totala skuld och med sin egendom gå i god för denna.⁶²

Den 23 februari 1674 undertecknade kommissarierna sin likvidationsräkning i målet mellan de tvistande Banerarna och

⁵⁸ G. Persson Baner till K. M:t odaterat med Zachris orlovssedlar som bilagor 3:I. Jfr G. A. Baners brev till K. M:t apr. 1681 ävenledes med Zachris orlovssedlar bifogade, 3:I.

⁵⁹ Zachris till K. M:t 7 apr. 1674 jämte bilagor. Jfr hans brev till d:o 27 mars 1674, 3:III.

⁶⁰ Enligt en assignation 10 juli 1673 av G. A. Baner utställd på G. Persson Baner att betala Zachris "för någon gjord upphandling till min tjänst", lägg 2, pag. 38, 3:II.

⁶¹ G. Persson Baner om Zachris efter dimissionen, Lit A och B till brevet 14 apr. 1681, 3:I.

⁶² G. Persson Baner till K. M:t 14 apr. 1681 jämte bilagorna A, B och C, samtliga extrakt, 3:I. I fullständig skick: A = brevet 14 apr. 1674 jämte bilagor 1-3, 3:I, B = brevet 19 jan. 1675, 3:III, C = G. A. Baners skrivelse 15 apr. 1674, 3:III.

presenterade denna i kansliet den 7 mars.⁶³ Den 12 mars klagade fältmarskalken inför K M:t att greve Baner beskyllt honom för att ha varit svart och vrång i "själ och tankar" emot kungens förordningar som han med fräcka och förmätna ord sökt att "eludera [listigt kringgå]". Gustav Persson tillbakavisade med harm dessa beskyllningar och framhöll för kungen att Zachris som "uti detta verk först H greven, sedan mig betjänt men nu åter hos honom sig engagerat", inte var bekväm "denne sak vidare att agera".⁶⁴

Den 27 mars vände sig Zachris till kungen med sitt svar. Han ställde sig djupt sårad över att fältmarskalken ville jäva honom. Om denne skulle ha brukat honom i affärer som stritt mot hans greve, så hade fältmarskalken genom att belasta honom med "ett så straffärdigt crimine" handlat mot sig själv, när han försett sin tjänare med "en så hederlig dimission" som han gjort. Zachris slutade med att få bli rannsakad så att "den oskyldige som skyldige får njuta vad honom bör".⁶⁵ Den 30 mars återkom Gustav Persson med en försäkran inför K M:t att om kungen skulle anordna en rannsaking, kunde han "kraftigast bevisa" vad han anklagade Zacharias Olsson för.⁶⁶

Den 6 april inlämnade greve Baner sin förklaring över likvidationen, undertecknad av Zachris, och passade samtidigt på att ondgöra sig över kusinens tillvitelser mot honom själv och tillbakavisade att det skulle vara "av illvilja" som han disputerade räkningen. Han förde också dennes kontrovers med Zachris på tal, men sade sig inte tro att "han först mig och sedan honom i denna materia tjänt hava". Om så vore hade han att tilltala fältmarskalken "som igenom sådane oförsvarligheter sig betjäna vill". Greven hade förtrott Zachris detta verket "bona fide" och anhöll att det måtte rannsakas "om han till desse konvittier [smädelser] är saker och brottslig eller oskyldig och det förr än räkningarne och detta slutverk företages att jag därigenom kan få se min säkerhet".⁶⁷

Med anledning av den uppkomna konflikten med fältmarskalken synes Zachris ha befarat att hans panträttighet i Tuna kunde berövas honom, då betydligt flera än han var intresserade i dennes egendomar.⁶⁸ I denna fråga skyndade sig greve Baner att påpeka att eftersom han var engagerad i Zachris fordran, så borde hans tjänare ha samma preferens i egendomen som han själv, och tre dagar senare anhöll också Zachris att bli behållen vid panten efter att ha redogjort för lånetransaktionens innebörd, varigenom han ansåg sig vara försäkrad i grevens panträttighet.⁶⁹

Den 15 april återkom greven till kusinens beskyllningar mot Zachris. Han tillbakavisade dem ånyo och gav sin syn på tjänarens förhållande till kusinerna. "Att han med trolöshet skall hava gått oss emellan det kan H:r Fältmarskalken honom aldrig bevisa. Han har förrättat dess kommissioner som en ärlig man anstår, alltid vinnlagt sig att stifta emellan oss vänskap, ja det han av mig förvärvat haver inemot den summa à 8000 rdr, H:r Fältmarskalken det länt, med vilka poster H:r Fältmarskalken mig till en del i räkningen betalt haver och emot denne hans välmente tjänst förment att förvärva sig en nådig patron, som ock honom med ett hederligt avsked dimitterar."

Men som tack får Zachris veta att han numera skulle "vara inkapabel ett som annat verk bivista", trots att fältmarskalken "vet i sitt hjärta att Zacharias Olsson olagligen är hanterat", varför greven vädjar till kungen att inte "tillstädja att han ifrån mitt arbetes utredande må removeras".⁷⁰

Samma dag – den 15 april – utfärdade K M:t sin resolution i den banerska släkttvisten. Genom att greve Nils Brahe och fru Anna Kristina Persdotter erbjudit sig att i

⁶³ 3: II.

⁶⁴ 3: III.

⁶⁵ 3: III.

⁶⁶ 3: III.

⁶⁷ 3: II.

⁶⁸ Zachris till K. M:t 7 apr. 1674, 3: III.

⁶⁹ G. A. Baner till K. M:t 4 apr. 1674, 3: III.

⁷⁰ 3: III.

banco betala Baners hela fordran, så hävde K M:t den exekution som för grevens räkning åvilat Tuna och Björnö, så att skattmästarinnan "träder i Björnö igen" efter sitt köp och greve Nils Brahe till sina under Tuna tillhandlade gods med preferens framför "alle andre kreditorer".⁷¹

Kungens resolution innebar att greve Baner genom Brahes och skattmästarinnans erbjudan fick sin panträtt upphävd och Zachris som följd härav inte längre kunde påräkna att få träda i Baners preferens. I januari 1675 följde Baners motdrag. Han inkom med en anhållan att få Zachris fordran rörande de 8000 rdr. överflyttad på sig och därigenom på nytt åtnjuta preferensen i Tuna.⁷²

Gustav Persson betraktade grevens utspel som ett nytt utslag av Zachris "hopp-
spunna intriger". Lånetransaktionen var en affär mellan honom och Zachris, och med den hade greven intet att göra. Dessutom förföll lånet först till betalning 1677. Det hela var följaktligen bara ett Zachris "till behag upptänkte påfund" och en "svepsak" från dennes sida att avskära betalningsterminen för Gustav Persson. Zachris åtgärder var ingenting annat än "intriger och illistige handgrepp", och fältmarskal-
ken upprepade sitt krav om kungens hämnd på Zachris för dennes trolöshet. Han hade visserligen gett Zachris en "hederlig dimission" trots att denne under sin tjänstetid förorsakat honom "förtret, vedervärdighet, sidvyrdnad och vidlyftigheter ... i mångahanda måtto". Då Zachris dessutom i kunglig hovrätten och annorstädes blev "illa nog noterat" för sina "förgripligheter" ville Gustav Persson inte längre ha honom i sin tjänst, men för att Zachris "vid givande tillfällen sin vältrevnad därigenom måtte kunna befrämja" så hade han gett honom sitt välvilliga avskedspass. Han bad därför K M:t "ett sådant högst straffeligt förö-
vande av en klient emot dess förre herre och välgynnare icke ostraffat förbigå utan av riksiskalen honom lagsöka och vederböriligen plikta låta".⁷³

I sitt svar, ingivet den 8 mars, vidhöll greve Baner sin rätt att inträda i Zachris fordran. Han tillbakavisade anklagelserna mot denne och underströk att Zachris fått kungligt tillstånd att fria sig från beskyllningarna och sade rent ut att Gustav Persson lät sig dikteras av "pur illvilja och hat".⁷⁴ Redan den 4 februari hade Zachris presenterat Svea hovrätt en kunglig resolution av den 20 januari enligt vilken han fått tillstånd att inför rätta bevisa sin "oskyldighet" gentemot fältmarskalkens beskyllningar för trolöshet.⁷⁵ Då Gustav Persson Baner i februari begärt 4 veckors uppskov,⁷⁶ synes han inte förrän i senare delen av mars fått veta att Zachris erhållit K M:ts löfte att lagligen rentvå sig inför rätta. Han anhöll därför i sin tur att riksadvokatfiskalen måtte lagsöka Zachris "som till all oreda, förledning och förvirring i detta verk orsak är". Däremot ansåg han sig inte skyldig att ställa upp mot Zachris som motpart.⁷⁷

Den 12 maj beklagade han sig inför riksrådet att Zachris tagit ut stämning på honom hos Svea hovrätt för ärekränkning. Han ifrågasatte att denne skulle ha "den myndighet" att begynna en "injurieprocess" mot honom, då hans brott, som han "djärveligen begångit", var av den art att han av riksadvokatfiskalen borde lagsökas och "androm till varnagel vederböriligen avstraffas". Gustav Persson utbad sig därför en sådan resolution att Zachris "dristige företagande" måtte hämmas honom själv till behörig näpst och rättelse.⁷⁸

Men Gustav Persson Baner behövde aldrig ställa upp inför Zacharias Olsson. Ty

⁷¹ RR och 3: I.

⁷² G. Persson Baner till K. M:t 19 jan. 1675, 3: III.

⁷³ Se not 71.

⁷⁴ Till K. M:t 24 mars 1675, 3: III.

⁷⁵ A I a 1: 22, fol. 29v, Svea hovrätt, Huvudarkivet.

⁷⁶ A I a 1: 22, fol. 53v.

⁷⁷ Till K. M:t 24 mars 1675, 3: III.

⁷⁸ 3: III.

innan processen hann komma i gång avled Zachris, två herrars tjänare, i juni 1675.⁷⁹

Som redan framgått har omdömena om Zachris Olssons hedervärdhet varit högst skiftande. G. A. Baner har endast haft gott att säga om honom. G. Persson Baner gav honom till en början de mest ampla lovord, då han tog avsked ur hans tjänst men öste sedan sin vredes skålar över honom, när han på nytt gett sig till greve Baner.

Participanterna på Jäders bruk var inte mindre uppbragta. De anklagade honom för att ha svikit sin revers, förbrutit sig mot instruktionen, över huvud allvarligt försummat sitt arbete och dessutom hämmat processen.

Lagläsaren Abraham Månsson Knoop i Eskilstuna ondgjorde sig över hans eviga försök att dra en process på långbänken.⁸⁰

I tvisten mellan Gustav Persson och Nils Brahe anklagade Brahe Zachris för att med "obevisliga invändningar förleda rätten" för vilket han "till rättelse lagligen" måtte plikta. Gustav Persson ifrågasatte emellertid om Zachris den "oförskyllte lasten meriterat" att "förleda sin principal och rätten", vilket han ansåg sig helt kunna vederlägga, varför Zachris "för sådane beskyllningar" borde vara alldeles "fri".⁸¹

För att bedöma Zachris som person torde hans agerande ses mot bakgrunden av den samtida uppfattningen om hur en tjänare borde förhålla sig till sin herre.

I liknelsen om de anförtrödda punden (Matteus 25:14–30) heter det om tjänaren som väl förvaltat vad han fått om hand: Väl du gode och trogne tjänare i ringa ting har du varit trogen; jag skall sätta dig över mycket; gå in i din herres glädje.

Om den onde och late tjänaren heter det: Kasten den onyttige tjänaren i mörkret. Där skall gråten och tandagnisslan vara.

Att in i det minsta vara sin herre obrottsligt trogen var tjänarens främsta plikt. – Vad principalerna vid Jäders bruk fordrade framgick av deras instruktion att Zachris skulle förhålla sig "troligen och ärligen". Och Zachris revers vittnade om att han var

fullt medveten om vad honom ålåg, då han sade sig vilja vara "en huld, trogen och rättrådig tjänare". Proberstenen på hans trohet blev hans agerande i det falkengreenska sterbhusets concursus creditorum. Till detta var han knuten med äldre band, det var dess intressen han skulle tillvarata, och då Klas Stiernsköld var en av dess kreditorer råkade Zachris in i ett dubbelt lojalitetsförhållande. Hans vägran att oförbehållslöst stödja Stiernskölds preferens fällde honom. Men från principalernas sida sades detta inte rent ut utan man anklagade honom i stället för brott mot ingångna förpliktelser mot bruket. De samfällt frikännande domsluten från tre instanser avslöjade de mot Zachris riktade anklagelserna som rena svepskäl, och det synes härigenom som Zachris förmodan var helt riktig att hans lidande begyntes med hans agerande för det falkengreenska sterbhuset.⁸²

Hans öde blev att som den onde tjänaren kastas ut i mörkret, en situation som till synes inte saknat "gråt och tandagnisslan", då man genom att vråka honom ur tjänsten "olagvunnen" ville göra honom "omäktig" och komma honom om all sin kredit och med en "oppspunnen aktion" dra ut på tiden tills ingen längre skulle finnas att vittna för honom och rädda honom undan total ruin.⁸³

I ett liknande dubbelt lojalitetsförhållande råkade han in då han omväxlande

⁷⁹ Enligt uppgift av Zachris Olssons måg Hieronymus Bergholtz inför Exekutionskommissionen, Sterbhusakter F II:23, akt 16. Dödsåret ("mense Junij A:o 1675") upprepas två gånger dessutom i "Extract af de Wäxlade Skrifter" som ingår i samma akt, RA. G. A. Baner uppger 1674 som dödsår vilket torde vara ett minnesfel. Zachris sägs i samma brev ha trätt i hans tjänst 1655, vilket jag uppfattar som en felskrift för 1665 gjord av kopisten. Baners egen stil var inte särskilt lättläst (som skriven med vedträ). Till K. M:t apr. 1681, 3:1.

⁸⁰ Jfr not 7, vol. 26, fol. 484.

⁸¹ Nils Brahes duplika 18 nov. 1670 och G. Persson Baners inläga 13 maj 1671, E VI a 2aa: 260, akt 25, Svea hovrätt, Huvudarkivet.

⁸² Se ovan not 18.

⁸³ Se not 82.

gick de båda Banerarnas ärenden, men som redan framhållits balanserade han detta genom att inte blanda sig i deras tvistiga mellanhavande. Krisen kom då han tog avsked ur Gustav Perssons tjänst och återvände till greve Baner. Vad som i detta fall trasslade till det för honom var att herrarna Baner hade så olika inställning till Gustav Perssons krav att vara skild från Per Baners sterbhus. Innan Zachris återinträdde i G. A. Baners tjänst hade han ställt upp för Gustav Persson mot dennes bror Klas Baner, som ville riva upp arvföreningen av år 1662, varigenom alla syskonen skulle gemensamt svara för Per Baners sterbhuskulder, vilket ju också greve Baner menade. Om man tar fasta på att tjänaren obrottsligen skulle tjäna den herre till vilken han genom pliktens band var knuten, så kan man säga att Zachris logiskt följde vad plikten bjöd. Så länge han tjänade fältmarskalken företrädde han dennes mening gentemot brodern. När han på nytt kom i G. A. Baners tjänst blev det hans skyldighet att ställa upp för honom. Men G. Persson såg inte saken på det sättet. Han betraktade Zachris helomvändning som ett trolöshetsbrott, för vilket han krävde lagens hårdaste straff, medan G. A. Baner i Zachris vitsordade den gode tjänaren och till och med kunde ha ett visst fog för sitt påstående att Zachris vinnlagt sig om att stifta vänskap mellan kusinerna, som då han arrangerat uppgörelsen dem emellan den 20 mars 1668 och då han försträckt pengar till G. Persson så att denne skulle kunna betala G. A. Baner.

På samma sätt som G. A. Baner tog Zachris om ryggen gentemot G. Persson gjorde ju denne, när Nils Brahe anklagade Zachris för att förleda rätten. Att svartmåla motpartens fullmäktige eller motparten själv – som Albrekt Stare i egenskap av ombud för Jäders bruks participanter gjorde i processen mot Zachris Olsson – synes närmast ha ingått i spelets regler, men kände man sig upprörd eller förolämpad kunde sinnena allvarligt hetta till som tydligt hände Gustav Persson Baner.⁸⁴

Zachris Olsson synes därför inte ha varit så klandervärd som motparterna ofta velat göra honom till, och vad man inte kan frångå känna honom är en omisskännlig rättskänsla som kom att verka utmanande på motparten, särskilt om denna var av adlig eller högadlig börd. Hans vägran att godkänna Stiernskölds preferens på de andra kreditorernas bekostnad var en iögonfallande djärvhet från en ofrälse sida. Sammalunda var förhållandet, då Zachris begärde och erhöll kungligt löfte att inleda en ärekränkingsprocess mot en fältmarskalk och ett riksråd i en och samma person. Intet under att Gustav Persson kämpade hårt för att få advokatfiskalen att i stället väcka åtal mot Zachris och själv undslippa att som fältmarskalk och riksråd gå i svaromål mot en ofrälse häradshövding som egentligen inte var mera än en enkel tingsförrättare.

Även efter sin död skulle Zachris Olsson spela en roll i de båda Banerarnas liv och inte nog med detta, också exekutionskommissionen skulle ägna honom ett närgånget intresse. Tvisten om G. A. Baners barnepenningar löstes ingalunda med likvidationsräkningen av den 23 februari 1674. I frågan om storleken av hans fordran och av Gustav Perssons skuld hade grevens och kommissariernas beräkningar gått vitt isär, varför greven som ansåg sig missgynnad hade disputerat räkningen. Och frågan fortsatte att manglas år efter år. Den 12 februari 1681 presenterade kommissionen en ny balansräkning.⁸⁵ För G. A. Baner måste den ha kommit som en obehaglig överraskning. Hans fordran hade nu förbytts i skuld, och det är i detta sammanhang som Zachris Olsson på nytt dyker upp som ett slagträ mellan de båda kusinerna.

Först nu – påstod Baner – att han fått Zachris avskedspass från 1673 i sina händer. Hade Zachris varit trolös mot kusinen,

⁸⁴ Se Zachris exception och Stares replika, fol. 17–19 resp. 24–25, 280: 2.

⁸⁵ Åberopad i G. A. Baners brev till K. M:t april 1681, 3: I.

kunde han likaväl ha varit trolös mot greven och utfört sina räkningar till dennes nackdel, så att kommissarierna blivit förlödda till hans skada. Han bad därför att den utförda balansräkningen skulle rivas upp och räkenskaperna genomgåås på nytt.⁸⁶

Zachris förmenta trolöshet fann emellertid fältmarskalken endast som ett "löst fundament" för kusinens försök att "hela likvidationsverket kullkasta och en ny likvidation pretendera". Han kunde inte finna annat än att den räkning som kommissarierna redan konfirmerat och anbefallt till exekution var i alla poster väl grundad på "klare skäl" och borde därför inte ersättas med "annan räkning formerande".⁸⁷

Trots detta förordnade kungen en särskild kommission att överse saken, på greve Baners begäran kompletterad med ytterligare ett par ledamöter.⁸⁸ Men innan denna kommission hann slutföra sitt verk, var även ett förlikningsförsök ingick,⁸⁹ avled G. A. Baner i november 1681.⁹⁰ Därmed var greve Baner ur leken men inte Zachris Ols-son.

Den 16 augusti 1675 överlät Zachris Ols-sons änka Elisabet Christoffersdotter sin mans fordran på G. Persson Baner (de ovan nämnda 8000 rdr. in specie) till kommissarien Henrik Fattenborg att gottgöra makens kreditorer.⁹¹ Men därmed var Zachris och Baner inte åtskilda. Den 2 november 1678 nödgades nämligen Baner klarera en fordran som Joel Gripenstierna hade på Zachris sterbhus, varefter han transporterade samma fordran på sig själv.⁹² För att få en uppgörelse till stånd vände han sig till Svea hovrätt som hänvisade honom till vederbör- ligt forum,⁹³ och 1681 stämde han Zachris änka inför Stockholms södra förstads kämnärskammare.⁹⁴ Den 13 juni 1682 godkände kämnärsrätten hans fordran,⁹⁵ men därmed synes intet vidare ha hänt i saken förrän efter hans död som inträffade i januari 1689.⁹⁶ Den 1 juli samma år hade den utdömda summan – kapital och ränta – stigit till 22 223 d och 14 öre kmt.⁹⁷ Dessa pengar syntes nu komma Baners änka Märta Elisa-

bet Oxenstierna väl till pass, då hon själv satt trångt på grund av makens stora gravationer till K. Maj:t och kronan.⁹⁸ Hon tog därför kontakt med Zachris måg advokaten Hieronimus Bergholtz och dennes maka Elisabet Zachrisdotter.⁹⁹

Mågen svarade att Zachris änka och barn inte haft det ringaste efter honom i arv, allt hade gått åt att förnöja hans kreditorer. Sterbhusets enda tillgång var ett stenhus på Badstugatan som det gällde att återvinna av borgmästaren Mårten Bångs (Bunges) arvingar vars fader en gång lagt beslag på huset. Detta hade enligt advokaten tillgått så att borgmästaren i Elisabet Christoffersdotters frånvaro låtit uppbjuda huset på auktion och själv inköpt fastigheten, vilket Bergholtz ansåg som ett våldsamt övergrepp. Han hade också under flera års tid sökt att komma till rätta med motparten utan att vinna dess gehör.¹⁰⁰

Först 1696 kom saken före nu inför exekutionskommissionen.¹⁰¹ Därmed förhöll sig sålunda. Det omstridda huset vid Bad-

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ G. Persson Baner till K. M:t 14 april 1681. Dens, Förklaring över G. A. Baners observationer till balansräkningen, 3: I.

⁸⁸ K. M:ts resolutioner 13 maj och 30 juni 1681. G. A. Baner till K. M:t odat. jämte Designation på mine ärender och petita, 3: I.

⁸⁹ Kommissionen till K. M:t odat. koncept, 3: I.

⁹⁰ N. Sylvan, Johan Baners barn. Kommentar till en genealogisk tabell, SoH nr. 3–4, 1981, s. 413.

⁹¹ Biographica B: 4, Handlingar rör. G. Persson Baner. RA.

⁹² Ibid.

⁹³ Svea hovrätt, Huvudarkivet, A I a 1: 25, fol. 357, RA.

⁹⁴ Ibid. B I a: 55 fol. 31

⁹⁵ Extract af dhe Wäxlade Skriffter, Exekutionskommissionens sterbhusakter F II: 23, akt 16 (cit. F II) opag.

⁹⁶ EAA: 223.

⁹⁷ Se not 94.

⁹⁸ S. Hedar, Enskilda adelsarkiv under karolinska enväldet, Sthlm 1935, s. 204. Jfr A. Erlands-son, Skånska generalguvernementet 1658–1693 och dess arkiv, Lund 1967, s. 66.

⁹⁹ Se not 94.

¹⁰⁰ Bergholtz till Ex.kom. 8 okt. 1696, F II fol. 1 ff.

¹⁰¹ Ex.kom. A II a: 11, fol. 42, passim. Målet behandlat även i A II a: 12–15.

stugatan hade en gång uppförts på 1650-talet av tullförvaltaren vid Långholmen Anders Svensson. I oktober 1656 upptog han ett lån av häradshövdingen Johan Håkansson Hult (sedermera adlad Lillienstrahl) på 1 000 rdr. in specie för vilket han satte sitt hus i pant med undantag för den del av fastigheten som utgjorde Anders Svenssons döttrars "möderne".¹⁰² På grund av penningförlägenhet kunde han inte gottgöra Hult i laga tid. Han vände sig då till handelsmannen David Wolcker som den 2 oktober 1661 gick i borgen för honom¹⁰³ och den 14 november 1666 betalade Hult mot säkerhet i Anders Svenssons hus.¹⁰⁴ För att komma ut med pengarna hade Wolcker i sin tur lånat av bankobokhållaren Erik Torbjörnsson mot att denne övertog Wolckers panträttighet.¹⁰⁵ Sedan Wolcker dött överlät Torbjörnsson sin pretension till Zachris Olsson som på detta sätt fick del i huset.¹⁰⁶ I oktober 1672 överlämnade Anders Svenssons döttrar och deras far "mödernet" till Joel Gripenstierna som gottgörelse för diverse lån de nödgats göra för sitt livsuppehälle.¹⁰⁷ Den 2 juni 1675 transporterade Gripenstierna denna sin anpart på Mårten Bunge eller Wolckers sterbhus för att gottgöra en skuld som hans "handgångne" man kammereraren i generalavräkningskontoret Johan Johansson hade till dessa parter.¹⁰⁸ Sådant var läget då Zachris Olsson avled i juni 1675 och Mårten Bunge företog sina manipulationer med Zachris del av huset.

Inför exekutionskommissionen utspann sig en brevväxling mellan Bergholtz å ena sidan och Bunes änka Emerentia Leyel och David Wolckers son Jakob å den andra. Härvid framkom att sedan Wolcker ingått lånet med Torbjörnsson hade han låtit ta stadens fasta på sin pant i Anders Svenssons hus.¹⁰⁹ De pantinnehavare som efter-

trädde honom underlät emellertid att juridiskt bevaka sin rättighet, varför Wolckers dödsbo kvarstod som rättslig innehavare. Vidare uppvisade Jakob Wolcker en kämnärsdom av den 29 april 1670 enligt vilken Zachris Olsson häftade i skuld till David Wolcker på 5 896 d och 26 öre kmt, en dom som aldrig överklagats.¹¹⁰ På dessa grunder hade Mårten Bunge som efter Davids död var förmyndare för dennes söner låtit uppbjuda Anders Svenssons hus och själv inropa fastigheten. När saken slutgiltigt avgjordes den 10 februari 1702 förklarade K. Maj:ts ombudsman Anders Hielmberg som hade saken om hand att han inte kunde "påstå någon preferens till stenhuset framför borgmästare Bångs sterbhus", vilket antecknades till protokollet.¹¹¹

Zachris Olssons hus blev således inte till någon glädje varken för Gustav Persson Baners sterbhus eller för K. Maj:t. Dessutom hade Mårten Bunge och David Wolckers dödsbo långt innan striden om huset drogs inför exekutionskommissionen fått släppa ifrån sig fastigheten för gravationer som det renoverade Tjårukompaniet häftade för.¹¹²

¹⁰² Mårten Bunes sterbhusintressenter till Ex.kom. 19 aug. 1697, bil. 1, F II opag.

¹⁰³ Ibid. bil. 2.

¹⁰⁴ Se not 100, Lit. A fol. 5.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Bergholtz till Ex.kom. 8 okt. 1696, Lit. B, F II, fol. 5.

¹⁰⁷ Ibid. Lit. C.

¹⁰⁸ Se not 102 ovan bil. 5. Ang. Johan Johansson se A. Munthe, Joel Gripenstierna, Uppsala, 1941, s. 138.

¹⁰⁹ Bunes sterbhusintressenter till Ex.kom. 1 dec. 1696, bilaga, F II, fol. 17.

¹¹⁰ Se not 102, bil. 4, opag.

¹¹¹ A II a: 15 fol. 299 f. Jfr Extract af dhe Wäxlade Skriffter.

¹¹² Se not 109 brev 1 dec. 1696, F II fol. 12.

Gustaf Unonius' arkiv och vad det berättar om den första svenska bosättningen i Minnesota

Av Ulf Beijbom

Efter tjugo års intensiv emigrationsforskning skulle man vänta sig att utvandrарhistoriens mest guldförande källflöden var inmutade. Att så inte är fallet demonstrerar mer forskningsfältets väldighet än försumlighet från forskarnas sida. Trots detta brände något förlägenhetens rodnad på mina kinder när jag för något år sedan konfronterades med Gustaf Unonius' arkiv på UUB. Med undantag för svensk-amerikanen fil. dr. Nils William Olsson har mig veterligen ingen emigrations- eller personhistoriker tidigare varit i kontakt med eller ens känt till detta arkiv på några tusen enskilda och allmänna handlingar från vår utvandrарepoks barndom.¹ Ändå har denna tre foliokapslar uppfyllande kvarlåtenskap från "den svenska emigrationens fader" i mer än tjugo år legat på universitetsbiblioteket i den stad som blivit centrum för vår moderna emigrationsforskning! Förlägenheten över detta förhållande drabbar inte minst författaren av dessa rader som på Carolina inledde sin forskning om svenskarna i Chicago, den stad där Unonius verkade under sina tio mest intensiva år och som följaktligen ofta återspeglas i hans arkiv. Att det kunde bli så berodde i första hand på att Unonius' papper var okatalogiserade och endast förekom som en anteckning i Carolinas accessionskatalog för 1962. Men är det inte forskarens plikt att också leta i bokmagasin och gömslen? Nu har jag i viss mån gjort bot för denna underlåtenhetssynd genom att ordna och förteckna samlingen.

För den personinriktade emigrationshis-

torikern framstår Gustaf Unonius' arkiv som ett av utvandrарhistoriens betydelsefullaste. Men samlingens värde är betydligt allmängiltigare än så och riktar uppmärksamheten mot de flesta besvarade, delvis besvarade eller helt obesvarade spörsmålen kring de första svenskarna i Amerikas mellanväster. Hörnstenarna i den etniska gemenskap som skulle få namnet Svensk-Amerika avtecknar sig tydligt i Unonius' papper från perioden 1841–1858. Samlingen är överväldigande mångfacetterad, inte minst vad gäller de religiösa förhållandena bland emigranterna. När jag i det följande försöker ge en kortfattad presentation har jag valt att efter en överblick av arkivets viktigaste beståndsdelar ta upp ett av de många emigrationshistoriska skeenden som belyses. Att jag då stannar inför några brev som gäller den första inflyttningen till Chisago County i Minnesota är knappast någon tillfällighet. Tack vare Vilhelm Moberg tillhör ju berättelsen om "settarna" kring Chisagosjön vid 1850-talets början vårt folkmedvetande.

Innan vi gör denna djupdykning i arkivet

¹ N. W. Olsson är den emigrationsforskare som mest sysslat med Unonius. Således redigerade och kommenterade han J. O. Backlunds engelska översättning av Unonius' *Minnen, A Pioneer in Northwest America 1841–1858*. The Memoirs of Gustaf Unonius, vol. 1–2, Swedish Pioneer Historical Society, Minneapolis 1950, 1960. Att han känt till den före 1962 på Riksföreningen för Svenskhetens bevarande i Utlandet i Göteborg förvarade unoniussamlingen framgår av artikeln *Three Swedish Pioneer Letters from Minnesota*. (Swedish Pioneer Historical Quarterly, July 1958, s. 93–103).

GUSTAF UNONIUS.

bör något meddelas om upphovsmannen. Gustaf Elias Marius Unonius föddes i Helsingfors den 25 augusti 1810. Fader var lagmannen Israel Unonius. Familjen flyttade till Sverige efter 1808–1809 års krig och fadern fick anställning som postmästare och tullförvaltare i Grisslehamn. Redan som 12-åring intogs Unonius 1823 på krigsakademien i Karlberg. 1830 lämnade han militärutbildningen och skrev efter studentexamen in sig vid UU. Någon större framgång i studierna hade han inte. Tre år senare avlades kameralexamen. Unonius gjorde ett avbrott i studierna för att tjänstgöra som underläkare under koleraepidemin i Stockholm 1834. Samma år fick han anställning som oavlönad tjänsteman på Uppsala landskontor. Efter giftermålet med Charlotta Margareta Öhrströmer utvandrade Unonius i juni 1841 med makan, studentkamraten Ivar Hagberg, kontoristen och Unonius' släkting Carl Groth samt hushållerskan Christina Södergren från Lettland. Av en tillfällighet hamnade sällskapet i Wisconsin's vildmarker, där nybygget Nya Upsala grundades vid Pine Lake. I området bosatte sig högreståndssvenskar och ett stort antal norrmän.

När det stod klart att Unonius aldrig skulle bli en framgångsrik farmare i "frontierlandet" beslöt han sig 1843 för att anta erbjudandet om utbildning till präst i episkopala kyrkans seminarium i det närbelägna Nashotah. Studierna avslutades med prästvigning 1845. Unonius blev därmed kyrkoherde för den av norrmän dominerade församlingen vid Pine Lake. Efter en kort tid som kyrkoherde för norrmännen i den nybildade episkopalförsamlingen i Manitowoc (St. James) 1848 inbjöds Unonius att bli själasörjare för landsmännen i Chicago, dit han anlände våren 1849. Han organiserade St. Ansgarius-församlingen som till 1850-talets slut framstod som ett centrum för Chicagos svenska koloni (även norrmän var med i församlingen).

Unonius gjorde enastående humanitära insatser under somrarnas koleraepidemier

och fungerade i praktiken mer som socialassistent och kurator än som präst. 1853 besökte han Sverige, bl. a. för att utverka stöd till episkopalkyrkan. Efter återkomsten fann Unonius slitningarna mellan St. Ansgarius-församlingens svenskar och norrmän alltför svåra att lösa. Samtidigt attackerades hans episkopala kyrka av nyanlända lutherska präster från Sverige som Lars Paul Esbjörn i Andover och Erland Carlsson i Chicago. Trots stöd från svenskkolonins liberaler och borgerligt orienterade krafter, som var organiserade i Sällskapet Svea, fann Unonius sin ställning i längden ohållbar och återvände därför till Sverige 1858.

Sedan försöken att få en prästtjänst i hemlandet misslyckats fick Unonius nöja sig med den befattning fadern haft. 1861 förordnades han till tullförvaltare i Grisslehamn och kvarstod i denna tjänst fram till pensioneringen 1888. 1860 års riksdag hade tillerkänt Unonius 3 000 riksdaler som gratifikation för hans insatser i Amerika och 1874 utnämndes han till riddare av Vasaorden. Han fick tolv barn av vilka fem avled i späda ålder.

"Den svenska emigrationens fader" skildrade sina upplevelser i Amerika i det för emigrationsforskningen fundamentala bokverket "Minnen från en 17-årig vistelse i Nordvestra Amerika" (2 volymer, Uppsala 1861–62). Unonius avled den 14 oktober 1902 i Hacksta i Uppland. Också i hög ålder fortsatte han att följa utvecklingen i det "Svensk-Amerika" han varit med om att grunda. Intresset för de kyrkliga förhållandena bland landsmännen därute och i synnerhet kontroverserna med Lars Paul Esbjörn och lutheranerna förmådde Unonius att än en gång gripa till pennan 1896, då han utgav stridsskriften "Bihang till 'Minnen från en 17-årig vistelse i Nordvestra Amerika.'" ²

² Svenska män och kvinnor, 8 sid. 106. Självbiografisk uppsats av Unonius i samlingen, Nils William Olsson, *Swedish Passenger Arrivals in New York 1820–1850*, Stockholm 1967, s. 38 f.

Den på UUB förvarade samlingen är en del av det arkiv Unonius efterlämnade. Hans dagböcker 1841–1859 finns t.ex. på Fånöö-arkivet i Löts socken, Uppland, och i The Episcopal Archdiocese of Milwaukee. På Swedish Pioneer Historical Society i Chicago förvaras St. Ansgarius-församlingens äldsta medlemslängder och protokoll med ingående information om Unonius' prästgärning i Chicago. Allt av mig känt unoniusmaterial finns tillgängligt på Emigrantinstitutet i mikrofilmformat skick. Den på Carolina bevarade samlingen skulle enligt Unonius' planer hösten 1900 sändas till hans gamla prästseminarium i Nashotah. Han började dock tvivla på det riktiga i detta beslut, i all synnerhet som intresse för samlingarna yppats från svenskt håll. Vid hans död tillföll arkivet dottern Maria Charlotta Tamm på Fånöö och vid hennes död 1935 beslöt sterbhuset att skänka samlingens fem Jenny Lind-brev till Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet med högkvarter i Göteborg. Den övriga delen av samlingen hade sannolikt dessförinnan överlämnats till Riksföreningen. 1962 deponerade Riksföreningen samlingen på UUB.

Unonius var inte bara pionjär för ett skeende som förde 1,2 miljoner svenskar över Atlanten. Lika betydelsefull var den ställning han intog bland de svenska utvandrarna. Han blev den förste svenske prästen i Mellanvästern och som sådan centralfigur för gemenskapen bland landsmännen i Wisconsin och Chicago. Brevet till hemlandet – under 1842 publicerades minst åtta av dem i Aftonbladet – kom dessutom att få stor betydelse för den första utvandringen och amerikadebatten. Unonius' omfattande kunskaper och hans förmåga att uttrycka sig i skrift på engelska och svenska betydde mycket för att ge det äldsta Svensk-Amerika en intellektuell profil. Ingen svensk-amerikan före 1853 hade ett större inflytande över landsmännen. Den plattform han valt för sin verksamhet, episkopalkyrkan, förde honom i konflikt med metodister, "janssare", mormoner, lutheraner, baptister och

de andra samfund som kämpade om det andliga inflytandet över emigranterna. Eftersom Unonius alltid var beredd att gå i svaromål har arkivet fyllts med manuskript, tidningsartiklar, koncept och brev som speglar det andliga spänningsfältet kring 1840- och 1850-talens amerikanska odlingsgräns.

I de 278 mottagna breven möter vi många av dem som stod på barrikaderna när slaget om utvandrarnas själar rasade som värst, sådana som metodistpredikanten Jonas Hedström, statskyrkoprästen Lars Paul Esbjörn och baptistpastorn Anders Norelius eller de ledande chicagosvenskarna Anders Larsson och John M. Schönbeck. En lång rad av amerikanska episkopalkyrkans ledare som James Lloyd Breck, Philander Chase, Jackson Kemper eller kyrkoherden för den gamla svenskförsamlingen i Philadelphia Jehu C. Clay ger i omfattande korrespondens sina synpunkter på Unonius' missionärsverksamhet bland svenskar och norrmän i Mellanvästern medan en internationell celebritet som sångerskan Jenny Lind i fem brev uttrycker sympati för Unonius' prästgärning, som hon också stödde med pengar.

I serien "Handlingar rörande kyrkligt arbete" förvaras dokument i original eller avskrifter som beskriver Unonius' och meningsfrändernas verksamhet i de skandinaviska nybyggerna i Wisconsin och Illinois. Här finns t.ex. stiftelseurkunden till den församling vid Pine Lake eller Nya Upsala som Unonius var med och grundade i januari 1844 eller den inbjudan att bli kyrkoherde han i februari 1848 mottog från församlingen i Manitowoc. Norrmännen dominerade bland skandinaverna i nybyggartidens Wisconsin, men där fanns också en liten grupp svenskar som i påfallande hög grad hade samma högre ståndsbakgrund som Unonius. Några av dem figurerar i samlingen som f.d. officeren och hovfunktionären Adolf Fredrik Lindsfelt som av outredd anledning lämnade Sverige 1842 och hamnade i Wisconsin urskogar. Den 10 november föl-

jande år, när han tecknade sig St. Suré, skrev Lindsfelt ett förslag till grundandet av en skandinavisk församling vid Pine Lake. Fem dagar senare tog en annan f. d. officer, kaptenen vid Svea artilleriregemente i Stockholm, Polycarpus von Schneidau till pennan och rekommenderade vännen Unonius som präst i församlingen.³

På liknande sätt kan tillkomsten av den svensk-norska St. Ansgarius-församlingen i Chicago följas. Arkivet innehåller en avskrift av stiftelseurkunden, som antogs den 1 mars 1849. I en tryckt cirkulärskrivelse från hösten samma år vädjar man om stöd till den nygrundade församlingen och i en annan skrivelse går kyrkoherden vid Trinity Church i Chicago i god för Unonius under dennes insamlingskampanj "in the Atlantic States". Några av de tidigaste kyrkorådsprotokollen och församlingsrapporterna har bevarats i avskrifter. Särskilt intressant är serien "Missionsrapporter" som ger ekonomiska och statistiska uppgifter om församlingsarbetet. Från 1857 finns ett sammandrag av kyrkoboken med medlemmar-nas namn. Ofta kommer man på material som ger patetiska inblickar i emigrantprästens svåra ekonomiska situation. Unonius fick ständigt påminna sina överordnade i New York om att han hade en familj att försörja och att menigheten var för fattig för att på egen hand klara hans lön. I serien "Handlingar rörande Unonius' person" finns fyra insamlingslistor till förmån för St. Ansgarius-församlingens herde.

Två protokollsavskrifter från 1852 vittnar om försöken att grunda en annexförsamling i St. Charles strax väster om Chicago. Detta försök att förstärka den episkopala emigrantkyrkan väckte ont blod, särskilt hos den sedan 1849 i Andover i västra Illinois verksamme statskyrkoprästen Lars Paul Esbjörn. Fiendskapen mellan denne ortodoxe lutheran och Unonius kom därmed att slå ut i full låga. Esbjörn hävdade att Unonius medvetet vilseledde landsmännen med påståendet att episkopalkyrkan var identisk med Svenska kyrkan, som ju också var

grundad på apostolisk succession. I samlingen finns ett ödesdigert brev från Esbjörn till Nils Johnson och R. Renström i St. Charles, där han i allt annat än diplomatiska ordalag varnar för Unonius. Denne lät översätta brevet och anmälde Esbjörn för förtal, varpå kyrkoherden i Andover tvingades till offentlig avbön. Den uppseendeväckande händelsen dokumenteras av brev och brevkoncept från 1852.

44 år senare ventilerades denna första skandal bland de svenskamerikanska kyrkofäderna i en korrespondens mellan Unonius och Esbjörns son, läraren vid Augustana College, redaktören m. m. Constantin Magnus Esbjörn. Denne hade 1896 vänt sig till den 85-åriga Unonius för att få källmaterial till en planerad kyrkohistorik. I tre brev betygar han sin aktning för Unonius och dennes storsinhet vid bedömningen av stridigheterna med den 1870 bortgångne fadern. Han försöker också få tillåtelse att citera ur Unonius' tre svarsbrev från Hacksta gård. Dessa kan läsas i arkivets konceptsamling.⁴

Den 1808 i Delsbo födde Lars Paul Esbjörn hade 1849 lämnat sin tjänst som pastorsadjunkt i Hille utanför Gävle för att verka som missionär bland svenska utvandrare i allmänhet och "janssarna" i synnerhet. Dessa hade under ledning av "profeten" Erik Jansson utvandrat från Esbjörns barndomsbygd och andra delar av Meilansverige för att grunda den religiösa kolonin Bishop Hill, belägen i Henry County på prärien i västra Illinois. Esbjörn slog sig ned i kolonins omedelbara grannskap och grundade hösten 1849 i Andover den församling som skulle bli Augustanakyrkans urcell.

Esbjörns kamp mot Erik Jansson och hans lära blev mer komplicerad än väntat, eftersom han snart måste agera på flera fronter. I det närbelägna Victoria hade

³ A Pioneer in Northwest America, I s. 417, N. W. Olsson, Swedish Passenger Arrivals in New York, s. 42.

⁴ Constantin Magnus Esbjörns biografi bl. a. i Korsbaneret 1913, s. 121–131.

t. ex. smeden och predikanten Jonas Hedström 1846 grundat historiens första svenska metodistförsamling och från 1850-talets början var baptismen etablerad bland svenskamerikanerna i det likaledes närbelägna Rock Island. I Chicago hade Unonius stora framgångar och kunde immatrikulera hälften av stadens vuxna svenskar i sin församling. Den episkopala herden besökte visserligen aldrig Bishop Hill men kom i beröring med "janssarna" när de reste genom Chicago och bistod dem som då beslöt sig för att bryta med "profeten." Flera sådana avfallingar, som Anders Larsson från Torstuna i Uppland, bildade kärntruppen i St. Ansgarius-församlingen. Längre såg det därför ut som om den avgörande striden om det andliga inflytandet över utvandrarerna skulle stå mellan Esbjörn och Unonius.⁵

Kampen om emigranternas själar avspeglar sig förutom i korrespondensen med Esbjörn i tre brev från Jonas Hedström i Victoria 1849–1850 och i en samling om förhållandena i Bishop Hill före och efter mordet på Erik Jansson den 13 maj 1850. Dokumenten om Bishop Hill har sannolikt inte samlats in som vapen i striden mot de religiösa motståndarna utan för att användas i Unonius' bok om sitt liv bland utvandrarerna. Den sanne humanistens insikt om att dagens handling är morgondagens historia har nämligen varit vägledande för en stor del av Unonius' samlarnit. Den förste svenske prästen i Amerika sedan Nils Collins död i Philadelphia 1831 var starkt medveten om att han skapade historia.⁶ Som akademiker var Unonius en exklusivitet bland våra första emigranter och detta gav honom ett ansvar att dokumentera sina upplevelser. Samtidigt var samlandet liksom det flitiga brevskrivandet och författarskapet ett försvar mot de många belackarna och kritikerna. Unonius' aktiviteter i Clios tjänst betingades också av osäkerhet. Han hade ett stort behov av att inför samtid och eftervärld motivera sin utvandring och prästgärning. Den osäkerhet som var tyngst att bära och därför särskilt starkt avspeglas i

arkivet, gällde den kyrka Unonius valt att tjäna. Att de bevarade brevkoncepten präglas av tillförsikt och stridbarhet förklaras naturligtvis av att de var svar på tal i den oförsonliga kampanj som särskilt lutherna förde mot honom och som från hösten 1853 allvarligt hämmade hans verksamhet. Unonius' tragik, som skymtar fram i hans senare manuskript och i memoarernas slutkapitel, var att utvecklingen gick ifrån honom. I och med att emigrantströmmen tilltog växte det väckelsereligiösa inslaget bland emigranterna och detta gav den lågkyrkliga statskyrkoprästen Esbjörn vind i seglen när han påstod att episkopalkyrkan stod långt från evangeliet och Luther. 1858 måste Unonius erkänna sig besegrad och återvända till Sverige.⁷

Unonius kunde inte låta bli att tycka att svenskamerikanerna behandlat honom otacksamt och att hans inte minst av de amerikanska myndigheterna erkända insatser bland de utblottade och kolerasjuka i Chicago alltför lätt glömdes bort. Ur bitterheten föddes beslutet att skriva en vitbok om upplevelserna i Amerika. Dessa "Minnen från en 17-årig vistelse i Nordvestra Amerika" (1045 sidor) blev en bred skildring av allmänna förhållanden och landsmännens villkor i invandartidens Amerika. Som en emigrants memoarer står "Minnen" i särklass och som samhällsskildring befinner den sig i nivå med Fredrika Bremers berömda "Hemmen i den nya världen" (1853–1854). Ett tryckt frågeformulär daterat Chicago den 3 februari 1858 visar att Unonius förberedde sig väl inför författarskapet. I denna enkät vänder han sig till svenskar och norrmän i Amerika med en lång rad frågor om deras nybyggen och församlingar. Arkivet innehåller sjutton

⁵ Ulf Beijbom, *Amerika, Amerika*. En bok om utvandringen, Stockholm 1977, s. 195–203.

⁶ Om Nils Collin i Allan Kastrup, *The Swedish Heritage in America*, St. Paul 1975, s. 103–107.

⁷ Unonius, *Minnen från en sjuttonårig vistelse i Nordvestra Amerika*, del 1–2, Uppsala 1861–62 (ny utg. 1983), del 2 s. 617–621.

bevarade formulär, vilket inte tyder på något överväldigande gensvar på det första systematiska insamlandet av data om svenskamerikanerna.

Den tidigaste inflyttningen till Chisago County

Ett tiotal brev grupperar sig kring den äldsta inflyttningen av svenskar till Minnesota. Eftersom dessa brev från perioden 1850–1853 ger intressanta fakta om det första nybygget vid Chisagosjön – Karl Oskars och Kristinas utvandringsmål – skall vi nu rikta uppmärksamheten mot denna del av unoniussamlingen. Den utförligaste och trovärdigaste relationen om hur svenskarna kom till den örika och starkt förgrenade skogsjön i chippewaindianernas land står den lutherska invandrarprästen Eric Norelius för i "De Svenska Lutherska Församlingarnas och Svenskarnes Historia i Amerika" (1890). Norelius, som själv uppehöll sig i Chisago 1854 och personligen kände "verklighetens Karl Oskar", ger en bild som i stort verifieras av breven i unoniussamlingen. Det intressanta är emellertid att dessa varierar och fördjupar den aningen ensidiga och grunda spegling Norelius gav av nybyggarghistorien. Närmare verkligheten kan man nog inte komma än om man samtidigt med Norelius studerar breven i Unonius' arkiv.

Norelius uppger att det var Erik Ulrik Norberg (Norelius kallar honom felaktigt för Nordberg) som "först vände svenskarnes tankar på Minnesota". I början av 1851 befann sig Norberg enligt Norelius vid St. Croixfloden och stod i brevkontakt med landsmännen i Moline, inte långt från Andover och Bishop Hill, varifrån han med flodångare tagit sig uppför Mississippi och bifloden St. Croix. En av dem som mottog Norbergs brev var "Jorris-Pelle" eller Per Anderson, en välbärgad finnbonde från Hassela i Hälsingland. Anderson, som med sin familj anlönt till Amerika hösten 1850, beslöt sig för att följa efter till de norrländska nejder Norberg beskrev.⁸ Därmed

kan man säga att Karl Oskars motsvarighet i verkligheten var en småbrukare från Hälsinglands finnskogar. Norelius, som förresten själv kom från Hassela, kände Anderson väl och återger flera av de brev han själv mottog från "Jorris-Pelle" sedan denne anlönt till Chisago i maj 1851. Familjen Anderson hade flera familjer i sällskap på resan från svensksbygden i västra Illinois, men endast familjerna Per Nilsson Berg från Hög i Hälsingland och Peter Wicklund från Ångermanland följde med till Chisagosjön. Dessutom hade "Jorris-Pelle" med sig drängen Daniel Rättig och dennes hustru Christina, som bägge kom från Hassela. Ungefär samtidigt lär också en icke namngiven familj från östergötland ha tagit "claim" vid Chisago Lake.⁹

Unonius har bevarat tre brev (februari–juli 1851) från stigfinnaren Norberg och ett från Per Nilsson Berg (1853-01-17). Dessutom finns där en brevsvit från Unonius' episkopale lärofader, indianmissionären James Lloyd Breck (St. Paul och Stillwater 1850–1851), några brev från västgöten Carl Fernström i Hay Lake (1852), östgöten Axel Magnus Dahlhjelm i Chisago (1852) samt smålänningen Daniel Nilsson och hälsingen Magnus Englund i Marine Mills (1853). De intressantaste av dessa epistlar har skrivits av Norberg, som redan med hälsningsorden "Broder Unonius" framställer sig som dennes jämlike inför Gud och människor.

Före emigrationen hade Norberg också intagit en framskjuten samhällsställning. Han föddes den 22 juni 1813 på Gogatan i Ullervads församling som son till en komminister Eric Norberg. Från 1836 nämns han i kyrkoböckerna som länsman. Han var då bosatt på Månstorp länsmansboställe i Götene. I början av 1842 flyttade emellertid

⁸ Norelius, a. a., s. 538 f., 541–543.

⁹ Norelius, a. a., s. 542, 554, Karl Olin, Chisago Lake-församlingen i Minnesota. Förteckning över de äldsta medlemmarna 1855–1867. Emigrantinstitutet, Växjö 1973. Ankomsttiden preciseras av Per Nilsson Berg i brev till Unonius 17 januari 1853.

en ny länsman vid namn Stenström in på gården och samtidigt kallades Norberg till landskansliet i Skara för att höras om ekonomiska oegentligheter. I samband med detta torde han ha avvikit till Amerika. Av kronofogdens skrivelse till landshövdingen den 16 april framgår det nämligen att Norberg var oanträffbar.¹⁰ Han tycks ha utvandrat med tvillingsystemen Erica Seraphia.

Trots emigrationens plötslighet är det inte uteslutet att den hämtat impulser från den västgötska utvandringens pionjärer, den 1839 utvandrade mönsterskrivaren vid Skaraborgs regemente Carl Friman som med sina fem minderåriga söner blev de första kända svenskarna i Wisconsin. Efter några år som pålsjägare och diversearbetare i Mellanvästern lät Norberg 1847 eller 1848 värva sig som medlem av Bishop Hill-kolonin, där han också gifte sig. Han gjorde emellertid inte avkall på sin rörliga livsföring, vilket omvittnas av en annan äventyrare, kalmariten Johan Edvard Liljeholm, som under fjorton månader högg timmer med Norberg i Michigan. Sannolikt på sensommaren 1850 reste Norberg från Moline i Illinois till Stillwater i Minnesota. Han kom att stanna i trakten kring Chisago Lake till omkring 1853, då han gav upp planerna att bli farmare i Minnesota och återvände till Bishop Hill. Lagförfaren som han var gav han sig med glatt mod in i den härva av processer som följde på kolonins upplösning och avslutades först 1879. Norberg blev känd som en notorisk processmakare och bar stor skuld till att kolonisterna nästan ruinerades av rättegångarna. Han avled 1899.¹¹

Norberg hade lärt känna Unonius när han och systemen Erica Seraphia firade julen 1842 i Pine Lake. Sannolikt träffades de flera gånger under de följande åren. I det första av de bevarade breven (1851-02-12) refererar Norberg i ingressen till den senaste samvaron. Han berättar att han hösten 1850 anlänt till trakten kring St. Croix Falls och "kort därefter gjorde jag en restur omkring 100 mil norr från denna trakt och sedan jag

kommit tillbaka har jag gjort utfärder härifrån för att lära känna landet så mycket som erfordras för att bedöma huruvida denna delen kan blifva en farming trakt eller icke." Under rekognosceringsturerna har Norberg blivit övertygad om Minnesotas och i synnerhet St. Croixdalens möjligheter: "Af det land jag sett är landet på västra sidan of Sant Croix Falls (mer känt som Taylors Falls) det rikaste, ja kanske det rikaste jag förut någonsin sett. Detta sorts land sträcker sig ungefär 50 mil nordvest med få undantag af lika god beskaffenhet." Norberg berättar också att floden trafikeras med ångbåt till vattenfallen och att man börjat bygga en stad (Taylors Falls). "Väster från Fallen, ungefär 5 å 6 mil, är en mängd sjöar, bäckar och floder, samt prärier, och någon bättre passande plats för ett stort settlement har jag knappast sett." Mitt i detta paradiset för en skogsvan nybyggare ligger en till sin form "särdeles märkvärdig" sjö som Norberg medsänder en karta av "för att visa dess besynnerliga form samt huru passande den är för afstängsel till hagar och farmer." Sannolikt ritade Norberg flera kartor, ty en karta av sjön skickades också till Per Anderson i Illinois.¹² Norberg berättar också om den förste svensken i Minnesota, den gåtfulle Jacob Fahlström som var adopterad av chippewaindianerna: "Icke långt härifrån bor en svensk som varit i Amerika i 30 år samt vistats här i Minnesota i 15 år. Han är gift med en Indianska och har många barn

¹⁰ Forskning utförd av Ingvar Thorsson på landsarkivet i Göteborg (1031/83), i kyrkoarkivet i Ullevad (C:5, p. 98, A 1:5, p. 1), kyrkoarkivet i Utby (A 1:6, p. 76), kyrkoarkivet i Fredsberg (B:1, p. 240), kyrkoarkivet i Götene (A 1:3, p. 1). Kronolänsmannen i Kinnehärads distrikt C 1:1, kronofogden i Skara fögderi B: 24.

¹¹ Johan Edvard Liljeholm, *Detta förlovade land. Resa i Amerika 1846–1850*. Inledning med kommentarer av Olov Isaksson, Falköping 1981, s. 53–65, 76–80, 126 f., A. Strand, *A History of the Swedish-Americans of Minnesota*, Chicago 1910, s. 367 ff., N. W. Olsson, *Three Swedish Pioneer Letters from Minnesota*, s. 94 f.

¹² Norelius, a. a., s. 542.

och barnbarn. Han är mycket Gudfruktig och har ett trefligt hem." Hade Norberg rent av besökt den legendariske indian-svensken som indianerna kallade "Yellow-head"?

Redan den 12 mars skriver Norberg ett nytt brev till Unonius i Chicago. Han berättar om en upptäcktsresa "i närheten av den så kallade Bigg Lake", dvs. indianernas Ki-Chi-Saga som nybyggarna kom att kalla Chisago Lake. Sällan hade Norbergs stignarblick skådat något härligare: "Landet deromkring var af den vackraste och bördigaste beskaftenhet, beväxt med lätt timmer, hvaraf större delen är Sockerlön. Stränderna af sjön är någonting romantiskt, och den mängd af wackra öar som äro kring-spridda uti sjön framställer sig så behagligt för åskådarn." På öarna växer sockerlön och ett högt gräs "som varar friskt hela vintren och hvaraf kreaturen här i trakterna födas under vintren utan att skäras eller bärgas". Den hårdade frontiermannen som med erfaret öga mäter trädens användbarhet till husbyggen och undervegetationens växtkraft, som bedömer myllans tjocklek och iakttar ringarna på vattnet efter fiskarnas slag eller fågellivet i vassruggarna vet nu att alla tecken stämmer, att detta är en plats där jordhungrande landsmän bör bli tillfredsställda. I denna stund tänkte Norberg själv ge upp sitt kringflackande liv och bli nybyggare: "Jag ämnar, om Gud vill, taga kläm (claim) på 160 acker utmed sjön och har tänkt att snart flytta dit ut." Under alla förhållanden vill han nu genom Unonius uppmana landsmännen att komma upp till Minnesota. Norberg som kan jämföra Chisago-området med svenskarnas dittills vanligaste agrara utvandringsmål, Henry County i västra Illinois, kan intyga att Minnesota är att föredra: "Det land som jag omnämnt är så lätt uppröjt, att jag håldre föredrager detsamma framför prärien, hvarpå jag lika lätt kunde få kläm om jag åstundade."

Den 21 juli skriver Norberg från Chisago Lake, där det redan finns "ett litet Svenskt

Sättlement, bestående av 26 personer, af hvilka alla trifvas väl och äro öfvermåttan belåtna med landet och de fördelar de här äga". Korrespondensen mellan Norberg och Unonius hade redan burit frukt, eftersom flera av nybyggarna kommit på Unonius' rekommendation. Nu ville pionjärerna vid Chisagosjön utsträcka rekryteringsverksamheten till New York, där flertalet svenska utvandrare landsteg. Sannolikt på Norbergs initiativ hade de därför avfattat en skrivelse ställd till "Svenska Emigranter" och som de hoppades skulle bli spridd i New York. Norberg anhåller om Unonius' hjälp att förmedla brevet till fartygsmäklaren och emigrantagenten A. F. Kindberg i New York "med begäran att han ville meddela detsamma till de Svenskar som komma dit".

Det kunde knappast råda något tvivel om att Unonius skulle villfara Norbergs begäran. Som kyrkoherde i Chicago konfronterades han dagligen med emigranternas lidanden i den överbefolkade staden, där koleran under den varma årstiden härjade svårt. För en präst som tvingades vara sjukvårdare, samla in mat och kläder till utblottade landsmän eller skaffa fosterhem till föräldralösa barn var det i högsta grad önskvärt att dirigera nykomlingarna till sundare trakter som Minnesota. Så mycket bättre då om inflyttningen till Chicagos Swede Town kunde stävas redan i New York!

Norberg måste räkna med konkurrens från den äldre svenskbygden kring Bishop Hill och Andover när han nu började propagera för Minnesota. Därför bad han ånyo Unonius att rekommendera "denna trakt, ty det förtryter oss icke utan orsak att både Esbjörn och Hedström söka att draga folk till Illinois Gräsökna, der hvarken utrymme finnes ej heller de förmåner som ett Sättlement erfordrar". Särskilt de småländska bröderna Hedströms propaganda-maskineri bör ha tett sig överlägset för Norberg. Med det flytande bönehuset Bethelskeppet i New York som högkvarter var metodistpredikanten Olof Hedström sedan

1840-talets slut verksam med att rekommendera brodern Jonas' nybygge i Victoria åt sina landsmän. "Hedström i New York gör allt han kan för att få Svenskarna till sin Bror i Illinois; och när de komma dit så är metodismen och hans landsäljning föremål för mycken iver". Inte heller Esbjörn i Andover var överksam på emigrantvärvningens område och lät bl. a. trycka en broschyr för distribution i New York.¹³ Också baptister, mormoner och "janssare" hade ombud vid emigranternas ankomststation Castle Garden eller på andra ställen i New York och Chicago. Nu ville alltså Norberg rikta emigranternas uppmärksamhet på ett bärkraftigt alternativ till präriernas Mellanväster och det låg då nära till hands att liera sig med vännen Unonius och hans i Wisconsin, Minnesota och andra "skogsbygder" verk samma kyrka. Norberg fick flera välarbikulerade vapendragare i sin kampanj för Minnesota och Chisago Lake. I oktober 1850, eller ungefär samtidigt som Norberg, hade tre andra västgötar landstigit från flodångaren i Marine Mills. Carl August Fernström, född 1831, och Johan Oscar Roos, född 1827, var bättre-mans-söner från Skara, där också Norberg studerat. Drivna av ungdomlig äventyrlust och kanske ryktena om guld i Kalifornien utvandrade Fernström och Roos våren 1850 i sällskap med den till sin bakgrund okände västgöten August Sandahl. I Chicago träffade de Unonius och fick rådet att resa till Minnesota, vilket ledde till att ett nybygge i oktober 1850 togs upp vid Hay Lake intill nutidens Scandia i Washington County vid St. Croix-floden. Efter endast något år sålde västgötarna sitt ställe till Daniel Nilsson från Norrbo i Hälsingland. Medan Fernström 1852 via New Orleans reste till Kalifornien för att gräva guld och Sandahl återvändande till Sverige flyttade Roos en bit norrut till Taylors Falls, där han så småningom blev postmästare och "treasurer" (kommunal-kamrer) för Chisago County.¹⁴

I unoniussamlingen är två brev skrivna av Carl August Fernström (24 juni 1852 och

18 augusti 1852), medan det brev från 1851 som Fernström refererar till, har förkommit. St. Croixdalens möjligheter för svensk bosättning ges en övertygande beskrivning. Minnesota har idel goda sidor jämfört med de bygder i Illinois som Esbjörns broschyr rekommenderar. "Detta usla Andover!", utropar Fernström på tal om Esbjörn, "hvar finnes en uslare ohälsosammare plats! Hvad hade bekommit af oss om vi istället för Pastor Unonius, helt främmande som vi voro, kommit ut för en af dessa egennyttiga rådgifvare?" (Esbjörn och bröderna Hedström). Fernström skildrar också nybyggarens möjligheter att i Minnesota dryga ut ekonomin med skogsarbete. Eftersom han och kamraterna förra vintern hade arbetat i skogen vet han vad han talar om: "Arbetsförtjänst i Skogarne kan fås nästan för huru många som helst, efter 20 Dollars i månaden". Fernström är själv villig att bistå de landsmän som vill komma till detta möjligheternas land. "Herr Pastorn kan säkert råda alla som äro goda arbetare att gå hit".

Att planerna på en svenskbygd kring Chisago Lake var förknippade med episkopallernas förhoppningar om att bygga ut sin verksamhet bland skandinaverna motsägs inte av de två breven från Fernström. Den även i religiösa ting obeständige Erik Ulrik Norberg tycktes för tillfället vara upptänd av sympati för Unonius' biskopliga kyrka. Första vintern i Minnesota hade han "visats i en amerikansk familj som tillhöra Episkopala kyrkan".¹⁵ Särskilt betydelse-

¹³ Välkomst helsing. Till den Svenska, Norska och Danska Emigranten, New York 1853. Fernströms brev 24 juni 1852 ger vid handen att tidigare upplagor fanns.

¹⁴ Jämte Norberg omnämnes de av James Lloyd Breck i hans brev till Unonius från St. Paul 15 november 1850. De hade enligt Breck anlänt fyra eller sex veckor tidigare. N. W. Olsson, Swedish Passenger Arrivals, s. 210 f, Strand, aa, s. 368 f, Kastrup, aa, s. 198, Norelius, aa, s. 602 ff. Enligt Brecks brev 14 mars 1851 var det han som rekommenderat bosättningen innanför Marine Mills.

¹⁵ Brevet 8 februari 1851.

full var Norbergs relationer till episkopaler-
nas indianmissionär och Unonius' lärofader
James Lloyd Breck, som vid denna tid
bodde i Minnesota.¹⁶ Sedan 1845 hade
Breck följt de skandinaviska invandrarnas
öden i Wisconsin och hade gjort sitt bästa
för att de skulle komma under episkopal-
kyrkans inflytande. Liksom Fredrika
Bremer insåg han Minnesotas möjligheter
och fördelar för nordbor. I ett brev dagteck-
nat St. Paul 15 november 1850 ger Breck en
entusiastisk skildring av Minnesotas förde-
lar för nybyggare. Den västra stranden av
St. Croixfloden är fortfarande obebod och
den är på allt sätt "highly favorable to
Scandinavian settlement". Förutom god
jord finns här otaliga arbetstillfällen i sko-
gen, vid timmerflottningen eller i de många
sågverken. Han drömmer om att se en
skandinavisk koloni växa upp i Minnesota
med en andra Unonius som andlig ledare
för "a second Scandinavian Parish". Under
alla förhållanden vill han att Unonius skall
besöka Minnesota — "to Minnesota I greet
you with all my heart".

Idén om skandinavisk inflyttning till Min-
nesota och av episkopaterna grundade för-
samlingar underbyggdes av den ökade emi-
grationen från Sverige och Norge. Breck
tog säkert upp denna tanke när han träffade
Fernström, Roos och Norberg. I sitt brev
12 mars 1851 refererar t.ex. Norberg ett
samtal med Breck "under vilket han yttra-
de sin önskan att se ett Svenskt sättement
bildat här i trakten. Han anser klimatet här
hälsosammare än annorstädes i förenade
Staterna och i synnerhet lämpat för emi-
granter från Skandinavien". I brevs av-
slutning återkommer Norberg till Breck och
bedyrar att han nu betraktar honom "så
som en rätt och nitisk tjänare för Christi
sak, för hvilken han tycktes helt uppoffra
sig". Breck har gjort Norberg och de andra
svenskarna ovärderliga tjänster men har ty-
värr inte alltid lönats med tacksamhet.

Man kan ana att Norbergs engagemang i
nybyggarplanerna också hade andra grun-
der än människokärlek och sympati för

episkopaterna. Den forne ämbetsmannen
och sluge affärsmannen anade säkert eko-
nomiska möjligheter i samband med en
större inflyttning av landsmän till trakter
han varit med om att utforska. Efter det
misslyckade försöket att öka sitt inflytande
i Bishop Hill efter profetens död 1850 var
Norberg beredd att gripa chansen om den
kom till Minnesota. Det är högst troligt att
han under 1851 och 1852 tänkte sig rollen
som Chisagonybyggets organisatör med de
inkomster i samband med land- och arbets-
förmedling detta kunde medföra. Om Nor-
berg nu spelade korten väl, dvs. utnyttjade
Unonius' intresse att få ut emigranterna ur
det kolerasmittade Chicago och missionä-
ren Brecks nit för sin kyrka, borde koloni-
seringen bli en framgång. Alliansen Unon-
ius-Norberg skulle kanske bli lika slagkraf-
tig som den mellan bröderna Hedström? Vi
kan spekulera i att Norberg tänkte i sådana
banor och därför demonstrerade sympati
för episkopalkyrkan, Breck och "Broder
Unonius".

Möjligheterna till en episkopalförsamling
vid Chisago Lake diskuteras första gången i
Norbergs brev av den 12 mars. Han och
Breck väntade besök av Unonius i maj.
Man skulle då visa trakten för Unonius
"och han (Breck) önskade äfven svens-
karne samlade till en allmän Gudstjänst, till
vilken jag gärna ville komma". Detta blev
verklighet först den 17 september 1852 då
Unonius höll gudstjänst med nattvardsgång
vid Chisago Lake. I sin predikan varnade
han för icke prästvigda förkunnare, dvs. de
som ej invigts i ämbetet av en biskop. Un-
onius åtog sig att under sin förestående sveri-
geresa (mars—november 1853) värva en sjä-
lasörjare för landsmännen vid Chisago
Lake. Han skall också ha förhandlat med
myndigheterna om att land i Chisago
County reserverades för svenska invandra-
re, ett initiativ som sannolikt misslyckades,
trots att Unonius kunde lova nya stora till-

¹⁶ A Pioneer in Northwest America, vol. I, s.
415.

skott av emigranter från Chicago.¹⁷ Norelius uppger att Unonius i ett brev till den inflytelserika pionjären Per Anderson den 9 februari 1853 erbjöd sig att bli präst i Chisago efter återkomsten från Sverige.¹⁸ Att detta inte verifieras i Unonius' "Minnen" kan bero på att dessa avslutas med återkomsten till Chicago hösten 1853. Sannolikt låg tanken på en förflyttning från det oroliga Chicago till det fridfulla Chisago nära till hands i en situation då motgångarna hopade sig över Unonius. Om Norelius' påstående är riktigt har vi ytterligare ett belägg på hur framgångsrika Norberg och hans vänner var när de propagerade för Chisago.¹⁹

Förhoppningen att Unonius skulle ställa sig i spetsen för en episkopalförsamling i Minnesota belyses av två brev från nybyggare vid Chisago Lake. Kort efter Unonius' besök uttryckte den från Kisa i Östergötland utvandrade fd. sergeanten Axel Magnus Dahlhjelm sin önskan att Unonius skulle bli chisagosvenskarnas själasörjare. Som det nu var hade Dahlhjelm själv fått fungera som präst, vilket han fortsatte med fram till den lutherska församlingens grundande våren 1854.²⁰ Den 31 januari 1853 fattade Magnus Englund och Daniel Nilsson, den man som övertog Fernströms, Roos' och Sandahls ställe vid Hay Lake, pennan för att också uttrycka förhoppningar om att Unonius efter återkomsten från Sverige ville slå sig ned i Minnesota: "Som vi har hört at titulus är i Betänkande at hit Uppflytta till minnesota för att lära och vidmackthålla den lutherska läran. Så önskar vi alla af hjertatt at vi finge åter skåda titulus ... samt möta titulus med Glädje-Rop och önska honom wara wälkommen för vår Själasörjare på de våra återstående lifsdagar". Ungefär samtidigt mottog Unonius ett brev från den tillsammans med Per Anderson i maj 1851 anlände Per Nilsson Berg. Denne pionjär för invandringen till Chisago uppmanar Unonius att övertala så många chicagosvenskar som möjligt att komma upp till Minnesota, där emigranten har det betydligt lättare än i "de äldre Staterna".

Inför Unonius' hemresa och försöket att värva en präst i Sverige nedkallas Herrens välsignelse: "Måtte alltså Herran hafva några passande trogna tjenare som ville uppoffra sina krafter i sin Herres tjenst på denna sidan verldshafvet ibland det Svenska Zion, som här är som en fårahjord i ödemarken, hvilken slites emellan (olika) herdar".

Av de herdar Per Nilsson Berg talar om i sin liknelse blev episkopaterna de minst framgångsrika. Statskyrkoprästen Erland Carlsson, vilken etablerat sig i Chicago under Unonius' sverigeresa, tog initiativet också i Chisago som han besökte i maj 1854. Vid detta tillfälle bildades Svenska Lutherska Församlingen vid Chisago Lake av ett hundratal vuxna personer. Flera av Unonius' gamla vänner som Dahlhjelm och Per Nilsson Berg valdes till kyrkorådets ledamöter och den ännu ej prästvigde Eric Norelius fick uppdraget att tillsvidare fungera som kyrkoherde.²¹

Vid denna tid tycks Erik Ulrik Norberg ha lämnat Minnesota. Planerna att ta homestead hade övergivits liksom drömmen att fungera som landförmidlare och rådgivare i ett av episkopalkyrkan dominerat nybygge. Kombinationen av honom och Unonius hade inte blivit slagkraftig och initiativet gick över till mer traditionella och mindre vidsynta män. Våren 1854 var episkopalkyrkans roll bland svenskarna praktiskt taget slutspelad både i Chicago och Chisago. Unonius skulle visserligen stå kvar på barrikaderna fram till hemresan 1858 och St. Ansgarius-församlingen kom att leva vidare in i vår tid. Men det var augustanalutherna som tog hem spelet. Så var också

¹⁷ Norelius, aa, s. 547, där Per Andersons referat återges.

¹⁸ Norelius, aa, s. 549.

¹⁹ Unonius, Minnen, II, s. 612 ff.

²⁰ Dahlhjelm till Unonius 8 november 1852, Norelius, aa, s. 559–562, Karl Olin, aa, s. 122, Fritjof Colling, Svenskarne i Nordvestern. Artikelserie för "Svenska Folkets Tidning". Minneapolis 1901, s. 41 f.

²¹ Norelius, aa, s. 561 ff.

fallet i nybygget vid Chisago Lake som utvecklades till en högborg för ortodox lutheranism. Norbergs och episkopalernas idé om Minnesota som ett alternativ till Mellanvästerns första svenskbygder i Illinois blev desto framgångsrikare. Invandringen antog oanade dimensioner med Kronobergs län som viktigaste rekryteringsbas

för Chisago County. Från massemigrationens begynnelse 1869 framstod Minnesota som svenskarnas förnämsta utvandarmål. En viktig del av förklaringen till att Minnesota blev Amerikas svenskstat döljer sig i Gustaf Unonius' arkiv. Han tog själv verkligt del i skeendet och han blev katalysator för en lång rad idéer och planer.

Meddelande angående Personhistoriska Samfundets årsmöte 1983

Personhistoriska Samfundets årsmöte 1983 ägde rum den 9 juni i riksarkivet. På revisorernas förslag beviljades styrelsen och skattmästaren ansvarsfrihet för år 1982. Till ledamöter av styrelsen omvaldes huvudredaktör Birgitta Lager-Kromnow (ordförande), docent Fredric Bedoire, professor Sten Carlsson, arkivchefen Leif Gidlöf, riddarhusgenealogen Pontus Möller, docent Göran Nilzén (sekreterare), överbibliotekarien Wilhelm Odelberg, bankdirektören Bertel Rennerfelt (skattmästare) och professor Herman Schück. Till ny ledamot av styrelsen efter förste bibliotekarien Åke Lilliestam, som undanbett sig omval, valdes docent Arne Losman. Till ledamöter av redaktionsutskottet omvaldes B. Lager-Kromnow, G. Nilzén och H. Schück. Till revisorer omvaldes kanslichefen Björn Bergman och fil. lic. Göran Wendel. Till revisorssuppleant omvaldes länsbibliotekarien Elise Adelsköld.

Förste arkivarien docent Ingemar Carlsson talade över ämnet "Frihetstidens politiker i närbild — kring ett säreget personhistoriskt material".

